VASUNDHARA COLLEGE OF ARTS, SCIENCE & COMMERCE, GHATNANDUR

NAAC Accredited 'B' Grade, With CGPA 2.47.

Affiliated to Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad

Dr. Arun Dalve
(M.A., B.Ed., Ph.D.)
Principal

Mob:9424342148
Mob:9822898727
Mob. 9923019540
Website: www.vasundharacollege.org
E-mail - Principalvcg@rediffmail.Com

E-mail-vasundharacollege2000@gmail.com

Ghatnandur, Tq. Ambajogai, Dist. Beed, Pin – 431519 (Maharashtra)

Outward No.VCG /20 Date / /

3.3.1

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website on Academic year 20-21

Sr. no	Name of teacher	Name of journal	Title of paper	ISSN number	Page No
1	Dr. Deshmukh A.B	B Aadhar	Empowerment of Women through Gender Equality	2278-9308	4 to 9
2	Dr. Deshmukh A.B	World Wide International Interdisciplinary Research Journal	In Search of Greener Pastures: Critical Perceptive in Jasmin	2454-7905	10 to 14
3	Dr. Deshmukh A.B	B Aadhar	Woman in Indian Politics: An Overview	2278-9308	15to 21
4	Dr. Deshmukh M. B	Excel's International Journal of Social Science & Humanities	Gramsabha: Gramin Vikasatil Yogdanacha Samajshastriya Abhyas	2277-7539	22 to 25
5	Dr. Deshmukh M. B	Current Global Reviewer	Dr Panjabrao Deshmukh Yanchi Samajik Vicharsarni Va Karya: Ek Samajshastriya Abhyas	2319-8648	26 to 27
6	Dr. Deshmukh M. B	Current Global Reviewer	Shikshan Stri Sakshamikaranacha Paaya	2319-8648	28 to 29
7	Dr. Deshmukh M. B	B Aadhar	Impact of Covid-19 on the Environment: A Social Study	2278-9308	30 to 33
8	Dr. Gangane A. U	Current Global Reviewer	Duniya Main Manwadhikar Andolan Ka Itihas	2348-7143	34 to 38

9	Dr. Gangane A. U	Research Journey	21 Vya Shatkatil Nava Shaikshanik Drushtikon	2348-7143	39 to 44
10	Dr. Gangane A. U	AJANTA	20 Vya Shatkatil Striwadi Itihasache Adhyayan	2277-5730	45 to 47
11	Dr. Gangane A. U	Shodh Nibandh Sangraha	21 Vya Shatkatil Avhane	2231-4342	48 to 54
12	Dr. Dalve A. Y	Shodh Nibandh Sangraha	21 Vya Shatkatil Avhane	2231-4342	48 to 54
13	Asst. Prof. Jogdand M. B	Current Global Reviewer	Dr Babasaheb Ambedkar Yancha Shaikshanik Drushtikon	2319-8648	55 to 59
14	Asst. Prof. Jogdand M. B	Printing Area	Sthanik Swarajya Sansthan Madhe Matang Samajache Rajkiya Netrutwa: Ek Adhyayan	2394-5303	60 to 65
15	Dr. Khadap S. B	Power of Knowledge	Aai Vishayk Kavitetun Nitya Mulyanchi Udhalan	2320-4494	66 to 72
16	Dr. Khadap S. B	Research Journey	Anuwad: Sankalpana Prakar	2348-7143	73 to 76
17	Dr. Khadap S. B	Current Global Reviewer	Dr Babasaheb Ambedkar Yanche Bouddha Dharma Vishayiche Vichar	2319-8648	77 to 81
18	Dr. Kotule B.M	Research Journey	Kinnar Samaj Ko Prerna Deti Atmakatha: Main Hijda…Main Lakshmi	2348-7143	82 to 86
19	Ass. Prof. Vilas Kirdant	Library Science	Mahavidyalayachya NAAC Mulyankanat Granthalayachi Bhumika	2393-8412	87 to 92
20	Dr. Kotule B.M	World Wide International Interdisciplinary Research Journal	Mahila Arakshan	2454-7905	93 to 96
21	Dr. Kotule B.M	Aayushi International Interdisciplinary Research Journal	Mohan Rakesh Ki Kahaniyo Main Bhasha Ki Sarjanatmakta	2349-638x	97 to 102
22	Dr. Ranmal P.S	Current Global Reviewer	Media ka Bazaar Aur Bazaar Ki Media	2319-8648	103 to 107

23	Dr. Ranmal P. S	Physical Education	Sports and Exercise	2319-8648	108 to 111
24	Dr. Sawane G.B	Research Journey	Dalit Vimarsh Swarup Evam Vyapti	2348-7143	112 to 115
25	Dr. Waghamare S.D	Vision Research Journal for Geography & Geology	A Study of Average Rainfall Amount and Rainy Days in Nanded District Decade - 2010-2020	2278-9820	116 to 123
26	Asst. Prof. Zadke G.R	Vision Research Journal for Geography & Geology	Ambajogai Aani Kaij Tehsil Antargat Krushi Bhumi Upyojnacha Tulnatmak Abhyas	2278-9820	124 to 133

PRINCIPAL
Principal
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXVI) 276 - D

Women's Rights : Status & Goal

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor:
Dr.Virendra K.Jumde
Principal
Dr.Haribhau Admane Arts &
Commerce College Saoner
Dist-Nagpur

Editor:
Dr.Archana D.Patil
Head, Dept. of Pol. Sci,
Dr.Haribhau Admane Arts &
Commerce College Saoner
Dist-Nagpur

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

PRINCIPAL

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Amendment to Section 6 of Hindu Succession Act,1956- a step towards women's economic empowerment — Aejaz Shaikh	1
2	Rights of Women Prisoners in India — Dr Aparajita Dutta	8
3	Empowerment Of Women Through Gender Equality — Dr. Alka Bharatrao Deshmukh	13
4	International Convention, Covenantsand Treaties on Human Rights of Women. — Dr Vijay Nagnath Mhamane	17
5	Violence againstWomen via Cyberspace — Dr. Abhay Butle	21
6	Women Entrepreneurship in India: Problems and Prospects — Dr. Anil R. Bansod	24
7	Use of Internet by Students of Sambhajirao Kendre Mahavidyalaya Jalkot : A Study — Dr. Dagdu Tukaram Ghatkar	29
8	Women's participation and status in Indian national politics. — Dr. Kailash Vitthal Bisandre	36
9	Status Of Scheduled Tribes Girl's Studing In Ashram School — Dr. Manish P. Mude	41
10	Role Of Women In The Beedi Industry — Dr. Manoj H. Hole	47
11	Women's Human Rights — Dr. Satish R. Mahalle	53
12	The Evil of Dowry System as Stigma to Indian Society: A Critical Glance — Dr. Suwarna Sachin Mangrulkar	57
13	lack of readers of Indian Constitution and women's rights — Dr. Swati S. Shambharkar	61
14	The Role of media in women empowerment — Dr. Vijayata Vitankar	65
15	Recent Trends in Women Entrepreneurship in India — Dr. Vivek V. Nagbhidkar	70
16	Women's Human Rights — Dr. Vrushali Vishwasrao Patil	74
17	The Role of Women in the Political Party of India — Dr.Manik D. Savandkar	78
18	Women's reservation and local self-government — Dr.Omprakash D. Kashyap	82
19	Contribution of ngo's in the development of women — Dr.Ranjana A. Shringarpure	88
20	Status of woman in the changing Era of Human civilization — Dr.S.S.Sasane	91

PRINCIPAL

Empowerment Of Women Through Gender Equality

Dr. Alka Bharatrao Deshmukh
Vasundhara College, Ghatnandur,Tq. Ambajogai, Dist. Beed Pin- 431519

Abstract:

Basically Gender equality could be a right which entitles all persons regardless of their gender to measure with dignity and with freedom. Gender equality is additionally refers for all round development and reduce poverty. Empowered women make invaluable contribution to the advance of health conditions and development of educational status of whole families and communities, which successively develops the following generation. The Millennium Development Goal also gives target gender equality and empowerment of ladies. It's now widely admitted that gender equality and women's empowerment are fundamental rights have to achieve the goal of nation building. Considering the importance of ladies empowerment and its determinants in India, during this paper a trial has been made on present status of ladies concern to inequalities that exist in our country soon have a plan on the point of what major extent should be incorporated for the ladies empowerment.

Keywords: gender equality, empowerment, and women participation, fundamental right

Introduction:

Gender equality is achieved only if women and men enjoy the identical opportunities, rights and obligations all told spheres of life. This suggests sharing equally, power and having equal opportunities in economic and social spheres. Equal claim on education and career prospects will enable women to comprehend their personal ambitions. Gender equality demands the empowerment of girls, with a spotlight on identifying and redressing power imbalances and giving women more autonomy to manage their own lives. When women are empowered, the entire family benefit, thus benefiting the society as an entire and these benefits often have a ripple effect on future generations. In step with Census-2011, India has reached the population of 1210 million, as against 301 million in 1951, of which 58, 64, 69,174 (48.5 %) were females. The population of India accounted for 17.5% of the whole world population and occupied second place. The sex ratio was 930 in 1971 and it's increased to 940 in step with 2011 Census. The feminine literacy also increased from 18.3% in 1961 to 74.0% in 2011 and a decrease in male-female literacy gap from 26.6% in 1981 to 16.7 per cent in 2011. Women empowerment in India is heavily addicted to many alternative variables that include geographical location (rural/urban), educational status, social station (caste and class) and age. Policies on women empowerment exist at national, state and native levels in many sectors including health, education, economic opportunities, and gender based violence and political participation. The scope and coverage of the schemes launched has been expanding that include initiatives for economic and social empowerment of ladies and for securing gender equality. The subsequent schemes at the moment are aiming at women empowerment and gender equality in India: 1. Integrated Child Development Services (ICDS) (1975) 2. Rajiv Gandhi Scheme for Empowerment of Adolescent Girls, (RGSEAG) (2010) 3. The Rajiv Gandhi National Crèche Scheme for kids of Working Mothers. 4.

Issues Related to Women Empowerment and Gender Equality:

The above discussion shows that in India women are discriminated and marginalized at every level of the society whether it's social participation, economic opportunity and economic participation, political participation, access to education or access to resources etc. Majority of girls in India are poor, uneducated and insufficiently trained. They often find yourself within the daily struggle of managing an ill equipped family and aren't in a very position to propel out themselves of the oppressive and regressive socio-economic conditions. Although plenty of things are happening and huge amount of resources are being spent within the name of ladies empowerment in India, the particular situation however, just remains the identical and in many instances worsens further. Deep-rooted systemic challenges still remain to be addressed. The subsequent are a number of the important issues to be tackled for women's empowerment and gender equality in India. Ÿ Eliminating gender differences in access to education and academic attainment are key elements on the trail to attaining gender quality and reducing the disempowerment of ladies. Education, particularly education of girls, could be a key enabler of demographic change, family welfare, and better health and nutrition of girls and their families. Special measures should be taken to make a gender-sensitive educational system, increase enrollment and retention rates of women and improve the standard of education to facilitate life-long learning likewise as development of occupation/ vocation/ technical skills by women

Child marriage, which remains prevalent in our society, must be stopped. this is often because an early age at marriage of girls is an indicator of the status of ladies in society and also curtails women's access to education. Ÿ a lady has to be physically healthy so she is in a position to require challenges of equality. Women should have access to comprehensive, affordable and quality health care. Ÿ the programmes for training women in agriculture and other allied occupations should be expanded to benefit women workers within the agriculture sector. Employment, particularly for cash and within the formal sector, can empower women by providing financial independence. Women should be supplied with proper wages and work par with men so on elevate their status within the society. Ÿ Violence against women must be eradicated from the society. Except for strict laws and legislations, the violence against women can only be tackled through a change in attitude that has to occur within the family, within the society and therefore the female members of the society in addition. Gender sensitization and gender training programmes also are important. Ÿ Women's political participation has been considered a significant measure of women's empowerment. Women's representation within the legislature is incredibly poor in India. Hence, necessary measures should be taken to extend women's representation in Lok Sabha, Rajya Sabha, State Assemblies and State Councils. Ÿ Moreover, women's empowerment cannot occur unless women move and judge to self-empower themselves. Women should move as a unifying force and initiate self empowering actions at the bottom level.

Conclusion

As women constitute almost one-half of India's population, without their engagement and empowerment, rapid economic progress is out of the question. For economic process to be really inclusive, women empowerment is of utmost value. It's crucial for achieving sustainable economic development of our country and even beyond. Still an outsized a part of women don't have sufficient autonomy regarding the worth choices for his or her own life.

The information also revealed that there's a necessity to appear beyond economic resources or material prosperity and into cultural and social nuances, which are playing a significant role in shaping the women's autonomy and empowerment. Together with government, civil society organizations and every one other stake holders must step to the fore and involve within the women empowerment process is that the need of the hour.

References:

1. Dr. Manoj Varghese, Sourabh Guha, Anuraag Agarwal(2016), Scenario of women empowerment in 2016: Its role in Indian economy and Business, International Journal Of Recent Trends In Engineering & Research , Volume 02, Issue 11
2. Neha Elizabath(2015) "Empowering Women through Education with special reference to Indian economy." International Journal of Research in Management & Technology Vol. 5, No.1 .
3. Muktazur Rahman Kazi(2015) "Status of Women in India in the Context of Inclusive Growth."IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS) Volume 20, Issue
4. Dr. B. Nagaraja(2013) Empowerment of Women in India: A Critical Analysis, IOSR Journal Of Humanities And Social Science, Volume 9, Issue 2
5. Wilson, P. (1996) Empowerment: community economic development from the inside out. Urban Studies, 33(4-5), 617-630.
6. Malhotra Anju, Sidney Ruth Schuler and Carol B'oender (2002) measuring women's empowerment as a variable in International Development, World Bank Social Development Group
7. Government of India, Human Development Report (2016).
8. Sunita Kishor & Kamla Gupta (2009) Gender equality & Women empowerment in India.
9. Government of India National family health survey (4), Ministry of health and family welfare, New Delhi

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 276 (CCLXXVI) D
ISSN : 2278-9308
March, 2021

Integrated Child Protection Scheme (ICPS) (2009-10) 5. Support to Training and Employment Programme for ladies (STEP) 6. Dhanalakshmi (2008) 7. Short Stay Homes 8. Swadhar 9. Ujjawala (2007) 10. Scheme for Gender Budgeting (XI Plan) 11. National Mission for Empowerment of girls 12. Rashtriya Mahila Kosh (1993): 3: In spite of the effective implementation of all the above schemes and progrmmes, there are significant gaps between policy achievements and actual practice at the community level. The world Gender Gap Index (2016) observed that India is just not doing enough for its women. The ranking of the country has fallen from 105 (out of 135 countries) in 2012 to 87 out of 144 countries in 2016.

2. Objectives of this Study

This research paper has the following objectives: 1. To know the extent of equality among girls and boys in primary, secondary and better education. 2. To grasp the Gender Equality and Share of girls in economic participation and opportunity 3. To spot the Gender Equality and girls accessibility to resources 4. To look at the Gender Equality and ladies Empowerment in Political Field.

Research methodology:

For the purpose of the present study data has been collected from secondary sources. It is collected from Journals, Magazines, including the reports and documents of Ministry of Human Resource Development, Government of India National family health survey report, etc. and various other publications.

Results and Findings: A. Gender Equality in primary education, tertiary education:

Education is that the single most significant factor to confirm gender equality and empowerment. Enrolment of women in primary education, survival and transition to higher levels of education result in achieving gender parity in education. During 2010-11 to 2014-15, substantial progress has been achieved towards gender parity in education as revealed by some important indicators. I) Gender Parity Index (GPI) The Gender Parity Index (GPI) is that the ratio of the quantity of female students enrolled at primary, secondary and tertiary levels of education to the corresponding number of male student in each level. Thus GPI (based on GER) which is free from the results of the population structure of the acceptable cohort, provides picture of gender equality in education. During 2010-11 to 2014-15, substantial progress has been achieved towards gender parity in education as revealed within the following table.

Year	Primary education	Secondary education	Higher education
2010-11	1.01	0.88	0.86
2011-12	1.01	0.93	0.88
2012-13	1.02	0.96	0.89
2013-14	1.03	1.0	0.92
2014-15	1.03	1.01	0.92

Source: Ministry of Human Resource Development, Government of India website It may be noticed from the above table, in primary education the enrolment is favourable ...

महाविद्यालय स्थापना : जून 2000

MAH/NAN/10936/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor: 6.91

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 6. Vol.II. Issue-XXVI, 8 March 2021

किसान प्रसारक मंडळ, उदगीर द्वारा संचलित

महात्मा फुले महाविद्यालय

अहमदपूर (पिन–413515) जिल्हा–लातूर महाराष्ट्र (भारत)

(एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय चर्चासत्र)

महिला सबलीकरण–वास्तव आणि अपेक्षा

* मुख्य-संपादक *
प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

* संपादक *
डॉ. डी.डी.चौधरी

* सह-संपादक *
डॉ. एन.यु. मुळे

* समन्वयक *
डॉ. एस.जी. ससाणे

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete
Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Reffered)
Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH, India) Email : shrishprakashan2009@gmail.com
Dr. Rajesh G. Umbarkar
House No. 624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (Kh.) Nanded - 43160...
Email - umbarkar.rajesh@...

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur

110.	स्त्री सक्षमीकरण आणि स्त्रीवादी साहित्याच्या प्रेरणा	डॉ. मथुरा फुलसिंगे मेकाड
111.	शिवकालीन महिलांची स्थिती व आजचे वास्तव	प्राचार्य डॉ.वसंत बिरादार पाटील
112.	महिला सक्षमिकरणाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी: विशेष संदर्भ जिजाई ते सावीत्रीबाई फुले	डॉ.लोहकरे परमेश्वर माधवराव
113.	महिला सक्षमीकरण व बदलते समाजकारण	डॉ. सिद्धेश्वररा. शेटकर
114.	स्त्री सबलीकरण	डॉ. पी.आर.बोडके डॉ. एस. आरसुळसुळे
115.	सावित्रीबाई फुले यांचे महिला सक्षमीकरणातील योगदान	प्रा. डॉ. युवराज देवबा भ.मरे
116.	स्त्री जीवन आणि मराठी साहित्यात उमटलेले प्रतिबिंब	डॉ. ताहेर एच. पठाण
117.	महिला सक्षमीकरणाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी विशेष संदर्भ- जिजाऊ ते सावित्रीबाई फुले	प्रा. सुवर्णा भागवत पैलवान
118.	महिला सबलीकरणाच्या संदर्भात महर्षिधोंडो केशव कर्वे यांचे योगदान	प्रा. डॉ. अहिरे कल्पना मुरलीधर
119.	महिला सक्षमीकरण व बदलते समाजकारण	प्रा. सौ. पांचाळ सुषमा बालाजी
120.	भारतीय महिलांचे स्वंयसहाय्यता गटांच्या माध्यमातून आर्थिक व सामाजिक सक्षमीकरण	डॉ. विलास तुळशीराम ठाकूर
121.	महिलांचे हक्क आणि वास्तविक स्थिती : महिला दिनाच्या अनुषंगाने	विद्यादेवी रामराव होनमाने (टाळकुटे)
122.	महिला सक्षमीकरणाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी : विशेष संदर्भ जिजाऊ ते सावित्रीबाई फुले	प्रा. डॉ. दिलीप साहेबराव सावंत
123.	स्त्रीवादाची मध्ययुगीन पार्श्वभूमी	प्रा. डॉ. दत्तात्रय डुंबरे
124.	IN SEARCH OF GREENER PASTURES: CRITICAL PERCEPTIVE IN *JASMINE*	Dr. Deshmukh A. B.
125.	SOCIOLOGICAL ASPECTS OF WOMEN AND SPORTS	Dr. Rajesh Prabhakarrao Karanjkar

IN SEARCH OF GREENER PASTURES: CRITICAL PERCEPTIVE IN *JASMINE*

Dr. Deshmukh A. B.
Dept. of English
Vasundhara College, Ghatnandur.

ABSTRACT:

In English literature women novelists are innovative and experimental products of sharpl changing society and the indication of transformation under the impact of media, cyber culture an raging globalization. Indian English novelists are often in dilemma and high expectation of th Indian youth- the relationship with parents, job crisis, in the jolt of globalization, cultural alienation presenting a generation in flux and unattached.

The problems of the present generation are very awful. It is the prime aim to write thi research paper is to highlight the Bharati Mukherjee's famous novel ***Jasmine***, and main protagon women character Jasmine and her gradual transformation passes through different stages as Joyt becomes Jasmine to Jase and from Jase to Jane and her struggle for self alienation and sel reorganization. Mukherjee has presented her character in rather bold form, and shown her a dauntless courage and valor on many occasions.

KEYWORDS: Expatriation, Migration, Alienation, Immigration, Self Realization, exile

INTRODUCTION:

Bharati Mukherjee was born on 27th July, 1940, in a Bengali Brahmin family of Calcutta. Her father was co-owner of a pharmaceutical factory; she enjoyed blissful and comfortable life. Shortly after the restoration of India's freedom by the Britisher's, she lived with her parents and two sisters in London for about there and half years, there she excelled in fluency of English language. At the only age of ten she had ambition to become a writer and her aspirations were fulfilled by writing numerous of short stories and novels. Bharati Mukherjee has completed B.A. in English at the University of Calcutta in 1959, and completed M.A. in English and Ancient Indian Culture from the University of Baroda in 1961. Then she went to the USA and became a recipient of a scholarship from the Universality of Iowa and got MFA in creative writtting in 1963 and Ph.D. in English and comparative literature in 1969. In her stay the campus of Iowa, she met Clark Blaise to whom she married on September 19, 1963. Thus two writers, after their brief courtship, became the life partner.

Mukherjee's creative writing includes six novels, two collection of short stories, two non-fiction essays written in collaboration with Clark Blaise. Her novels are- ***The Tiger's Daughter*** (1872), ***Wife*** (1975), ***Jasmine*** (1989), ***The Holder of the World*** (1993), ***Leave It to Me***(1997), ***Desirable Daughters*** (2002)- and the collection of short stories- ***Darkness*** (1985), ***The Middleman and other stories*** (1988), and she has also co-authored with her husband two non-fictional works. A dominant and recurring motif that occurs through all Mukherjee's eight works of fiction in different culture, religious, racial, sexual and economic classes. Mukherjee's fiction illustrates the human predicament and issues due to the process of globalization of the world. After 1980 immigrant sensibility reflected in her literary work. Through her novels and short stories, she emphasized on contemporary themes and concerns. One of these is the emotional and psychic consequences of the search for self identity

Bharati Mukherjee's literary work reflects her personal experience as a woman caught between two cultures. Bharati Mukherjee's literary work is divided into two parts. First part of her writing is before 1980, as an expatriate writer and second part after 1980, as An American immigrant writer. As an expatriate writer her protagonists are Indians in early three novels, like Tara, Dimple and Jasmine. Though after having published two novels – ***The Tigers Daughter*** and ***Wife*** she still remained as an outsider in the Canadian literary scenario. Once she was disgraced by Canada Council. Her personal experiences in Canada and America and a lot of changes in her psychology are truly reflected in her works.

Jasmine (1989) is the heroic, adventures and distressful odyssey of a poor, young and ambitious, seventeen years young Punjabi girl who migrates from a small Punjabi village, Hasnapur to the U.S.A. Like Sunny Singh's, ***Nani's Book of Sucidies***, Mukherjee's ***Jasmine*** is a bildungsroman type of novel, ts theme revolves around the post-colonial, postmodern and feminist agenda.

The novel begins with the astrologer under the banyan tree, who predicated Jasmine's widowhood and exile in the soon coming period. Despite living in the traditional orthodox village, as a girl of modern ideas and opinions, she neglected the predication. She emerged as a rebel against the conventional set up of the traditional. In the novel main protagonist in her transformation passes through different stages, as Joyti becomes Jasmine, from Jasmine to Jase and from Jase to Jane. In her gradual process of migration she has to pass through the different environment and society. These changes ffected her life. As compared to male species female migrant face more problems. In this journey of migration and transformation the situation compels her to surrender for the survival. If this migration is within the homeland, she might overcome the predicaments, but when it occurs on an alien soil, she has to surrender the situation in a hostile and odd condition.

Bharati Mukherjee has presented her main protagonist in a rather bold form. She has shown her courage on many occasions. One of the occasions she had dared to kill that village mad dog or Jackel, which tried to attack her. On another occasion while scavenging for the fire wood, Joyti gets a star shaped injury mark on her forehead. That injury was an indication like third eye of god Shiva, it could give her a vision of wide and true perception about life. She looks backward to the past not like a coward but like bullet proof vest. Similarly, with her third eye she could perceive to look into the future with pain and hope. Jyoti is presented a an unlucky child , born female, too late to profit from beauty and intelligence.

In this sort of social and rural background Jyoti shines as a lamp of light or like that of Jasmine flower spreading fragrance in that village. At that time, an energetic and enthusiastic young man named Prakash entered in Jyoti's life. She has firm conviction that marriage will bring her freedom and innovation in her life. Keeping this view in her mind she had married with Prakash to wipe up all the orthodox and traditional rules. After her marriage immediately transformation entered in her life by changing her from Jyoti to Jasmine, that the fragrance of flower which he liked. Mukherjee describes this new affair and sprouting of the foliage as: " He wnted to break down the Jyoti I'd been in Hasnapur and make a new kind of city woman. To break off the past, he gave me a new name: Jasmine" (77)

After marriage Jasmine becomes a true wife in the term of identifying her husband's wishes with those of hers. Marriage with Prakash brings total change in her mindset that she refuses to live with his *extended family and moves to the Amritsar, the metropolitan city in Punjab.* Jasmine was fifteen years old now the girls of the village and her mother was beginning to talk about her pregnancy. So Jasmine has expressed this desire with Prakash he was totally refused it by saying that we are too poor to start family and she was too young.

At the age of sixteen she was planning to move with her husband who dreams of his own shop 'Vijh and wife' shop. Prakash's desire was to secure admission in American Institute of Technology. He

13

has dreamt to being a part of that country. He got a letter from his ideal teacher Prof. Devandra Vadhera who was living in America and tries to motivate his ideal student should join here for his brighter future. Prof. Vadhera secured his admission in Florida but at that time unfortunately that was the turmoil period of the Sikh separatist movement and these extremist had started killing Hindu men and women because in them they have seen the image of rapist, and the Prakash became a target victim of these Sikh terrorist movement because he challenged and also tried to persuade his Shikh friend Sukhwinder that, "there is no Hindu state! There is no Shikh state! India is for everyone"(66). But these brain washed Sikh extremist of Khalasa Lion mercilessly murdered innocent Prakash in a bomb explosion. The situation of poverty and sudden death of Prakash caused Jasmine for the migration to the USA which she had to take it all alone.

It seems prophesy chased her like hunting. She plans to visit the supposed institute where Prakash had to get admitted and has also planned either to succeed or kill herself as belated Sati. The journey which she had decided to take to the alien land was not an ordinary journey but it was exceptional and predetermined journey to fulfill the dream of her departed dear. In her own words she ruminates as: " A village girl, going alone to America, without job, husband or papers? I must be mad! Certainly, I was. I told them I had sworn it before God. A matter of duty and honour" (97). Apparently a main protagonist a teenage young female appears as mouthpiece or spokesman of her voice against inhuman and indifferent treatment to the expatriates or migrated people on an alien land. She was already faced the violence, when her husband was killed in bomb explosion. And now the captain of the ship, an ugly fellow, half face takes her to remote hotel of Florida and tried to abuse her. Though she requested him that she was deplorable Hindu widow and arrives here to fulfill her husband's dream, yet he remorselessly rapes her. Thus she has mixed feelings of happiness and sorrow or loss and gain. She was in happiest mood for reaching ultimately the coast of America for the fulfillment of her husband's mission but on the other hand, the assault on her body by that hideous Half Face makes her distressful. After this incident she overcome her despair and thought of suicide, she determined to purify herself by punishing the evil and so to punish the rapist she has murdered him , like Goddess Kali and slits open Half-Face throat. To remove stigma on her character, she has murdered him just like killing a mad dog. To take revenge or to murder was not her prime aim, but as a young girl with commitments in her life, she would like to destroy that evil tendency within human being, which appears in the form of beast or brute. Like Sunny Sing's, Nani's Book of Sucidies Mukherjee has employed the Hindu popular mythology of Goddess Kali to mediate the gap between continuity any change as poet principal to reinforce her transformative model. Here the novelist presents transformative model. Here the novelist present Jasmine's full transformation from the victim into vengeful as the reincarnation of Kali. The novel has been read, criticized, and analyzed on different phases. However, the writer thinks that the limitation of the space does not permit detailed attention to each of the interpretations of the novel. Hence, an attempt is being made to indicate the major focus on teenage youth and their respective problems. To sum up, the novel is being read and analyzed on feminist perspective. However, it appears, on many occasions, that there are a number of evidences which reflect upon the contemporary teenage youth with all their aspirations, hopes, ordeals, figments and predicaments.

REFERENCES:

1. Mukherjee, Bharati. *Jasmine*. New York: Grove Press. 1989.
2. Singh, Sunny. *Nani's Biik of Sucidies*. New Delhi: Harper Collinus Publishers India, 2000
3. Kapur Manju. *Difficult Daughters*. New Delhi: Rupa and Co, 2003
4. Dr. P.A. Patil. *Contemporary Indian Women Novelists* in Englis, Kanpur.: ABS Publication, 2018.
5. Bagul A.S. *The Fiction of Bharati Mukherjee*, Kanpur: Chandralok Prakashan, 2007.

PRINCIPAL

Kisan Shikshan Prasarak Mandal,
Borgoan (Kale) Tq. & Dist. Latur's

NAAC Accredited 'B' Grade

Vasantrao Kale Mahavidyalaya,

Dhoki. Tq & Dist - Osmanabad.

&

Akhil Maharashtra Itihas Parishad, Pune

Jointly Organize

One Day International Conference on

"The History of Pandemic like Covid-19 & Its Impat on Socio-Economic & Political Sectors in the World"

Tuesday, 20th October 2020

ISSN No. : 2278-9308

Impact Factor : 7.675

Editor
Dr. N. P. Manale
(Convenor)

Chief Editor
Dr. Satish Kadam
(President, AMIP)

Executive Editor
Dr. Haridas Fere
(Principal)

Organized by

Department of History
Kisan Shikshan Prasarak Mandal, Borgoan (Kale) Tq. & Dist. Latur's
VASANTRAO KALE MAHAVIDYALAYA, DHOKI
Tq & Dist.- Osmanabad - 413508

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist.Beed 431519

ISSN : 2278-9308
September, 2020

63	Effects Of Pandemic On Social Life Of The World **Dr. Pabitra Kumar Hazra,**	250
64	Impact Of Covid 19 Pandemic On Education And Employment Sectors Dr.L.Malleswara iRao, J Rama Mohan, Dr.APV Appa iRao, Ch. Sundar **iSingh, Ch.Kanaka iRao & P Rama Krishna iRao**	253
65	COVID-19, pandemic, China, WHO, lockdown, financial insecurities, unemployment, education **Dr.Chhaya Ramesh Dapke.**	258
66	Impact of Covid -19 on National and International Trade **Dr. Vrushali B. Kute / Prof. Mudiraj Narendra. B**	261
67	COVID – 19 Pandemic: Wake – up Call of Digital Transformation for Education System **Pallavi B. Nalle, Sangita Shinde, Mangesh Manke, S. S. Kale**	264
68	Impact of Covid-19 on Indian Tourism Industry **Dr.Shahajahan Shaikh**	269
69	Impact of Pandemic covid-19 on Education in India Ms. **Mayuri Haridas Fere**	272
70	Women in Indian Politics: an Overview **Dr. Alka Bharatrao Deshmukh**	275
71	Impact of COVID -19 on the Rural and Urban Life in India **Prof. Premchand Gundu Gaikwad**	280
72	Coronavirus disease 2019 (COVID-19): Current literature and status in India **Dr.Kashish Ali**	283
73	Impact Of Covid - 19 On Indian Economy **Dr.Kirtankar R.V**	286

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 252 (CCXLIII)
ISSN : 2278-9308
November 2020

Women in Indian Politics: an Overview

Dr. Alka Bharatrao Deshmukh
Vasundhara College, Ghatnandur Tq. Ambajogai, Dist. Beed. (MH)

Introduction:

Indian Democracy implies gender equality in each and every sector included politics. It effects on large scale women are the part of our Indian politics .As towards this simple belief of democracy what's commonly visible is that ladies are excluded from exclusive walks of life, greater visibly in Politics. The U.N. observes that women constitute "world's largest excluded category". For the attainment of real democratic spirit will be ensured higher political participation. "In the battle for gender justice", Usha Narayanan argues, "Political participation constitutes the primary and predominant step in that direction. In any political system, proper from the evolved to the growing countries, presence of girls could be very low in comparison to men. In many nations ladies needed to salary lengthy battles to get proper to vote. Today the share of ladies as electorate has elevated considerably, however their political participation isn't equal to guys and consequently girls are not able to get an identical percentage in corporation that require selection making. Women have now no longer been appeared as big a part of the political arena. Politics at each degree of participation is ruled through men.

Key Words: Rights, Equality, Political Power, Democracy, Discrimination, Gender Equity etc.

Milbrath and ***Goel*** found that it's far a culture in nearly all societies that politics is especially an affair of men and that women ought to fall in step with them politically. The adjustments introduced via way of means of present day commercial societies are eroding this intercourse distinction however the effect of culture remains visible. Men have a tendency to be extra psychologically worried in politics than women. Discrimination against women, says ***Henry Chafe***, finds in the deep rooted structure of society, in the roles girls play and in a sexual department of labour which restrained girls often to the home sphere of Life. Therefore, it's far argued that most effective considerable social adjustments able to demolishing the structural foundation concerning the conventional views of male and lady roles is essential to alter the prevailing developments within side the political participation of fellows and women. The omission of women from positions of power seriously affects the ability to challenge the subordination of women in all its manifestation. Women need to be in politics and energy to take part as girls and to extrude the very nature of that energy which excludes them. Women who consist of just about 1/2 of the populace want to be represented appreciably in choice making bodies. Otherwise the intention of improvement cannot be achieved. Gender fairness could be very important for the development of any society. Conventional perspectives of male and woman roles are important to regulate the present traits within side the political participation of men and women.

The omission of girls from positions of power seriously affects the power to challenge the subordination of women altogether its manifestation. Women need to be in politics and power to participate as women and to vary the very nature of that power which excludes them. Women who contain almost half the population got to be represented significantly in deciding bodies. Otherwise the goal of development cannot be achieved. Gender equity is extremely essential for the progress of any society.

Political Participation – Definition

Political participation has been defined in various ways. Political participation means not only exercising the proper to vote, but also power sharing, co-decision making, co-policy making in the least levels of governance of the state. Political participation is broadly defined as being a process through which individual plays a task in political lifetime of his society, has the chance to require part choose what the common goals of that society are and the best way of achieving these goals. Political participation refers to actual participation in these voluntary activities by which members of the society share in the selection of rulers and directly or indirectly in the formulation of public policy.

Political participation refers to an activity by which citizens are designed to influence the decision-making process of the government. The citizens are active participants in the political input process, the process by which the political decisions are made. As such Almond- Powel denotes participation, "The pressure from groups in the society for having a part in the decision-making of the political system". Subsequently such involvement has to do with rapid increase in the volume and intensity of demands for a share by various groups and strata in the society. Such activity is focused on public authorities; those are generally recognized as having the final legitimate decision on the authoritative allocation of values. Participation could also be individual or collective, organized or spontaneous, sustained or sporadic, peaceful or violent, legal or illegal and effective or ineffective In fact, the processes like protests, riots, demonstrations, rallies, processions, fasting and even in an abstract sense, those sorts of insurgent violence that are designed and intended to influence the public authorities are the one dimension or other dimensions of participation. Political participation may be a process by which individuals participate in political activities. Political participation is not just casting vote. It includes wide selection of other activities- like membership of party , electoral campaigning, attending party meetings, demonstrations, communication with leaders, holding party positions, contesting elections, membership in representative bodies, influencing decision making and other related activities.

With this understanding of political participation, the evidence shows that in most of the countries participation of girls isn't impressive because the number of girls participating in active politics is smaller compared to men. Women who are ready to acquire deciding power are mostly from urban and elite groups. Large mass of girls are kept out of political sphere thanks to various reasons. There was no serious attempt to accommodate women in politics. In many countries women had to wage long battles to urge their rights. Despite that, they weren't ready to get rightful position within the arena of politics.

The most common and accepted political action in elections is voting. This is exercised by women equal to men and in fact the number of women voters is increasing day by day. But women until the 20th century didn't have the proper to vote. American women were the primary to start out fighting for his or her rights to vote. In most of the western liberal democracies, women won voting rights after their systematic fight with the system.

Indian women as early as 1917 raised the difficulty of universal adult franchise. The British government granted the proper to vote on the idea of wifehood, property and education. In 1935 Government of India Act provided for right to vote for all women above 21 years aged who fulfilled the conditions of property and education. The Constitution of India which came into existence within the year 1950 granted universal adult franchise to all or any its citizens.

Besides the exercising of voting rights, the representation of women in legislative bodies as policy formulators or decision makers is extremely low. Women have been demanding for more space in legislative bodies. Most countries within the world have did not give due space and representation to women in their political systems, only during a few countries women are moving equally with men, for example, Germany, Sweden, Norway, Denmark and Finland. In these countries women are making substantial inroads into decision making process. In the advanced

countries like Western Europe and North America, female presence in legislature remains small and comparatively insignificant. It has been stated that the personality traits and therefore the socio economic and cultural environment is to an excellent extent liable for women's marginal participation in politics. The culture which puts maximum premium on the males, the political environment of instability, criminalization and absence of political ideology are factors which influence the extent of political participation. Socio political environment determines the participation and involvement of girls in politics.

Political Participation of Indian Women

"Women's lives in India and therefore the world over are circumscribed by what are often termed as five 'Ps' Patriarchy, Productive resources access inadequacy, Poverty, Promotion advancement insufficiency and powerlessness". It is estimated that women do two- thirds of the world's work. In exchange they receive only 10 percent of all the income and own a mere one percent of the entire world's means of production.

It is an incontrovertible fact that the important social station and therefore the real level of political participation of women's can't be analyzed in isolation. On the contrary it's interlinked with the socio-economic conditions, political climate and inequalities inherent within the traditional social organization, its norms and values, customs and rituals. All these factors together determine the particular social station of women. Not only that, women's status differs consistent with region, caste, class and religion but also on considerations of tribal, rural and concrete areas." The status of an individual is a great force in participating wholeheartedly in the developmental process. In the case of women, their inferior status relegated to them thanks to fundamentalism of tradition and non secular beliefs blocked them from active participation in developmental process.

Historically women are alleged to carry over the traditions, norms and therefore the values of society. The process of socialisation that they undergo in their families does not prepare them for non-traditional roles. A better understanding of this position needs a historical analysis of status of women in India.

Status of Women in Early Indian Society

In ancient India, reverence was given to women as mother's image, a logo of life, strength and purity, with immense capacity for patience, sacrifice and sufferings. In the Vedic and ***upanishadic*** periods women enjoyed considerable freedom thus far as political, social and academic activities were concerned and thus enjoyed a standing and prestige in society. In homes, women got superior position thereof of men because they were treated as the embodiment of goddess of wealth, strength and wisdom. Woman was depicted as ***'shakti'***, and it had been accepted belief that where woman is respected, there's divine presence. According to Manu, where women are neglected, all rites and ceremonies are fruitless and that family quickly perishes, but where women do not grieve that family always prospers.

Rig-Vedic women played a key role within the family, within the society and even within the political life. They enjoyed a position of equality and were respected both in the family and society as well. They weren't ornamental objects but co- partners in life, in its pleasures and hurdles, in its joys and sorrows. They were imparted education like men and enjoyed considerable freedom in their personal business. These are evidences of women actively participating within the political activities. They participated within the deliberations of ***Vidhatha*** (the earliest folk assembly of Indo-Aryans) and ***Sabha*** alongside men.

In short, it may be said that women enjoyed a fairly satisfactory position during ancient times. The communities as an entire showed proper concern and respect for ladies, allowing them considerable freedom in several activities of social and political life.

The Medieval period witnessed a gradual decline in the position and status of women in India. Women were considered weak and it had been the responsibility of man to guard them. Since they were sensitive in temperament, they ought to be treated amorously and care. They were considered hooked in to men throughout their lives. In childhood the daddy takes care of her, in youth the husband and within the adulthood her sons supported her. Therefore, all her life she had to depend on someone or the other and never enjoyed unrestrained freedom.

During this era, there emerged social evils like female infanticide, child marriage and therefore the practice of *sati* within the ***Hindu*** society. Such atrocious practices were responsible for the deterioration of the status and role of women to a great extent both in the family and in the society. At the same time the spread of ***Islam*** and the beginning of ***Sikhism*** provided a healing touch to the degradation of women. ***Guru Nanak***, the founding father of ***Sikh*** religion, wanted women to be treated by men as equals. He said, "Within a lady may be a man conceived, from a lady he's born, he's married to a lady and together with her goes through life , Why call her bad. She gives birth to Kings. None may exist without a woman. Only the one true God is exterior to women.

However, it had been a incontrovertible fact that the position of common womenfolk within the country remained miserable. Their only function was bearing and rearing of youngsters. They were confined to the four walls of their homes, leading an ignorant and illiterate life.

Conclusion:

In recent times women have been awakened to the fact that in order to break gender barriers and overcome social and political bias, women participation in the political process is essential. Further laws alone cannot bring social transformation. There must be a revolution of consciousness in the minds of women about themselves. They must realize that they need constitutional rights to equality, health care, economic security, and access to education, employment opportunity, pay equality and political power. Very soon, the 33 percent reservation for women in central and state legislatures also will provide them an opportunity to escape from ghettoization imposed upon them by patriarchal norms and practices.

Involvement of women in political arena and in decision-making role is an important tool for empowerment as well as monitoring standards of political performance. Women are however virtually invisible in the political spheres - Though we find instances like Queen ***Elizabeth***, Queen ***Victoria***, ***Rani Laxmibai***, ***Chand Bibi*** and more recently ***Margeret Thatcher***, ***Srimavo Bhandamaike***, ***Indira Gandhi***, ***Benazir Bhutto*** and ***Sonia Gandhi*** who took active part in the government of their respective nations, it is to be noted that most of these women leaders occupied the position by virtue of their belonging to the either royal families or to elite aristocratic class by way of inheritance. Under-representation or invisibility of women in decision-making reinforces their participation leading to an unequal distribution of resources, neglect of their interests, needs, perspectives and priorities and no say in policy- making. Their voices fall on deaf ears. To effectuate feminization of politics, a critical mass of women in the decision- making bodies is yet to emerge Government of the people, by the people and for the people — ***Abraham Lincoln's*** concept of democracy is an ideal, which remains unachieved in the world especially in the context of half the population of any country, the women.

ISSN : 2278-9308
November 2020

References:

1. *Usha Narayanan*, *"Women's Political Empowerment: Imperatives and Challenges"*, Mainstream, April 10, 1999, p.7.
2. ***Lester W Milbrath, Goel, M.L., Political participation: How and Why Do People Get Involved in Politics***, Rand McNally, Chicago, 1977, p.48.
3. ***William Henry Chafe, The American: Her Changing Social, Economic and Political Roles***, Oxford University Press, New York, 1972, p.46-47.
4. ***Imtiaz Ahmed, "Women in Politics"***, in Devaki Jain (ed.), Indian Women, Publications Division, New Delhi, 1975, p.312.
5. ***Singh, J.P., "Indian Democracy and Empowerment of Women," The Indian Journal of*** **Public Administration**, Oct-Dec, Vol.XLVI, No.4., 2000, p.619.

6. ***Rashmi Srivastava, "Empowerment of Women Through Political Participation with Special Reference to Madhya Pradesh"*** in Niroj Sinha (ed.) Women in Indian Politics, Anmol Publications, New Delhi, 2000, p.206.

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

Vasundhara GHATNANDUR

ग्रामसभा: ग्रामीण विकासातील योगदानाचा समाजशास्त्रीय अभ्यास

डॉ.देशमुख एम.बी.
समाजशास्त्र विभाग,
वसुंधरा महाविद्यालय,घाटनांदूर,ता.अंबाजोगाई,जि.बीड.

प्रस्तावना

आधुनिक काळात लोकशाही ही अधिक लोकाभिमुख शासनव्यवस्था असल्याचे मानले जात असले तरी वर्तमान संसदीय लोकशाहीत वरिष्ठ स्तरावरूनच अंमलबजावणी केली जाते. लोकांनी निवडून दिलेल्या प्रतिनिधींकडून जे प्रचलित शासन चालविले जाते त्या शासनाकडून लोकशाहीला अपेक्षित असलेल्या लोकांच्या अपेक्षा पूर्ण होत नाहीत. या कारणास्तव नागरिकांचा शासन व्यवस्थेतील प्रत्यक्ष सहभाग आवश्यक झाला असून तो सहभाग नोंदविण्याची संधी ग्रामसभेच्या माध्यमातून नागरिकांना मिळते. वर्तमान लोकशाही व्यवस्था नागरिकांच्या सहभागातून अधिक बळकट करण्यासाठी ग्रामसभेला अनन्यसाधारण महत्व आहे.भारतीय राज्यघटनेतील ७३ व्या घटना दुरुस्तीनंतर ग्रामसभा या संस्थेला घटनात्मक स्थान प्राप्त झाले आहे. त्यानुसार 'ग्रामसभा' याचा अर्थ पंचायतीच्या क्षेत्रामध्ये अंतर्भूत असलेल्या गावाशी संबंधित मतदार यादीमध्ये नोंदलेल्या व्यक्तींचा समावेश असलेली संस्था होय.

शोधनिबंधाचे उद्देश

१) लोकशाही शासन व्यवस्थेत ग्रामसभेचे महत्व समजून घेणे.
२) ग्रामसभेचे अधिकार व कर्तव्य याचे विश्लेषण करणे.
३) ग्रामीण विकासातील ग्रामसभेचे योगदान स्पष्ट करणे.

संशोधन पध्दती :-

कोणत्याही विषयाचे किवा घटनेचे अध्ययन करीत असताना ते वैज्ञानिक पद्धतीने होणे आवश्यक असते.या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन करण्यात आले आहे. प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक आराखडा निवडण्यात आला आहे.सामाजिक संशोधन पद्धतीत सर्वात महत्त्वाचे कार्य म्हणजे तथ्य संकलन होय.प्रस्तुत संशोधनात तथ्य संकलनासाठी द्वितीयक स्त्रोताचा वापर करण्यात आला आहे. संशोधनातील द्वितीयक स्त्रोत ही इतर व्यक्तीने पूर्वीच गोळा केलेली असून ती लिखित स्वरुपाची असतात अशा तथ्याचा उपयोग संशोधनात होत असतो. प्रस्तुत संशोधनात संदर्भ ग्रंथ, शासकीय मासिके,अहवाल,प्रकाशित ग्रंथ,अप्रकाशित साहित्य इत्यादींचा उपयोग करण्यात आला आहे. तसेच अभिलेखे,वर्तमानपत्र, साप्ताहिके ई.द्वितीयक स्त्रोतांचाही उपयोग संशोधनात करण्यात आला आहे.

ग्रामसभा: महत्व

लोकशाही शासन व्यवस्थेत निवडणुकांमधून निवडून आलेल्या सभासदांची प्रतिनिधी मंडळे अस्तित्वात येतात. ही मंडळे व त्यांचे सभासद अधिवेशने यांच्या माध्यमातून शासनव्यवस्थेच्या कार्यात सक्रीय होतात.ग्रामसभासुद्धा गावाच्या क्षेत्रात काम करणारी नागरिकांची चिरंतन सभा आहे. बैठकीच्या रूपाने आपल्या क्षेत्रातील महत्वपूर्ण विषयांवर चर्चा व ठराव करून ती आपल्या नागरिकांच्या जीवनाला विशिष्ट दिशा देण्याचे कार्य करते. बैठकीच्या रूपाने ही सभा या कामी सक्रीय होते. नागरिकांची ही ग्रामसभा गावाच्या क्षेत्रात येणा-या घटकांसंबंधी काम करणा-या सर्व संस्था, संघटना यांच्याबाबत तसेच नागरिकांची कामे आणि अधिकार यांच्यासंबंधित चर्चा करून योग्य तो निर्णय घेऊ शकते. त्या घटकांबाबत नागरिकांच्या हितासाठी भारतीय राज्यघटना व केंद्रीय शासनाने केलेल्या नियमांना अधीन राहून योग्य तो नियम करू शकते, वा केंद्रीय अथवा घटक राज्याला तसा नियम करण्याची विनंती करू शकते. त्याशिवाय ग्रामपंचायतीसह वरिष्ठ शासन प्रशासन व्यवस्थेकडे आपल्या दैनंदिन जीवनातील प्रश्न मांडणे, त्या प्रश्नांकडे लक्ष वेधणे, विकासाचा प्राधान्यक्रम ठरविणे, विविध प्रश्न आणि समस्यांवर खुलेपणाने चर्चा करणे, विकास योजनांच्या लाभार्थी निवडीच्या प्रक्रियेत सहभागी होणे, ग्रामपंचायतीने आवाहन केल्याप्रमाणे गावाच्या विकासासाठी श्रम आणि पैशाच्या रूपाने विकास कामांत मदत करणे इत्यादी बाबत ग्रामसभा सदस्यांना भूमिका बजावता येते.

PRINCIPAL

ग्रामसभा सदस्य

भारतीय राज्यघटनेतील व्याख्येप्रमाणे मतदार यादीत नोंद असलेला प्रौढ नागरिक ग्रामसभेचा कायम सदस्य असतो. मतदार यादीच्या पुनरावलोकनाबरोबर नव्याने प्रौढ झालेल्या मुला-मुलींचा समावेश या यादीत होतो तर मृत वा स्थलांतरित नागरिकांचे सभासदत्व संपुष्टात येते. म्हणूनच ही गावाच्या हद्दीत काम करणारी प्रौढ नागरिकांची चिरंतन सभा आहे.

ग्रामसभा: महिलांची भूमिका

ग्रामसभेचे सरासरी निम्मे सदस्य या महिला असतात. ग्रामसभा बैठकीत महिलांची उपस्थिती व सहभाग असणे अत्यंत आवश्यक आहे. तसेच महिलांच्या महत्वाच्या प्रश्नांची ग्रामसभा बैठकीत प्राधान्याने चर्चा होणेही अपेक्षित आहे. मात्र, परंपरागत समाजव्यवस्थेत महिलांना दिले जाणारे दुय्यम स्थान यामुळे ग्रामसभा बैठकीला उपस्थित राहणे व विशिष्ट मुद्द्यावर भूमिका व्यक्त करणे याबाबत महिलांवर मर्यादा येतात. या दृष्टिकोनातून महिलांना आपले प्रश्न निर्भीडपणे मांडता यावेत, त्यांच्या प्रश्नांवर स्वतंत्र चर्चा करता यावी म्हणून नियमित ग्रामसभा बैठकीपूर्वी लगतच्या दिवशी ग्रामसभेच्या महिला सभासदांची स्वतंत्र बैठक ग्रामपंचायतीने आयोजित करणे आवश्यक आहे. सदर सभेत ग्रामसभेतील सर्व महिला सदस्यांना उपस्थित राहता येते. अशा बैठकीत महिला व बालकल्याणाचे महत्वाचे प्रश्न, समस्या व त्यावरील उपाययोजना यावर चर्चा होणे अपेक्षित आहे. उदा. गावातील अंगणवाडीचे कामकाज, कुपोषण, गर्भवती महिलांचा आहार, गावातील मादक व अंमली पदार्थ यांना प्रतिबंध करणे, बचत गट, पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा, महिला व बालविकासाच्या गावातील योजनांचे मूल्यमापन व उपाययोजना इत्यादी. महिला सभासदांनी मंजूर केलेल्या ठरावांवर ग्रामसभेच्या बैठकीत प्राधान्याने चर्चा केली जावी असा निर्देश आहे.स्थानिक स्वराज्य संस्थेत महिलांना ५० टक्के आरक्षण असल्यामुळे महिलांचा यातील प्रत्यक्ष सहभाग वाढला आहे.

ग्रामसभा: सर्वसाधारण अधिकार व कर्तव्ये

राज्यसरकार सामान्य किंवा विशेष आदेशाद्वारे देईल अशी इतर कोणतीही कामे ग्रामसभा पार पाडते. सामान्य आदेशात शासनाकडून घोषित अभियान राबविणे, तंटामुक्त गाव समित्या स्थापन करणे, पर्यावरण संतुलित गाव मोहिमेत सहभागी होणे इत्यादी बाबी समाविष्ट होतात.गावाच्या हद्दीतील मद्य विक्रीची अनुज्ञप्ती (लायसन) बंद करणे हा अधिकार ग्रामसभेला आहे. कुटुंबातील पुरुषांच्या व्यसनांपासून होणारा सामाजिक, आर्थिक, कौटुंबिक आणि मानसिक त्रास हा पुरुषांपेक्षा महिलांना अधिक होतो. या दृष्टिकोनातून गावातील दारू गुत्ते, हातभट्टी या प्रकारचे व्यवसाय ग्रामसभा कायदेशीर प्रक्रियेचा अवलंब करून बंद करू शकते. महिला, वर्गीकृत जाती आणि जमाती यांचा ग्रामसभेच्या बैठकीत व निर्णय प्रक्रियेत सहभाग निर्माण व्हावा यासाठी प्रयत्न करण्याचे कर्तव्य ग्रामसभेचे आहे. त्यासाठी नियमाप्रमाणे ग्रामसभेच्या महिला सभासदांच्या स्वतंत्र बैठकीचे आयोजन करणे, महिला ग्रामसभेने मंजूर केलेल्या ठरावांची दखल घेणे, निर्णय प्रक्रियेतील त्यांच्या सहभागासाठी ग्रामसभा बैठकीची वेळ महिलांच्या उपस्थितीच्या दृष्टीने सोईची राहील याची काळजी घेणे. तसेच मागास घटकांच्या सहभागासाठी हरिजन वस्तीत ग्रामसभा बैठकीचे आयोजन करणे, संबंधितांच्या समस्या समजून घेऊन विकासाचा प्राधान्यक्रम ठरवणे, त्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी योजना बनविणे इत्यादी बाबत ग्रामसभा ठराव करून ग्रामपंचायतीला सूचना करू शकते.गावातील नैसर्गिक साधनसामग्रीच्या स्रोतांच्या व्यवस्थापनावर संपूर्ण नियंत्रण ठेवण्याचा अधिकार ग्रामसभेला आहे. नैसर्गिक साधनसंपत्ती म्हणजेच जमीन, पाणी, सूर्यप्रकाश, वने, खनिजे इत्यादी साधनसामग्री गावपातळीवर मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध असते. ग्रामसभेद्वारे गावपातळीवरील उपलब्ध साधनसंपत्ती, श्रमशक्ती, कौशल्य यांची गावाच्या गरजांशी नियोजन करून सागड घालणे शक्य आहे. गावातील अडचणी, समस्या काय आहेत यावर ग्रामसभेच्या माध्यमातून चर्चा, विचारविनिमय करून त्या सोडविण्यासाठी स्थानिक साधनसामग्रीचा वापर केल्यास गावाच्या विकासास गती प्राप्त होईल. अशा साधनसामग्रीचा स्थानिकांना लाभ देणे, तिची वृद्धी, जतन, संवर्धन इत्यादीसाठी प्रयत्न करणे ग्रामसभेचे कर्तव्य आहे. गावातील विविध योजनांची सार्वजनिक पातळीवर चिकित्सा व परीक्षण करण्याचा अधिकार ग्रामसभेला आहे. सामाजिक लेखा परीक्षण अधिकाराचा वापर करून ग्रामसभा असे सामाजिक नियंत्रण ठेवते.

ग्रामसभा:ग्रामीण विकासातील योगदान

ग्रामसभासुद्धा गावाच्या क्षेत्रात काम करणारी नागरिकांची चिरंतन सभा आहे. बैठकीच्या रूपाने आपल्या क्षेत्रातील महत्वपूर्ण विषयांवर चर्चा व ठराव करून ती आपल्या नागरिकांच्या जीवनाला विशिष्ट दिशा देण्याचे कार्य करते.खालील समित्यांच्या माध्यमातून ग्रामसभा ग्रामीण विकासासाठी महत्वपूर्ण कार्य करीत असते.

GHATNANDUR

महिला व बाल विकास समिती

या समितीतील सदस्यांपैकी किमान ७५% सदस्य महिला असतात. ग्रामसभेकडून या सदस्यांची निवड होत असली तरी महिला ग्रामसभेने निवडलेल्या महिलांचीच प्राधान्याने निवड केली जाते. एकात्मिक बाल विकास प्रकल्प कार्यालयाकडून महिला व बालकांच्या विकासासाठी राबविण्यात येणारे आहार, आरोग्य व स्वच्छतेसंबंधी कार्यक्रम व योजना यांच्यावर संनियंत्रण करणे, त्यांच्या यशस्वीतेसाठी प्रयत्न करण्याचे काम या समितीचे आहे. महिलांचे सक्षमीकरण व्हावे. त्यांचा आर्थिक विकास व्हावा, ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता क्षेत्रात त्यांचा सक्रिय सहभाग असावा, तसेच ग्रामशासन आणि निर्णय प्रक्रियेतील सहभागात वाढ व्हावी यासाठी ही समिती कार्य करते. खेड्यातील महिला मोकळेपणाने बोलू शकत नाहीत. समस्या मांडू शकत नाहीत. अशी परिस्थिती बदलण्यासाठी त्यांच्याच सहभागातून स्थानिक समस्यांवर उपाय योजता यावेत यासाठी समिती कार्य समिती करीत असते.

ग्रामशिक्षण समिती

ग्रामशिक्षण समितीच्या कार्याचा प्रमुख उद्देश प्रत्येक मूल अथवा व्यक्तीला सुशिक्षित बनवून शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करणे हा आहे. सरपंच हा ग्रामशिक्षण समितीचा अध्यक्ष असून ग्रामपंचायत क्षेत्रातील जिल्हा परिषद शाळेचा मुख्याध्यापक हा समितीचा सचिव असतो. तसेच महिला, सामाजिक कार्यकर्ते, निवृत्त शिक्षक, ग्रामसेवक, तलाठी, निवडक ग्रामपंचायत सदस्य इत्यादी ग्रामशिक्षण समितीचे सदस्य असतात. शिक्षणाचा विस्तार आणि विकास यासाठी सरकारकडून राबविण्यात येणारे कार्यक्रम, योजना, पायाभूत सुविधांची निर्मिती उदा. क्रीडांगण, शाळागृह, इतर शालेय इमारती, बांधकाम, इत्यादींचे पर्यवेक्षण करणे व त्यावर नियंत्रण ठेवणे, ग्रामीण भागातील शिक्षकांची दैनंदिन उपस्थिती व कामकाज यावर नियंत्रण ठेवणे, गावातील शिक्षणाचे नियोजन करून सर्व प्रकारच्या शिक्षणाच्या प्रशासनावर नियंत्रण ठेवणे, प्राथमिक शाळा, अनौपचारिक शिक्षण केंद्र, प्रौढ शिक्षण केंद्र, इत्यादी शैक्षणिक उपक्रमांचे नियोजन करणे, शैक्षणिक व भौतिक सुविधांच्या याबाबत असणा-या त्रुटी व उणिवा वरिष्ठांच्या निदर्शनास आणून देणे, पालकांचे शैक्षणिक प्रबोधन करणे इत्यादी कामे शिक्षण समिती करीत असते.

ग्राम पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती

शुद्ध नियमित पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा ही ग्रामीण जनतेची मूलभूत गरज आहे. पिण्याच्या पाण्याचे उपलब्ध स्रोत व यंत्रणा यावर थेट जनतेचे नियंत्रण प्रस्थापित व्हावे म्हणून प्रत्येक ग्रामपंचायतीच्या अंतर्गत ग्रामसभा महिला ग्रामसभेचे मत विचारात घेऊन ही समिती स्थापन करते. पाणीपुरवठा यंत्रांची देखभाल, दुरुस्ती करणे ही ग्रामीण पाणीपुरवठा व स्वच्छता समितीची मुख्य जबाबदारी आहे. पाणी कर्मचारी व इतर कर्मचारी यांची नेमणूक करून त्यांचे प्रशिक्षण व कार्याचे संनियंत्रण करणे, खाजगी नळ कनेक्शन देणे, गावातील सांडपाण्याचे व्यवस्थापन करणे, पावसाळ्यापूर्वी पाणी पुरवठा योजनेची पाहणी करून त्रुटींचा अहवाल ग्रामपंचायतीला कळविणे, जलजन्य आजार आढळून आल्यास नजीकच्या आरोग्य केंद्रास माहिती देणे, पाणी नमुने तपासणीसाठी जिल्हा प्रयोगशाळेत पाठवणे, टँकरने पाणी पुरवठा होत असल्यास पाणी शुद्ध असल्याची खात्री करून घेणे, गावात आरोग्यविषयक मेळावे आयोजित करणे, इत्यादी कार्ये समितीने करणे अपेक्षित आहे.

सामाजिक लेखापरीक्षण समिती

ग्रामसभेने ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीला दिलेल्या आर्थिक अधिकारांची वेळोवेळी तपासणी करण्यासाठी सामाजिक लेखापरीक्षण समिती स्थापन करण्यात येते. ग्रामपातळीवर सुरू असलेल्या ग्राम पाणीपुरवठा विकास कामांचे व्यवहार तपासणे आणि हिशेबांचा अंतर्गत आढावा घेणे यासाठी ही समिती कार्य करते. समिती सामाजिक, आर्थिक, तांत्रिक, इत्यादी प्रकारच्या सर्व व्यवहारांचे तसेच त्यांच्या नियोजन व अंमलबजावणीचे योग्य प्रकारे लेखा परीक्षण करून अहवाल ग्रामसभेस सादर करते.

निर्मल ग्राम समिती

ग्रामसभेची ही महत्वाची समिती आहे. सरपंच हा या समितीचा अध्यक्ष असून ग्रामसेवक हा सचिव असतो. ग्रामपंचायत क्षेत्रातील ग्रामसभेने निवडलेले सदस्य आणि ग्रामपंचायत क्षेत्रात काम करणारे सर्व शासकीय कर्मचारी या समितीचे सदस्य असतात. संपूर्ण स्वच्छता अभियानांतर्गत घर तेथे शौचालय बांधणे, शौचालयाच्या नियमित वापरासाठी लोकांचे प्रबोधन करणे. शाळा, आंगणवाडीच्या ठिकाणी शौचालय बांधणे, घन कचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन, १००% शौचालयाचा वापर करण्याची सवय गावक-यांमध्ये रुजविणे याला अनुसरून ही समिती गाव पातळीवर काम करते.

Vasundhara ... GHATNANDUR

समारोप

भारतीय शासन व्यवस्थेत प्राचीन काळापासून गाव हा प्रमुख घटक व नागरिक प्रमुख एकक आहे. प्रत्येक गावाचे स्थान भौगोलिक दृष्ट्या विशिष्ट असल्याने त्या गावाचे आणि पर्यायाने त्या गावातील लोकांचे व्यक्तिमत्व विशिष्ट असते. सामाजिकदृष्ट्या गावातील नागरिक एकजिनसी असतात. ते वेगवेगळ्या जत्रा, यात्रा, उत्सव इत्यादी प्रसंगी सामुदायिकरित्या आनंदोत्सवात सहभागी होतात तर दुःखद प्रसंगी आपल्या सहका-यांचे दुःख वाटून घेण्याची परंपरा त्यांच्यात आढळते. कोणत्याही प्रश्नासाठी गावातील त्या प्रश्नाची सोडवणूक करणारी व ते निर्णय सर्वांसाठी असणारी ही व्यवस्था आहे. गावाचे स्वतंत्र व्यक्तिमत्व आणि नागरिकांची सामूहिकता विचारात घेऊन विचारवंतांनी शासनव्यवस्थेची दिशा ही 'नागरिकांकडून केंद्रीय शासनाकडे' अशी केल्यास ती अधिक प्रभावी होईल असे सांगितलेले आहे. नियोजन आयोगाने ग्रामसभा ही सामाजिक लेखा परीक्षणाचे साधन असल्याचे म्हटले आहे. शासकीय योजनांची अंमलबजावणी ग्रामपातळीवर प्रभावी करण्याच्या दृष्टिकोणातून ग्रामसभेचे महत्वपूर्ण स्थान स्पष्ट होते.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१) डॉ.संजय तिवारी,डॉ.एस.कोष्टा- ग्रामीण विकास,सरकार कि विविध योजनाए.
२) वा.भा.पाटील – स्थनिक स्वराज्य संस्था.
३) कुलकर्णी स.ना.-भारतातील स्थानिक स्वशासन.
४) डॉ.गोविंद यमलवाड - स्थनिक स्वराज्य संस्था.
५) ठोंबरे सतीश - भारतातील स्थानिक स्वशासन.
६) डॉ.व्यंकट विळेगावे.-महाराष्ट्र प्रशासन.
७) दैनिक लोकसत्ता,ग्रामसभा विशेष,२ ऑक्टोबर २०१९.

○○○

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 , Vol. 1 June 2020	Peer Reviewed SJIF	ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांची सामाजिक विचारसरणी व कार्य : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास

डॉ. मनिषा बालासाहेब देशमुख
समाजशास्त्र विभाग, वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर, जि. बीड.

डॉ. पंजाबराव देशमुख हे अगदी अलिकडच्या काळातील सामाजिक क्षेत्रात आदरपूर्वक घेतले जाणारे नाव होय. त्यानी आपल्या कार्य व विचारसरणीद्वारे समाजासमोर एक नवीन आदर्श मांडला. त्यांच्या कार्यामुळेच खऱ्या अर्थाने विदर्भात शैक्षणिक चळवळ उभारली गेली असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही. डॉ. पंजाबराव देशमुख यांनी समाजसुधारकांनी भरीव योगदान दिले. त्यांनी राजकीय क्षेत्राच्या माध्यमातुन समाजातील दुर्बल घटक, शेतकरी वर्गासाठी मोइे योगदान दिले. शेतकऱ्यांचे कैवारी म्हणुन त्यांचा नाव लौकीक होता. यातुन अकोला कृषी विद्यापीठाला त्यांचे नाव देण्यात आले. त्यांनी आपल्या मंत्रीपदाच्या कारकिर्दीत शेतकऱ्यांच्या हितासाठी, सर्वसामान्य मानसाच्या हितासाठी कार्य केले. शैक्षणिक क्षेत्रात श्री शिवाजी शिक्षण संस्थेच्या रूपाने त्यांनी शिक्षणाची गंगा सर्व सामान्यांच्या दारापर्यंत पोहचवली. त्यांच्या विचारातुन समाजाने आदर्श घ्यावा अशी त्यांची विचारसरणी होती. अशा प्रकारे त्यांनी समाजासाठी आपले जीवन-हयात खर्ची घातले. त्यांनी आपल्या कार्यातून सामाजिक कार्याचा जो आदर्श मांडला तसेच जे समाजासाठी कार्य केले त्याचा आढावा घेण्याच्या उद्देशाने हा शोधनिबंध प्रस्तुत करण्यात आला आहे.

शोध निबंधाचे उद्देश :

१) डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचा जीवन परिचय मांडणे.
२) डॉ. पंजाबराव देशमुख यांच्या सामाजिक विचासरणीवर प्रकाश टाकणे.
३) डॉ. पंजाबराव देशमुख यांच्या सामाजिक कार्याचा आढावा घेणे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी द्वितियक तथ्य सामग्रीचा उपयोग करण्यात आला आहे. द्वितियक तथ्य सामग्रीच्या माध्यमातून निष्कर्षाप्रत पोहचण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. द्वितीयक तथ्य सामग्रीच्या संकलनासाठी प्रस्तुत संशोधन विषयाशी संबंधित संदर्भग्रंथ, पुस्तके, शोधपत्रिका, लेख, नियतकालिके, पाक्षिके, मासिके, शासकिय अहवाल, जी.आर. वृत्तपत्रे आणि प्रकाशित व अप्रकाशित साहित्य व इंटरनेटचा आधार घेण्यात आला. संकलित तथ्यांचे शास्त्रीय दृष्टीने विश्लेषण करण्यात यावे यासाठी संकेतीकरण, विषय विवेचनाचा आधार घेऊन संकलित माहितीचे विश्लेषण करुन विषयाचे सादरीकरण करण्यात आले आहे. अशा प्रकारे शोध निबंधाच्या माध्यमातून विशेषत्वाने डॉ. पंजाबराव देशमुख यांच्या सामाजिक विचारसरणी व कार्यावर प्रकाश टाकण्यात आला आहे.

डॉ. पंजाबरावांचा जीवन परिचय :

डॉ. पंजाबराव देशमुखांचा जन्म विदर्भातील शेतकरी कुटुंबात झाला. तत्कालीन परिस्थितीत विदर्भाची अवस्था अत्यंत मागासलेल्या स्वरुपाची होती. शिक्षणाच्या बाबतीत अनास्था होती. तसेच शैक्षणिक दृष्ट्या सोयींचा मोठ्या प्रमाणात अभाव होता. अशा वेळी डॉ. पंजाबराव देशमुखांचा जन्म झाला. डॉ. पंजाबराव देशमुख हे विदर्भातील सुधारणावादी चळवळीचे आग्रणी नेते होते. त्यांनी विदर्भात शैक्षणिक चळवळ उभारली. आज विदर्भात शिक्षण क्षेत्रात यशस्वी परंपरा चालु आहे. त्याचे बिजारोपण करण्याचे श्रेय पंजाबरावाकडे जाते. त्यांचा जन्म २७ डिसेंबर १८२८ रोजी अमरावतीपासुन जवळ पापळ या गावी झाला. देशमुख घराण्यात जन्मल्यामुळे त्यांना आई वडिलांचे चांगले संस्काराची पार्श्वभूमी लाभली. त्यातुनच त्यांनी शिक्षण घेतले. शिक्षणात नियमितपणा, अज्ञाधारकपणा, सचोटी या गुणांचा त्यांनी आधार घेतला. माध्यमिक शिक्षणानंतर पुणे या ठिकाणी फर्ग्युशन कॉलेज मध्ये त्यांचे उच्च शिक्षण झाले. त्यानंतर शिक्षणासाठी इंग्लंडला गेले. तेथुन बॅरिस्टर होवुन परत आल्यानंतर भारताचा त्यांचा सत्कार समारंभ आयोजित करण्यात आला होता. त्यानंतर त्यांनी भारतात वकिली व्यावसाय सुरू केला. या त्यांच्या जीवन कार्यात त्यांनी समाजासाठी जे विचार व कार्य केले. डॉ. पंजाबराव देशमुखांच्या सामाजिक विचासरणी व कार्याचा आढावा पुढीलप्रमाणे घेण्यात आला आहे.

१) शेतकरी वर्गासाठीचे कार्य :

डॉ. पंजाबराव देशमुखांचा जन्म शेतकरी कुटुंबात झाला होता. त्यामुळे त्यानी तात्कालीन परिस्थितीत शेतकऱ्यांची अवस्था जवळून पाहिली होते. शेतकऱ्यांचे प्रश्न, त्यांच्या समस्या प्रत्यक्षपणे अनुभवल्या होत्या. शेतकऱ्यांसाठी विशेषत्वानेकार्य करण्याची संधी त्यांना केंद्रीय कृषी मंत्री या रुपाने लाभली होते. वास्तविक डॉ. पंजाबराव देशमुख यांनी सुरवाती पासुनच सामाजिक सुधारण्याच्या दृष्टिने आपले कार्य चालु केले. त्यांना समाजातील कोणताही दुर्बल घअक दुंल न इेवता तो सक्षम करावयाचा होता. तात्कालीन परिस्थितीत त्यांनी राजकारणात यायचे तर शेतकरी विचारसरणीचा आधार घेणे पसंत केले. शेतकऱ्यांना न्याय मिळवुन देण्याच्या दृष्टिने त्यांनी शेतकरी संघ स्थापन करण्याचा निर्णय घेतला. या संघाच्या अध्यक्षपदी एन.एम. देशमुख तर ते स्वतः कार्यवाहक बनले. शेतकरी संघाच्या वतीने त्यांच्या प्रयत्नातुन अनेक शेतकरी परिषदा घेण्यात आल्या. या परिषदेमधुन शेतकऱ्यांच्या शोषणेवर अवाज उठवण्यात आला. या माध्यमातून त्यांनी शेतकरी वर्गास न्याय मिळवून देण्याचा प्रयत्न केला.

२) शैक्षणिक कार्य :

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांना विदर्भातील शिक्षण महर्षी म्हणून ओळखले जाते. त्यांना विदर्भाच्या शैक्षणिक क्षेत्रात विशेषत्वाने भरीव कामगिरी केली. विदर्भातील शैक्षणिक मागासलेपणा दुर करण्याचा प्रथम प्रयत्न त्यांनीच केलेला आहे. त्यांनी विदर्भात शैक्षणिक क्षेत्रासाठीचे संस्थात्मक पद्धतीने केलेले कार्य उल्लेखनीय मानले जाते. त्यांनी विदर्भात श्री. शिवाजी शिक्षण संस्था स्थापन केली. विदर्भात

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
June 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

असणारी सर्वात मोठी शिक्षण संस्था म्हणुन श्री शिवाजी शिक्षण संस्थेकडे पाहिले जाते. महाराष्ट्रातील रयत शिक्षण संस्थेप्रमाणे या संस्थेचा विस्तार आहे. या संस्थेच्या शाळा, अध्यापक विद्यालय, महाविद्यालय, वस्तीगृह इ. मिळुन एकुण २६४ एकक आहेत. तात्कालीन परिस्थितीत बहुजन समाजासाठी एक शिक्षण प्रसारक संस्था असावी असा उद्देश राजर्षी शाहु महाराजांनी बोलुन दाखवला त्याला अनुसरुण अमरावती येथे मराठा हायस्कुल स्थापण करण्यात आले. तेच पुढे श्री. शिवाजी शिक्षण संस्था ठरले. अशा प्रकारे विदर्भातील शैक्षणिक क्षेत्रात भरीव स्वरुपाचे कार्य केले. त्यामुळेच त्यांना विदर्भातील शिक्षण महर्षी म्हणून ओळखले जाते. त्यांच्या या शैक्षणिक क्षेत्रातील कामगिरीमुळेच पुढे अकोला कृषी विद्यापीठास डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ असे नाव देण्यात आले.

३) राजकारणातून समाजकारण :

डॉ. पंजाबराव देशमुखानी आपल्या जीवनात समाजकारणास महत्त्व दिले. खऱ्या अर्थाने त्यांनीच राजकारणातून समाजकारणाऱ्या आदर्श जगासमोर मांडला. त्यानी आपल्या जीवनात राजकारणास पूर्णपणे स्थान देता समाजोपयोगी बनविले. राजकारणात प्रवेश केल्यानंतर अनेक सामाजिक आंदोलनात सहभाग घेतला. १९३० साली प्रांतीक कायदेमंडळांच्या निवडणुका जाहीर झाल्या शेतकरी संघातर्फे त्यांची उमेदवारी घोषीत करण्यात आली. त्यांच्या विरुद्ध मंत्री रामराव देशमुख उभे होते. रामराव देशमुख मंत्री असल्यामुळे त्यांच्याकडे निवडणुकीची साधने उपलब्ध होती. परंतु पंजाबरावांनी त्यांचा निवडणुकीत ८०० मतांनी पराभव केला. त्यानंतरच्या काळात पंजाबराव यांच्याकडे मंत्रीपद आले. मंत्री या नात्याने त्यांनी अनेक योजना राबवल्या त्यात प्रामुख्याने हिंदु देवस्थान संपत्ती बील, कर्ज लवाद कायदा, शेतकऱ्यांच्या मुलासाठी महाविद्यालयात राखीव जागा, शिक्षणात फिस सवलत, व्हिलेज पंचायत बिल, अस्पृश्यता निवारण कायदा अशा प्रकारच्या अनेक कायदा व कार्याचा यात समावेश होतात. त्यांच्या मंत्री पदाच्या काळात सर्व सामान्यांना न्याय देण्याचा प्रयत्न केला.

४) घटना समितीवरील कार्यातुन सामाजिक न्याय :

डॉ. पंजाबराव देशमुखांनी घटना समितीवर सदस्य म्हणून कार्य केले. या पदावर कार्य करित असतांना त्यांनी सामाजिक न्यायाच्या दृष्टीने विचार व्यक्त केले. समाहिताच्या दृष्टीने त्यांनी आपली भुमिका मांडली. डॉ. पंजाबराव देशमुख यांची भारताच्या घटना समितीवर सदस्य म्हणुन नेमणुक होणे हा योगा-योग नव्हता. परंतु घटना समितीत त्यांनी महत्त्वपूर्ण कार्य केले. त्यांच्या बरोबर घटना समितीत डॉ. आंबेडकर, पंडित नेहरू, कामात, आएंगार, अचार्य कृपलानी या सारखे दिग्गज नेते होते. यांच्या बरोबरीने त्यांनी शेतकरी, दुर्बल घटक, पिडीत वंचित घटक इत्यादींच्या कैफियती मांडल्या. त्यांनी या काळात शेतकरी हिताचे व भांडवलशाही विरोध विचार व्यक्त केले. अशा प्रकारची सामाजिक तळमळ त्यांच्या विचार व कार्यात होती.

५) शासकिय स्तरावरुन सामाजिक कार्य :

डॉ. पंजाबराव देशमुख घटना समितीचे सदस्य होते. त्यांच्या कार्याची त्यावेळी दखल घेण्यात आली त्यातुनच पुढे १९५२ साली झालेल्या पहिल्या निवडणुकीत त्यांना काँग्रेस पक्षा तर्फे उमेदवारी देण्यात आली. या निवडणुकीत त्यंनी अमरावती लोकसभा मतदार संघातुन मोठ्या मताधिक्याने विजय संपादन केला. पंडित नेहरूंच्या मंत्रीमंडळात त्यांच्यावर कृषी खात्याच्या राज्यमंत्री पदाची जबाबदारी सोपविण्यात आली. तात्पुर्वी १९४८ ते १९५२ पर्यंत केंद्रीय खात्याच्या समितीचे सल्लागार म्हणुन त्यांनी अमेरिका, युरोप व अशिया मधील देशांचा दौरा केला होता. या विकसीत देशांनी कृषी क्षेत्रात जी प्रगती साधली त्याचा त्यांनी सुक्ष्म अभ्यास केला. यावरुन त्यांनी आपल्या मंत्री पदाच्या काळात शेतकऱ्यांसाठी निर्णय घेतले. त्यांच्या विचारातुन भारत कृषक समाज स्थापन करण्याचा ठराव एकमतांनी पास झाला. त्यांनी कृषी विषयक क्षेत्रात भरीव कार्य केले. १९६० मध्ये त्यांनी पलि जागतिक कृषी प्रदर्शन आयोजित केले. अशाच प्रकारच्या प्रदर्शणाचे त्यांनी कोलकत्ता, चेन्नई व अहमदाबाद आयोजन केले होते. त्यांच्या मंत्री पदाच्या कारकिर्दीत कृषी, कृषी संशोधन, कृषी विस्तार आणि कृषी कर्ज अशा क्षेत्रात भरीव कार्य केले.

समारोप :

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांनी समाजासाठी दिलेले योगदान उल्लेखनीय अशा स्वरुपाचे आहे. त्यांनी समाजातील वंचित, दुर्बल घटकास विकासाच्या प्रवाहात आणण्याच्या दृष्टीने कार्य केले. त्यांनी केलेले शैक्षणिक, कार्य, शेतकरी वर्गासाठीचे कार्य विशेषत्वाने मोलाचे ठरले. विदर्भात शिक्षणाची गंगा त्यांनीच प्रवाहीत केली. शेतकऱ्यांचे कैवारी म्हणून तयांचा नावलौकीक होता. यातुनच त्यांचे नाव अकोला कृषी विद्यापीठाला देण्यात आले त्यांनी आपल्या मंत्री पदाच्या कार्यकाळात शेतकऱ्यांच्या हितासाठी, सर्वसामान्य माणसाच्या हितासाठी कार्य केले शैक्षणिक क्षेत्रात त्यांनी भरीव योगदान दिले. त्यांनी स्वतः अंतरजातीय विवाह केला. यावरुन त्यांचे समाजसुधारणे प्रति असणारी तळमळ स्पष्ट होते. समाजासंठी समाजहितासाठी त्यांनी आपल्या जीवनात महत्त्वपूर्ण स्थान दिले होत.

संदर्भ सूची :

१) मा.फ. गाजरे : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची भाषणे, खंड २ रा.
२) पद्माकर कान्हे : काही प्रमुख राज्यशास्त्रज्ञ.
३) अरविंद, श्रंगारपुरे : भारतीय तथा पाश्चिमात्य राजकीय विचारवंत.
४) किर धनंजय : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर.
५) शंकरराव खरात : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकिय विचार.

GHATNANDUR
PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 Vol. 2 Sept. 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319-8648 Impact Factor : 7.139

शिक्षण : स्त्री सक्षमीकरणाचा पाया

प्रा.डॉ.सौ.देशमुख एम.बी.
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर, ता. अंबाजोगाई जि.बीड

प्रास्तविक :

भारतीय संस्कृतीनुसार स्त्री शक्तीला आदिशक्ती म्हणून संबोधले जाते. म्हणजेच स्त्रीयांचे सांस्कृतिक उदान्तीकरण मोठया प्रमाणात झालेले आहे. मात्र हे उदात्तीकरण फक्त कागदावरच दिसून येते. स्त्री-पुरुष समता हे ब्रीद जेंव्हा प्रत्येकाच्या नसा-नसात भिनेल तेंव्हाच खऱ्या अर्थाने यातील वास्तव कार्यक्षमपणे समोर येईल. स्त्रीयांमध्ये कुटुंबाला व समाजाला एका सुत्रात गुंफण्याची मोठी ताकद असून ही केवळ पुरुषप्रधान मेला पोषक व्यवस्था निर्माण केल्याने स्त्रीयांचे म्हणावे तेवढ सक्षमीकरण झालेले दिसून येत नाही.

21 व्या शतकाच्या सुरवातीला स्वातंत्र्याची सुवर्णजयंती अनेक वर्ष लोटल्यानंतर ही महिला सक्षमीकरणासाठी नव नवे निर्धार शासकीय पातळीवरुन करताना दिसून येतात. महिलांना सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी जे अनेक हक्क आहेत. ते हक्क वेळीच मिळाले असते तर, आज समाजाचे व देशाचे वेगळे चित्र दिसले असते. स्त्रीयांचे सक्षमीकरण करण्यामध्ये शिक्षण हा घटक अत्यंत महत्वाचा आहे. शिक्षणाशिवाय मानवजातीची प्रगल्भता विकसित होऊच शकत नाही. म्हणूनच आज शैक्षणिक जागृती घडवून आणून शिक्षणाचे गुणधर्म स्त्रीयांच्या अंगी रुजविण्याच्या हालचालींना वेग आला आहे.

महिलांचे सक्षमीकरण घडवून आणण्यासाठी महिलांच्या प्रश्नाबाबतचे सामाजिक वास्तव समजून घेणे गरजेचे आहे. तरच खऱ्या अर्थाने महिलांच्या अनेक विविध समस्या नष्ट होऊन सक्षमीकरणाचा मार्ग सुकर होईल थोडक्यात शिक्षणातून स्त्री सक्षमीकरणाचा मार्ग सुकर होईल. थोडक्यात शिक्षणातून स्त्री सक्षमीकरण कसे बळकट होते. यावर सदरील शोध निबंधातून प्रकाश टाकला आहे. विकास साधण्यासाठी व सर्वोतोपरी सक्षम होण्यासाठी शिक्षण हे अतिशय महत्तपूर्व साधन आहे. त्यामुळे स्त्री शिक्षणाची पार्श्वभूमी लक्षात घेणे आवश्यक ठरते.

स्त्रीयांना पुरुषांच्या बरोबरीने आणण्यासाठी त्यांच्यात त्यांच्यात शिक्षणाचा प्रसार होणे आवश्यक होते. सत्यशोधकी मुशीत जन्म झालेल्या ब्राम्हणेत्तर चळवळीने स्त्री शिक्षणाकडे लक्ष पुरविण्याचे दिसते. पारंपारिक सामाजिक वास्तव बदलण्यासाठी स्त्रियांना शिक्षित करणे ब्रम्हणेत्तर चळवळीला गरजेचे वाटते. त्यातून छत्रपती शाहू आणि त्यांच्या चळवळीने महाराष्ट्रावर स्त्री शिक्षण राबविल्याचे दिसते.

ब्राम्हणेत्तर चळवळ ही शिक्षणाचे महत्त्व जाणलेली चळवळ होती. स्त्री शिक्षणातून ती सर्वांगाणे सक्षम बनेल यावर त्यांचा विश्वास होता. वि.रा.शिंदेनी शिवाजी हायस्कूल, पुणे येथे 12 ऑगस्ट 1926 रोजी महात्मा फुले केशव चंद्रसेन या विषयावर तौलनिक व्याख्यान दिले आणि त्यांच्या स्त्री शिक्षणविषयक कार्याचा गौरव केला.

भारत हा खेडयांचा देश आहे. खेडी सक्षम होण्यासाठी महिला सक्षम होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी त्यांच्यामध्ये शिक्षणातून मोठी प्रगती घडवून आणणे आवश्यक आहे. ग्रामीण भागाची प्रगती करावयाची असेल तर आतातरी तरुण पिढीने समाजिक सुधारणेच्या क्षेत्रात कायद्यामागे लोकशक्ती उभी करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

सुशिक्षित स्त्री ही जीवनाचे सारे अंग परिपूर्ण करते, घर चांगला रितीने सांभळू शकते. पुरुषांच्या बौध्दीक जीवनात सहभागी होते आणि समाजातही मिसळते शिक्षणामुळेच स्त्री परिपक्व झाली.

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghat...

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 Vol. 2 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Sept. 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

शिक्षणानेच सर्वांगीण विकास साधला जातो. व्यवहाराचे, नैतिकतेची धडे शिक्षण्ाातूनच मिळता. ज्ञानाची कक्षा रुंदावते व वैचारिक प्रगल्भता निर्माण होते व व्यक्तीमत्व साकारते.

महिलांच्या वयोगट निहाय कार्यक्षमता अभ्यासल्यानंतर असे लक्षात येते की महिला संसारात स्थिरावल्यानंतर, मुलांच्या संगोपनाची जबाबदारीपार पाडल्यानंतर स्त्रीया मोठया प्रमाणात राजकारणात आलेल्या आहेत. त्यांच्या जाणीवा प्रगल्भ आहेत.

आज स्त्रीया अनेक क्षेत्रात आपले नावलौकिक करीत आहेत. राजकीयक्षेत्रात स्वत:च्या जाणीवा प्रगल्भ करीत परिस्थितीनुसार निर्णय घेत आहेत. त्यांच्या हया कार्याची महती पुरुष वर्गांनी सर्वमान्य केली आहे. हे मान्य करावे लागते.

निष्कर्ष :

1) स्त्री सर्व दृष्टीने सक्षम बनली पाहिजे यासाठी फुले दाम्पत्य, शाहु महाराज, वि.रा.शिंदे, महात्मा फुले तसेच इतर यांचे कार्य विशेष उल्लेखनीय आहे. या सुधारकांनी केलेल्या चळवळीतून स्त्री सुधारणेला मोठा आधार लाभलेला दिसून येतो.
2) आज स्त्री सक्षम होण्यासाठी स्त्री शिक्षणाची आवश्यकता आज कोणत्याही पटवून द्यावी लागत नाही ती सर्वांनाच पटलेली आहे.
3) महाराष्ट्रामध्ये स्त्रीशिक्षणाचा विकास झालेला दिसून येतो. पण तो सरळ रेषेत झालाच नाही हे मान्य करावे लागेल.
4) स्त्री या बुध्दीला चालना मिळावी कर्तृत्व गाजविता यावे, व्यक्तीत्वाचा विकास साधता यावा म्हणून शिकत आहेत. मात्र अजूनही निरक्षर, अशिक्षीत अज्ञानाी स्त्रियांचे प्रमाण भरमसाठ आहे.
5) स्वत:च्या पायावर उभा राहता यावे म्हणून शिक्षणाऱ्या स्त्रीयांची संख्या भरपूर आहे.
6) स्त्री शिक्षणाचा हेतू, गरजा, अपेक्षा याबद्दलच्या कल्पनांमध्ये वेळोवेळी परिस्थितीला अनुसरुन समाजाच्या वेगवेगळया पातळयांवर गुंतागुंत झालेली दिसते.
7) चांगला नवरा मिळेपर्यंत किंवा स्व:च्या पायावर उभे राहता आले पाहिजे, म्हणून शिक्षण घेणाऱ्या स्त्रीयांची संख्या जास्त असलेली दिसून येते.
8) आज दहावर्षाच्या मुलीच्या हातातली लेखनी काढून तिच्याहातात विळा कोयता अन् डोक्यावर मोळी येते. 15 वर्षाची होत नाही तोच ती पहिल्या बाळाची आई होते. सर्वप्रथम हे प्रश्न भारतातून समुळ नष्ट झाले पाहिजेत.
9) मुलींनी पाठयपुस्तकीय शिक्षण घेण्याबरोबरच त्यांना व्यावसायिक व तांत्रिक शिक्षण देऊन स्वावलंबी बनविणे हेच प्रत्येकाचे एकमेव उद्दिष्टे असायला हवे.
10) शिक्षण हाच स्त्रीयांच्या व्यक्तीमत्वाचा मुख्य पाया आहे.

संदर्भसूची :

1) किर धनंजय, राजर्षी शाहू छत्रपती, मुंबई-2001,पृ.क्र.104.
2) निवडक, विठ्ठल यमजी शिंदे-पृ. 291.
3) स्त्री नाते स्वत:शी-सजाने अरुणा/मार्च 2004पृ.क्र.103.
4) स्त्री नाते स्वत:शी-सजाने अरुणा/मार्च 2004पृ.क्र.113.
5) चोरमारे विजय-स्त्री समतेची पहाट

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist.Beed 431519

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 281 (CCLXXXI) A
ISSN : 2278-9308
March, 2021

Impact of covid 19 on the environment: A Social study

Dr. Deshmukh M.B.
Sociology Department
Vasundhara College, Ghatnandur,dist Beed.

Abstract:

Covid 19 affected whole world.So many peoples have been affected and also died in this year by coronavirus.India is also a strong patient of this disease.it is also affecting all the elements and parts of world.in this situation all peoples maintain social distancing. And also all of countries of world were lock downed by there government cause of these all peoples stayed at home. The popular notion that the COVID-19 pandemic has been "good for the environment"- that nature is recovering while humanity stays at home-appeals to many people grasping for some upside to the global tragedy. Reality, though, may not cooperate with such hopes. There are various types of impact made by this disease on every part of human life. Environment also affected by it. the disease as well as the entire socio-economic, environmental and political atmosphere in a country, whilst particularly giving more weight to South Asia. The proposed actions are analysed in short-term, mid-term and long-term basis, and any expert and social worker who is involved in the pandemic control process can gain an insight into what to do and how to perform their tasks. A sociological analysis on COVID-19 is very important because there is a wing comprising dominant medical experts in the control and management of the disease. The importance of a sociological analysis in a pandemic situation. Naturally, anyone would think of a pandemic situation in very negative terms due to its emotional, socio-economic, environmental, political and cultural factors. However, it is also positive due to certain factors that help to reintegrate and reorganise the social system as a whole

Key words: Impact of covid 19, covid 19 and the environment.

Introduction:

Covid 19 affected whole world.So many peoples have been affected and also died in this year by coronavirus.India is also a strong patient of this disease.it is also affecting all the elements and parts of world.in this situation all peoples maintain social distancing. And also all of countries of world were lock downed by there government cause of these all peoples stayed at home. The popular notion that the COVID-19 pandemic has been "good for the environment"- that nature is recovering while humanity stays at home-appeals to many people grasping for some upside to the global tragedy. Reality, though, may not cooperate with such hopes. There are various types of impact made by this disease on every part of human life. Environment also affected by it. the disease as well as the entire socio-economic, environmental and political atmosphere in a country, whilst particularly giving more weight to South Asia. The proposed actions are analysed in short-term, mid-term and long-term basis, and any expert and social worker who is involved in the pandemic control process can gain an insight into what to do and how to perform their tasks. A sociological analysis on COVID-19 is very important because there is a wing comprising dominant medical experts in the control and management of the disease. The importance of a sociological analysis in a

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur

pandemic situation. Naturally, anyone would think of a pandemic situation in very negative terms due to its emotional, socio-economic, environmental, political and cultural factors. However, it is also positive due to certain factors that help to reintegrate and reorganise the social system as a whole.Therefore To check positive -negative effects on environment I choose this topic for research paper.

Objectives of research

1. To explain positive - negative effects of covid 19 on human life.
2. To overview on effects of covid 19 on world.
3. To study of impact of covid 19 on environment.

Research Methodology :

The main objective of this paper is to discuss the positive and negative impacts of COVID-19 in a sociological perspective For the purpose of this study used social science research methodology to study the research topic Used scientifically analysis. In this method used secondary data tools. In this secondary data tool used reference books. Research articles, news papers, journals, published and unpublished materials and also taken help of internet facilities.

impact of covid 19 on environment.

The global disruption caused by the COVID-19 has brought about several effects on the environment and climate. Due to movement restriction and a significant slowdown of social and economic activities, air quality has improved in many cities with a reduction in water pollution in different parts of the world. When looked at generally, COVID-19 is a disease spreading through close human contacts in day-to-day social relationships. It is a virus and certain sections also consider this to be a man-made virus or biological weapon. There is no conclusive evidence on who made it or for what purpose. The majority of those directly affected are the elderly and a considerable number of people are dying.

1) Economy affected by coronavirus

The American Petroleum Institute says the oil and gas companies it represents have not sought special favors, but are drawing on programs designed to help all sectors weather the economic storm. Tax changes and lending initiatives "apply to all businesses—from manufacturers and retailers to restaurants and energy producers—experiencing financial hardship," says Scott Lauermann, a spokesperson for the group.

2)Climate affected by coronavirus

As factories pushed to make up for lost time, pollution returned in early May to pre-corona virus levels, and in some places surpassed them for a short time, although it's fallen back a bit since. Meanwhile, provincial officials desperate for the economic boost that comes with any construction are giving the go-ahead to a raft of new coal-fired power plants, says Lauri Myllyvirta, lead analyst at the Helsinki-based Center for Research on Energy and Clean Air, which reported the pollution data from China. That will lock in big future health and climate problems if the new plants go forward, since such infrastructure tends to be used for many years, experts warn.

3)Pollution affected by coronavirus :

What is air pollution? Learn how greenhouse gases, smog, and toxic pollutants affect climate change, and human health. But the financial support comes on top of the aggressive regulatory rollbacks the Trump Administration has continued to push forward during the

pandemic. Among many other moves, the administration has effectively suspended enforcement of air and water pollution regulations, curtailed states' ability to block energy projects, and suspended a requirement for environmental review and public input on new mines, pipelines, highways, and other projects.

4)Traffic pollution affected by coronavirus

Another worry is traffic. With social distancing hard to maintain on public transportation, and many travelers likely to avoid it out of fear of contracting the virus, cities could be headed for a post-shutdown "carpocalypse," as one transportation news site warns. In many countries traffic is back to pre-pandemic levels, even though many people have yet to resume commuting and traveling, Myllyvirta says. And while cities around the world are rushing to expand bike lanes to manage the shift away from subways, trains, and buses, "whether those are going to be anywhere near enough is a big question mark," he says.

5)Positive impact of Clean beaches

Beaches are one of the most important natural capital assets found in coastal areas They provide services (land, sand, recreation, and tourism) that are critical to the survival of coastal communities and possess intrinsic values that must be protected from overexploitation. However, non-responsible use by people has caused many beaches in the world to present pollution problems. The lack of tourists, as a result of the social distancing measures due to the new corona virus pandemic, has caused a notable change in the appearance of many beaches in the world. For example, beaches like those of Acapulco, Barcelona or Salinas now look cleaner and with crystal clear waters.

6)Reduction of environmental noise level:

Environmental noise is defined as an unwanted sound that could be generated by anthropogenic activities, the transit of engine vehicles, and melodies at high volume. Environmental noise is one of the main sources of discomfort for the population and the environment, causing health problems and altering the natural conditions of the ecosystems. The imposition of quarantine measures by most governments has caused people to stay at home. With this, the use of private and public transportation has decreased significantly. Also, commercial activities have stopped almost entirely. All these changes have caused the noise level to drop considerably in most cities in the world.

7) coronavirus Increased waste

The generation of organic and inorganic waste is indirectly accompanied by a wide range of environmental issues, such as soil erosion, deforestation, air, and water pollution. The quarantine policies, established in most countries, have led consumers to increase their demand for online shopping for home delivery. Consequently, organic waste generated by households has increased. Also, food purchased online is shipped packed, so inorganic waste has also increased.

8) Reduction in waste recycling

Waste recycling has always been a major environmental problem of interest to all countries. Recycling is a common and effective way to prevent pollution, save energy, and conserve natural resources. As a result of the pandemic, countries such as the USA have stopped recycling programs in some of their cities, as authorities have been concerned about the risk of COVID-19 spreading in recycling centers. In particularly affected European

ISSN : 2278-9308
March, 2021

countries, waste management has been restricted. For example, Italy has prohibited infected residents from sorting their waste.

Conclusions-

COVID-19 is a disease based on an unknown virus. It seems that it started in China and has widely spread in almost all countries in the world. This pandemic situation is one of the widely spread diseases in recent history. However, there was an influenza pandemic in 1918 with the exact number of deaths still unknown. Some believe that the death toll would have been about 50–100 million people. At the time of writing this article, COVID-19 has infected 5,306,928 persons worldwide (when the article was finalised for publication, the number has increased up to 15,947,291). The article is aimed at analysing the positive and negative impacts of COVID-19 in a sociological perspective.

References:

1. Arif M., Kumar R., Parveen S. Reduction in water pollution in Yamuna river due to lockdown under COVID-19 pandemic.
2. Berman J.D., Edisu K. Changes in U.S. air pollution during the COVID-19 pandemic.
3. Biswal A., Singh T., Singh V., Ravindra K., Mor S. COVID-19 lockdown and its impact on tropospheric
4. India today may 2020
5. The Hindu may 2020
6. Hindustan times-lockdown effect
7. Armstrong M. How Covid-19 is affecting electricity consumption.
8. The economic times -after lockdown

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
November 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2348-7143

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

November 2020 Special Issue- 29 Vol. I

Human Rights

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal Dr. Kishan Pawar

Shaurya Publication, Latur

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
November 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

37. भक्तिकालिन हिंदी साहित्य मे मानवतावाद — 106
प्रा. डॉ. शंकर गंगाधर शिवशेट्टे

38. समकालीन हिन्दी कविता में पर्यावरण विमर्श — 109
मुजावरएस.टी.

39. हरिश गोयल की विज्ञानकथा संजीवनी — 112
डॉ. बी. आर. नळे

40. मनवाधिकार, स्वतंत्रता आन्दोलन और मध्यमवर्ग — 115
राजेश कुमार सिन्हा

41. मानवी हक्क अपेक्षा आणि वास्तव — 118
डॉक्टर भालचंद्र गोविंदराव कुलकर्णी

42. दुनिया में मानवाधिकार आंदोलन का इतिहास — 120
डॉ. गंगणे अमोल , डॉ. दळवे अरुण

43. "मानवी हक्काचा इतिहास आणि वाटचाल" — 123
प्रा.डॉ.त्रिंबक भिमराज राजदेव

44. मानवी हक्क आर्य समाज सत्याग्रह चळवळ : एक अभ्यास — 127
प्रा.डॉ.रामभाऊ देवराव काशीद

45. कोव्हीड-१९ आणि मानवाधिकार — 130
प्रा.डॉ.रमेश वाघमारे

46. मानवी अधिकार आणि सार्वजनिक धोरण. — 133
प्रा. दिक्षित साहेबराव ज्ञानोबा

47. शाश्वत विकास एक अभ्यास — 136
डॉ. गजानन देवराव चिट्टेवाड

48. मानवी हक्क आणि सद्यकालीन प्रश्न — 139
डॉ.आरडले एस.डी.

49. सभ्य समाज आणि मानवी हक्क — 142
डॉ. भालेराव जे.के.

50. मानवी हक्क आणि सुशासन — 144
डॉ. वैशाली शेषराव पेरके

51. दहशतवाद आणि मानवी अधिकार — 146
प्रा.डॉ.आचार्य आर.डी.

52. मानवी हक्क आणि सामाजिक न्याय — 148
प्रा.अशोक रा.गोरे

53. मानव अधिकार: एक परिचय — 150
प्रा.बोराडे तानाजी रामभाऊ

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
November 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

दुनिया में मानवाधिकार आंदोलन का इतिहास

डॉ. गंगणे अमोल
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर,
तेहसील अंबाजोगाई, जि. बीड,

डॉ. दळवे अरुण
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर,
तेहसील अंबाजोगाई, जि. बीड,

सार:

राष्ट्रीयता, निवास स्थान, लिंग, जातीयता, धर्म, रंग या अन्य वर्गीकरण की परवाह किए बिना, सभी मानव अधिकारों पर निहित मानव अधिकार हैं। इस प्रकार, मानवाधिकार गैर-भेदभावपूर्ण है, जिसका अर्थ है कि सभी मानव उनके लिए हकदार हैं और उन्हें इससे बाहर नहीं किया जा सकता है। बेशक, जबकि सभी मनुष्य मानव अधिकारों के हकदार हैं, लेकिन सभी मनुष्य दुनिया भर में समान रूप से उनका अनुभव नहीं करते हैं। कई सरकारें और व्यक्ति मानवाधिकारों की अनदेखी करते हैं और अन्य मनुष्यों का घोर शोषण करते हैं।यह संशोधन पत्र अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकार के उदय पर जांच करती है और प्रस्ताव करती है कि सामाजिक आंदोलनों ने अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकारों के मानकों को बढ़ाने और इन मानकों को बेहतर स्थानीय प्रथाओं में बदलने में महत्वपूर्ण भूमिका निभाई है। सार्वभौमिक मानवाधिकारों के सिद्धांतों का संस्थागतकरण द्वितीय विश्व युद्ध के बाद के दौर में शुरू हुआ, जिसमें नागरिक समाज के समाज सुधारको ने अंतर्राष्ट्रीय राज्यों के प्रमुख मार्गदर्शक सिद्धांत के रूप में मानवाधिकारों को स्थापित करने और समाज सुधारकों की अंतर्राष्ट्रीय मानव में भागीदारी सुनिश्चित करने के लिए शक्तिशाली राज्यों के साथ काम किया। बाद के दशकों में अंतर्राष्ट्रीय राजनीति में विभिन्न बाधाएं उत्पन्न हुई, लेकिन नागरिक समाज के समाज सुधारकों ने कुशलतापूर्वक उन छोटे उद्घाटनों का उपयोग किया, जिन्हें उन्होंने मानवाधिकारों के लिए आगे बढ़ने के लिए जारी रखा था। उन्होंने मानव अधिकारों के बारे में अपने बुलंद वादों के लिए शक्तिशाली सरकारों को जिम्मेदार ठहराया और संयुक्त राष्ट्र प्रणाली में सहानुभूति वाली सरकारों के साथ मिलकर अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकारों के मानकों को लगातार उन्नत करने का काम किया।

कीवर्ड:अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकार, एकजुटता में संघर्ष,मानवाधिकारों की अवधारणा,अभिव्यक्ति के अधिकार।

परिचय:

यह शोध में यह सूचना प्राप्त होती है की, मानवाधिकार आंदोलन का तात्पर्य मानव अधिकारों के मुद्दों से संबंधित सक्रियता में लगे एक गैर-सरकारी सामाजिक आंदोलन से है। वैश्विक मानवाधिकार आंदोलन की नींव में प्रतिरोध शामिल है: उपनिवेशवाद, साम्राज्यवाद, दासता, नस्लवाद, अलगाव, पितृसत्ता और स्वदेशी लोगों का उत्पीड़न। मानवाधिकार आंदोलन का एक प्रमुख सिद्धांत सार्वभौमिकता के लिए अपनी अपील है: यह विचार कि सभी मनुष्यों को बुनियादी परिस्थितियों के एक सामान्य स्थिरता के लिए एकजुटता में संघर्ष करना चाहिए जिसका पालन सभी को करना है। मानवाधिकार सक्रियता 20 वीं सदी से पहले की है, और उदाहरण के लिए, गुलामी-विरोधी आंदोलन भी शामिल है। ऐतिहासिक आंदोलनों का संबंध आम तौर पर सीमित मुद्दों से था, और वे वैश्विक से अधिक स्थानीय थे।

मानवाधिकार और इतिहास

कुछ इतिहासकारों का सुझाव है कि प्राचीन ईरान के अचमेनिद फ़ारसी साम्राज्य ने 6 वीं शताब्दी ईसा पूर्व में साइरस द ग्रेट के तहत मानव अधिकारों के अभूतपूर्व सिद्धांतों को स्थापित किया था। 539 ईसा पूर्व में नव-बेबीलोन साम्राज्य की अपनी विजय के बाद, राजा ने साइरस सिलेंडर जारी किया, जिसे 1879 में खोजा गया था और कुछ लोगों द्वारा इसे आज पहले मानव अधिकार दस्तावेज के रूप में देखा गया है। सिलेंडर को कुछ टिप्पणीकारों द्वारा क्रॉनिकल्स ऑफ हिस्ट्री, नेहेमिया, और एज्रा में दर्ज साइरस के फरमानों से जोड़ा गया है, जिसमें कहा गया है कि साइरस ने (कम से कम कुछ) यहूदियों को अपने बाबुल कैद से अपनी मातृभूमि लौटने की अनुमति दी थी। इसके अतिरिक्त इसने उत्पीड़न और जबरन धर्मांतरण के बिना किसी के विश्वास का अभ्यास करने की स्वतंत्रता को कहा।

विरोधी उपनिवेशवाद/ कांगो जनांदोलन:

यह प्रमुख वैश्विक मानवाधिकार आंदोलन उपनिवेशवाद के प्रतिरोध से बाहर निकला। 1904 में स्थापित कांगो सुधार संघ को भी एक मूलभूत आधुनिक मानवाधिकार आंदोलन के रूप में वर्णित किया गया है। इस समूह ने कांगो में रबर के उत्पादन की मांग के दौरान बेल्जियम के द्वारा सूखे के आतंक के दस्तावेज के लिए तस्वीरों का इस्तेमाल किया। ये तस्वीरें सहानुभूति वाले यूरोपीय और अमेरिकियों के बीच पारित की गई, जिनमें एडमंड मोरेल, जोसेफ कॉनराड और मार्क ट्वेन शामिल हैं - जिन्होंने किंग लियोपोल्ड के रूप में व्यंग्य लिखा गया था।

वैश्विक मानवाधिकार संघर्ष:

द्वितीय विश्व युद्ध और संयुक्त राष्ट्र द्वितीय विश्व युद्ध के बाद, पान-अफ्रीकी दल ने संयुक्त राष्ट्र को अपने संस्थापक दस्तावेजों में "मानवाधिकारों" की स्पष्ट रूप से रक्षा करने में एक प्रमुख भूमिका निभाई। डु बोइस ने संयुक्त राज्य अमेरिका में दुनिया भर के

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
November 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

कॉलोनियों की तुलना यहूदी बस्ती से की और सभी लोगों के मानवाधिकारों की पुष्टि करने वाले विश्व दस्तावेज़ के लिए कहा। संयुक्त राष्ट्र अमेरिका के भीतर, नागरिक अधिकार आंदोलन में भाग लेने वालों ने नागरिक अधिकारों के अलावा मानव अधिकारों के लिए भी आह्वान किया। *डु बोइस, नेशनल नीग्रो कांग्रेस (एनएनसी), नेशनल एसोसिएशन फॉर द एडवांसमेंट ऑफ कलर्ड पीपल (एनएएसीपी), सिविल राइट्स कांग्रेस (सीआरसी)*,और अन्य कार्यकर्ताओं ने जल्द ही संयुक्त राष्ट्र में मानवाधिकारों के उल्लंघन के साथ 1951 में अमेरिका पर आरोप लगाना शुरू कर दिया। , *डु बोइस, विलियम पैटरसन और सीआरसी* ने "वी चार्ज नरसंहार" नामक एक दस्तावेज प्रस्तुत किया जिसमें अमेरिका पर अफ्रीकी अमेरिकियों के खिलाफ चल रही व्यवस्थित हिंसा के साथ जटिलता का आरोप लगाया।

मानवाधिकारों की अवधारणा:

मानवाधिकारों की अवधारणा वास्तव में संयुक्त राष्ट्र में मानव अधिकारों पर संयुक्त राष्ट्र आयोग और मानव अधिकारों की सार्वभौमिक घोषणा जैसे संस्थानों के साथ बनाई गई थी। लैटिन अमेरिकी देशों द्वारा सक्रिय कूटनीति इन विचारों को बढ़ावा देने और संबंधित समझौतों को प्रारूपित करने की प्रक्रिया में सहायक थी। इस दबाव के परिणामस्वरूप, संयुक्त राष्ट्र चार्टर बनाने के लिए 1945 सैन फ्रांसिस्को सम्मेलन में अधिक मानवाधिकार भाषा को अपनाया गया था। होलोकॉस्ट के बारे में रहस्योद्घाटन, जिसके बाद नूरेम्बर्ग ट्रायल का भी आंदोलन पर बड़ा प्रभाव पड़ा, विशेष रूप से यहूदी और ईसाई लॉबीइंग समूहों के बीच, कुछ एनजीओ ने मानवाधिकार आंदोलन की जीत के रूप में संयुक्त राष्ट्र चार्टर का प्रतिनिधित्व किया, जबकि अन्य कार्यकर्ताओं ने तर्क दिया कि इसने मानव अधिकारों के लिए मूल रूप से महान शक्तियों के हितों की सेवा करते हुए दिखावटी प्रेम का भुगतान किया।

1970 के दशक में परिवर्तन:

1970 के दशक से मानवाधिकार आंदोलन ने अंतर्राष्ट्रीय पटल पर एक महत्वपूर्ण भूमिका निभाई है। यद्यपि मानवाधिकारों के लिए सरकार का समर्थन कम हो गया, अंतर्राष्ट्रीय संगठनों ने ताकत और संख्या में वृद्धि की। 1970 के दशक की घटनाओं में, जिसने मानव आंदोलनों के मुद्दे को वैश्विक प्रमुखता दी, इसमें चिली ऑगस्टो पिनोशे और अमेरिकी रिचर्ड निक्सन प्रशासन के दुर्व्यवहार शामिल थे; पश्चिम और यूएसएसआर के बीच हेलसिंकी समझौते (1975) पर हस्ताक्षर; दक्षिण अफ्रीका में सोवतो दंगे; एमनेस्टी इंटरनेशनल (1977) को शांति का नोबेल पुरस्कार; और चीन में लोकतंत्र दीवार आंदोलन का उद्भव। निक्सन को जिमी कार्टर प्रशासन द्वारा मानवाधिकारों के मुद्दों का अधिक समर्थन किया गया था। कार्टर ने अपनी विदेश नीति के लिए मानवाधिकारों को केंद्रीय बनाने से पहले ही कांग्रेस में प्रगतिवादियों ने विदेश विभाग में मानवाधिकारों को संस्थागत रूप दे दिया था और मानवाधिकारों को विदेशी सहायता पर विचार करने के लिए कानून पारित कर दिया था।

अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकार आंदोलन के दबाव ने कई देशों और राजनयिक वार्ता के राजनीतिक एजेंडे में तेजी से मानव अधिकारों को लाया। जैसा कि पूर्वी ब्लाक (सोवियत मानवाधिकार आंदोलन, चार्टर 77, वर्कर्स डिफेंस कमेटी) में असंतुष्टों के लिए मानवाधिकारों का मुद्दा महत्वपूर्ण हो गया था, इस अवधि में भी आर्थिक दृष्टि से पश्चिम और यूएसएसआर के बीच संघर्ष को बढ़ता देखा गया ("साम्यवाद बनाम मुक्त बाजार") मानव अधिकारों के लिए संघर्ष में (" अधिनायकवाद बनाम स्वतंत्रता ") शीत युद्ध की समाप्ति के बाद से, मानवाधिकारों के मुद्दे कोसोवो से इराक, अफगानिस्तान, कांगो और दारफुर तक वैश्विक जनमत द्वारा बहस किए गए कई प्रमुख राजनीतिक और सैन्य संघर्षों में मौजूद रहे हैं।

मूल रूप से, अधिकांश अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकार संगठन फ्रांस और यूके से आए थे; 1970 के दशक के बाद से अमेरिकी संगठन अमेरिकियों के लिए अंतरराष्ट्रीय परिदृश्य में भाग लेने के अधिकारों से परे चले गए, और सदी के अंत में, जैसा कि नीयर ने नोट किया, *"आंदोलन चरित्र में इतना वैश्विक हो गया कि किसी विशेष के लिए नेतृत्व का वर्णन करना अब संभव नहीं है [राष्ट्रीय या क्षेत्रीय] खंड* "हालांकि, इब्राहो जैसे अन्य लोग बताते हैं कि अभी भी क्षेत्रों के बीच एक अंतर है, विशेष रूप से अंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार आंदोलन के अधिकांश संगठन वैश्विक उत्तर में स्थित हैं, और इस प्रकार वैश्विक स्थितियों की उनकी समझ के बारे में लगातार चिंताएं उठाई जाती हैं।

90 का दशक:

1990 के दशक से वैश्विक मानवाधिकार आंदोलन अधिक विस्तृत हो गया है, जिसमें मानवाधिकारों की छतरी के रूप में महिलाओं के अधिकारों और आर्थिक न्याय का अधिक प्रतिनिधित्व शामिल है। आर्थिक, सामाजिक और सांस्कृतिक अधिकारों को नई प्रमुखता मिली।

महिलाओं के मानवाधिकारों (कभी-कभी नारीवादी आंदोलन के हिस्से के रूप में पहचान) के लिए अधिवक्ताओं ने, पुरुष चिंताओं पर ध्यान केंद्रित करने और सार्वजनिक क्षेत्र से महिलाओं के मुद्दों को कृत्रिम रूप से बाहर करने के लिए प्रारंभिक मानवाधिकार आंदोलन की आलोचना की। अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकार आंदोलन में महिलाओं के अधिकारों को फिर भी प्रमुखता मिली है, विशेष रूप से अपमानजनक क्योंकि उनमें लिंग आधारित हिंसा से सुरक्षा शामिल है। लैटिन अमेरिका में, महिलाओं के मानवाधिकारों का मुद्दा सत्तावादी सरकारों के खिलाफ संघर्ष के साथ है।

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 , Vol. 1 November 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

इंटरनेट के आते मानवाधिकार

इंटरनेट ने विभिन्न भौतिक स्थानों में कर्ताओं के बीच संचार में सुधार करके मानवाधिकार आंदोलन की शक्ति का विस्तार **किया है। यह मध्यस्थता** जुटाने के रूप में जाना जाता है। जो व्यक्ति अन्याय के बारे में बात करने के लिए अपनी आवाज़ का उपयोग **कर रहे हैं**, वे अब ऐसे दिमाग वाले लोगों के साथ संवाद करने में सक्षम हैं जो प्रतिभागी पत्रकारिता के माध्यम से अपनी आवाज़ का **उपयोग करते हैं**। मानव अधिकारों के आंदोलन ने ऐतिहासिक रूप से राज्यों द्वारा गालियों पर ध्यान केंद्रित किया है, और कुछ ने तर्क **दिया है** कि यह निगमों के कार्यों में पर्याप्त रूप से शामिल नहीं हुआ है। 1990 के दशक में, मानवाधिकार हनन के लिए निगमों को जिम्मेदार ठहराने की दिशा में कुछ पहले कदम उठाए गए थे। उदाहरण के लिए, ब्रिटेन की संसद ने कोलम्बियाई मौत के दस्तों के वित्तपोषण के लिए ब्रिटिश पेट्रोलियम को बंद करने के प्रस्ताव को मंजूरी दी थी।

गतिविधियों के बीच मानवाधिकार:

अंतर्राष्ट्रीय मानवाधिकार आंदोलन का संबंध जीवन और स्वतंत्रता से वंचित करना, स्वतंत्र और शांतिपूर्ण अभिव्यक्ति के अधिकार से वंचित करना, सभा और पूजा करना है, व्यक्तिगत पृष्ठभूमि की परवाह किए बिना समान उपचार, और अन्यायपूर्ण और क्रूर प्रथाओं के विरोध के रूप में। यातना। अन्य मुद्दों में मृत्युदंड और बाल श्रम का विरोध शामिल है।

निष्कर्ष:

मानवाधिकार आयोग को शिकायतों का निपटारा करने के लिये उपयोगी मानदंड निर्धारित करने चाहिये। ऐसे मुद्दों में कार्रवाई के निर्धारण तथा उसके समन्वयन के लिये आयोग में नोडल अधिकारी नियुक्त किये जाएँ और कार्यवाही को अधिक सफल बनाने के लिये प्रत्येक सांविधिक आयोग के अंदर एक आंतरिक पद्धति विकसित की जाए। स्वयं राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग सहित संबद्ध राज्य आयोगों का भी यह कर्तव्य होना चाहिये कि वह देश के संजीदा मसले पर अपनी मौजूदगी जताकर उन समस्यायों का समाधान खोजने में सरकार की सहायता करें जो उनके अधिकार क्षेत्र के अंदर नहीं आते। तभी सही मायनों में देश में मानवाधिकारों की रक्षा हो पाएगी जब सभी संस्थाएँ मिलजुल कर देश की एकता-अखंडता को बरकरार रखने में एक-दूसरे का सहयोग करेंगी। ज़रूरत है तो सिर्फ एक नेक पहल की।

संदर्भ सूची:

1) https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_human_rights.
2) Samuel Moyn, August 30-edition of September 6, 2010, The Nation, Human Rights in History: Human rights emerged not in the 1940s but the 1970s, and on the ruins of prior dreams, Retrieved August 14, 2014
3) Michael Freeman (2002). *Human Rights: An Interdisciplinary Approach*. pp. 15–17.
4) Draper, G.I.a.D. (1995-04-30). "The contribution of the Emperor Asoka Maurya to the development of the humanitarian ideal in warfare". *International Review of the Red Cross Archive*. **35** (305): 192–206.
5) Ahmed I. (1996). Western and Muslim Perceptions of Universal Human Rights Archived 2016-04-18 at the Wayback Machine. *Africa Focus*.
6) Watt. Muhammad at Medina and R. B. Serjeant "The Constitution of Medina." *Islamic Quarterly* 8 (1964) p. 4.
7) Not Enough – Human Rights in an Unequal World Hardcover – Illustrated, 27 April 2018 by Samuel Moyn.

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATI

History

Impact Factor – 6.625 E-ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL
January 2021
Special Issue 259 (B)

वैश्विक परिदृश्य में भारतीय भाषाएं, संस्कृति और साहित्य की पारस्पारिकता

Guest Editor -
Dr. Babasaheb M. Gore,
Principal,
Janvikas Mahavidyalaya Bansarola,
Tq.- Kaij, Dist.- Beed

Executive Editors :
Prof. Dr. Murlidhar A. Lahade
Dr. Gopal S. Bhosale
Dr. Ramesh M. Shinde
Dr. Arvind A. Ghodke

Chief Editor : Dr. Dhanraj T. Dhangar

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist.Beed 431519

35	वैश्वीकरण में हिन्दी भाषा व साहित्य की नई प्रवृत्तियाँ	डॉ. बी. एल्. गुंडूर	126
36	दलित विमर्श : आंबेडकरवादी विचारधारा	डॉ. राजकुमार जाधव	130
37	लोकसंस्कृति में त्योहारों का महत्त्व	डॉ. अशोक कुमार मीना	132
38	डॉ. सुशीला टाकभौरे कृत हिंदी दलित उपन्यास 'नीला आकाश' में व्यक्त दलित संवेदना	डॉ. सुखदेव पाटील	138
39	आदिवासी आत्मकथांतील समाजवास्तव	डॉ. विठ्ठल केदारी	140
40	२१ व्या शतकातील नवा शैक्षणिक दृष्टीकोन	डॉ. अमोल गंगणे	143
41	पं. जवाहरलाल नेहरू आणि स्त्री प्रश्न	डॉ. सतीश कदम	147
42	Gender Discrimination in Arundhati Roy's 'The God of Small Things'.	Dr. Ahilya Barure	150

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the pap responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can re these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Edit

Arts & Science College, GHATNANDUR

२१ व्या शतकातील नवा शैक्षणिक दृष्टीकोन

डॉ. अमोल गंगणे
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर,
ता. अंबाजोगाई, जि. बीड,
महाराष्ट्र राज्य, 431519
ईमेल : amolganganesir@rediffmail.com

सार:

अलिकडच्या काळात भारतातील शिक्षण व्यवस्थेत असुलाग्र बदल झालेला आहे. एके काळी अशी वेळ होती की जेव्हा गुरुवत्याचे ज्ञान आणि अनुभव अचूक आणि संपूर्ण मानले गेले. आज, शिक्षण समाजातील सर्व घटकांमधून अभूतपूर्व छाननीची साक्ष देत आहे. पूर्वीपेक्षा अकल्पनीय वेगाने जग बदलत आहे. आम्हाला आता हे समजले पाहिजे की आम्ही आमच्या मुलांना अज्ञात, न पाहिलेले आणि अप्रत्याशितसाठी तयार करीत आहोत, हे पचविणे सोपे नाही. डिजिटल तंत्रज्ञानासह वेगवान घडामोडी आणि बदलांमुळे शिक्षकांना त्यांची विचारसरणी विकसित करण्याचे आव्हान केले जाते जे ज्ञान समाजात सक्रियपणे भाग घेण्यास सक्षम असलेल्या गंभीर मनांना प्रवृत्त करण्यासाठी त्यांची विचारसरणी आणि प्रथा विकसित करतात. खरंच, विद्यार्थ्यांना २१ व्या शतकाची आवश्यक कौशल्ये विकसित करण्याची आवश्यकता आहे जे त्यांना आजच्या अर्थव्यवस्थेमध्ये भरभराट करण्यास सक्षम करतात. म्हणूनच, २१ व्या शतकातील शालेय शिक्षण तसेच महाविद्यालयीन शिक्षण विद्यार्थ्यांना अनिश्चितता आणि बदलांचा कसा सामना करावा हे शिकवण्यास सक्षम असणे आवश्यक आहे. २१ व्या शतकातील शिक्षणाचे उद्दीष्ट म्हणजे मुलांच्यासमस्यांचे निराकरण करणारे, निर्णय घेणारे आणि सक्षम बनतील याची खात्री करण्यावर लक्ष केंद्रित करणे असे असायला हवे त्या साठी काय उपाय योजना कराव्यात याचा आढावा येथे देण्यात आला आहे. विद्यार्थ्यांना जीवन कौशल्यासह ज्ञानप्राप्ती साठी शाळा बाह्य/ महाविद्यालय बाह्य ज्ञानाची अधिक आवश्यकता आहे. ते ज्ञान त्यांना शंका निराकरण माहित नसले तरीही आव्हाने संपादित करण्यात मदत करतात.कायअसावीतहि २१ व्या शतकातील शैक्षणिक कौशल्य, धोरणे यांचा आढावा या अभ्यासातून केलेला आहे.

कीवर्ड:

शैक्षणिक कौशल्य, शैक्षणिक धोरणे, शैक्षणिक आव्हाने, आधुनिकशिक्षणप्रणाली

परिचय:

एकविसाव्या शतकातील शैक्षणिक आधुनिक आव्हानांसाठी शिक्षक आपल्या विद्यार्थ्यांना तयार करण्यासाठी ही आधुनिक शैक्षणिक कौशल्ये कशी वाढवू शकतात? या प्रश्नाचे उत्तर देण्यासाठी २१ व्या शतकातील वर्गातील वैशिष्ट्ये ओळखणे आवश्यक आहे. २१ व्या शतकाच्या वर्गातील शिक्षणाचे आवश्यक दृष्टिकोन तसेच शिक्षकांच्या विकासासाठी काही व्यावहारिक सूचनायांचा आपणासआढावा घ्यावा लागेल.शिक्षण, मोठ्या प्रमाणावर बोलणे, केवळ निर्धारित अभ्यासक्रम शिकवणे नव्हे तर अनेक शक्यतांकडे लक्ष देणे, जीवन कौशल्ये आत्मसात करणे, जीवनाच्या प्रत्येक टप्प्यात उपयोगी पडणारे व स्वविकास करण्यातहातभार लावणारे असले पाहिजे.आधुनिक काळातील शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांना अशी कौशल्ये विकसित करण्याची परवानगी दिली पाहिजे की त्यांना आपल्या 'नवीन जगात' यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक आहे. २१व्या शतकातील ४ तत्व त्यांना ते कौशल्य संपादित करण्यास मदत करतील ते म्हणजेसर्जनशीलता, समालोचनात्मक विचार, संप्रेषण आणि सहकार्याने प्रोत्साहित करणे.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal | E-ISSN : 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) - 6.625 (2019), | Jan. 2021
Special Issue -259 (B) 'वैश्विक परिदृश्य में भारतीय भाषाएं, संस्कृति और साहित्य की पारस्परिकता'
RESEARCH JOURNEY
Peer Reviewed Journal

विद्यार्थी व २१ व्या शतकातील शैक्षणिक आव्हान:

एका दृष्टीकोनातून जे लोक शिक्षणाच्या सर्वांगीण दृष्टीकोनासाठी वचनबद्ध आहेत त्यांना [illegible] अनुभव सामायिकरण, क्षमता वाढवणे आणि सर्व देशांची संभाव्यता आणि आवश्यक असणारी [illegible] संदर्भात विचार न करता या दिशेने जाण्यासाठी आवश्यकतेनुसार काम करण्याचे बरेच काम आहे.तथापि, [illegible] दृष्टीकोनातून, असे एक आव्हान असू शकते ज्यास देश (आणि विस्तृत शिक्षण समुदाय) २१ व्या शतकाची [illegible] सर्वसाधारणपणे कशी समजतात. मर्यादित स्त्रोतांच्या संदर्भात, गर्दी असलेला अभ्यासक्रम, अपुऱ्या [illegible] प्रशिक्षित शिक्षक, नाजूकपणा, कमकुवत कारभार आणि आधुनिकतेकडे केलेला कानाडोळा. विविध देशांचे [illegible] वैशिष्ट्य असणारी इतर आव्हाने २१ व्या शतकाची कौशल्ये आणि "मूलभूत गोष्टी" यांना यक्षप्रश्न [illegible] पाहण्याची दुर्दैवी प्रवृत्ती असते. अशा परिस्थिती मध्ये असा समज होऊ शकतो की २१ व्या शतकाची [illegible] अधिक प्रगत किंवा उच्च-उत्पन्न असलेल्या देशांचीसुद्धा चिंता करण्याचा विषय आहे. म्हणूनच हे [illegible] आहे.

नाविन्यपूर्ण शिक्षण: शिक्षणामधील एक नवीन दृष्टीकोन:

डिजिटल साक्षरतेत विद्यार्थ्यांची माध्य कार्ये, जसे की पी.पी.टी. सादरीकरणे तयार करणे, किंवा [illegible] क्लिष्ट, सहयोगी कार्ये, जसे की व्हिडिओ क्लिप क्रिएशन किंवा डिजिटल टूल्सचा वापर करून ऑनलाइन "[illegible] मॅप" तयार करणे. नवीन तंत्रज्ञानाद्वारे शिकण्याच्या नवीन पध्दती स्वीकारल्या जात असल्याने [illegible] साक्षरतेचे क्षेत्र येत्या काही वर्षांत वाढत जाईल.विद्यार्थ्यांच्या कल्पना पाठ्यपुस्तकाच्या पलीकडे असतील [illegible] धारणा, मुल्यांकन करण्यापेक्षा ज्ञानाच्या अनुप्रयोगात अधिक संरेखित होतील. लवचिक शिक्षणाचे मार्ग, [illegible] कौशल्ये देण्यावर भर, विद्यार्थी केंद्रित शिक्षण पद्धती आणि तंत्रज्ञानाचा वापर ह्या संकल्पना आपले स्थान [illegible] करताना दिसत आहेत.

२१ व्या शतकातील शैक्षणिक व्यवस्थे कडे पाहताना ४ कौशल्य:

१) सर्जनशीलता: आमची मुले मूळ असली पाहिजे, बॉक्सच्या बाहेर विचार करा, नवीन कल्पना [illegible] कराव्यात आणि समस्यांचे अचूक निराकरण करावे.

२) गंभीर विचारसरणी: आमच्या मुलांचे स्वतःचे सुशिक्षित मत असले पाहिजे आणि माहितीचे [illegible] करण्यास सक्षम व्हावे अशी आमची इच्छा आहे. आम्ही नवीन तंत्रज्ञान आणि प्रगती सह या [illegible] विचारांची कसोटी घेत आहोत.

३) संप्रेषण: आम्हाला आमची इच्छा आहे की आमची मुले स्पष्टपणे आणि प्रभावीपणे त्यांचे विचार [illegible] कल्पना सांगू शकतील.

४) सहयोग: नवीन कार्य वातावरणात टीम वर्क पूर्वीपेक्षा जास्त गंभीर आहे. ते एखाद्याच्या सामर्थ्यावर [illegible] करू शकतात आणि एखादी कल्पना किंवा उत्पादन तयार करतात जे ते स्वतःच विकसित करू [illegible] त्यापेक्षा चांगले होईल.

तंत्रज्ञानाचा उपयोग विद्यार्थ्यांच्या फायद्यासाठी:

२१ व्या शतकाच्या संपूर्ण शिक्षणासाठी डिजिटल (आय. सी. टी.) एकत्रीकरण देखील मूलभूत आहे. [illegible] विद्यमान शिक्षण पद्धतींमध्ये तंत्रज्ञान जोडणे पुरेसे नाही. तंत्रज्ञानाचा उपयोग विद्यार्थ्यांच्या [illegible] रणनीतिकदृष्ट्या करणे आवश्यक आहे. विद्यार्थी प्रथमच शाळेत प्रवेश करत असतानाही तंत्रज्ञानाचे [illegible] वापरकर्ते वाढत आहेत, म्हणूनच याचा अर्थ असा होतो की विशिष्ट धोरणाचा वापर शिकवण्याचा आणि [illegible]

GHATNANDUR College

मुलांना आता प्रोग्रॅम, वेबसाइट्स आणि हार्डवेअरविषयी शिकवण्याचा प्रयत्न करून त्यांना चकित केले आहे परंतु यापुढे ते इतके संबंधित नाहीत किंवा त्यांना काही ठिकाणी ते त्यांना शिक्षकांपेक्षा बरेच चांगले समजतात.

मानसिक आरोग्य व २१ शतकातील शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन:

अशा काळात जेव्हा मानसिक आरोग्य आणि कल्याण ही तरूणांना तोंड देणारी सर्वात मोठी आव्हाने आहे, २१ व्या शतकातील शिक्षण विद्यार्थ्यांना आता आणि भविष्यासाठी आवश्यक असलेले कौशल्य देऊ शकते. दळणवळण, गंभीर विचारसरणी आणि क्लिष्ट कौशल्ये कार्यस्थळाच्या पलीकडे जातात: ते लोकांना आयुष्यातील सर्वात कठीण काळातून मदत करू शकतात. आपली उत्कटता शोधणे, ते चांगल्या प्रकारे करणे, हेतू आणि लक्ष केंद्रित करण्याची भावना असणे आणि आपले स्वत:चे कार्य आणि जीवन नियंत्रित करण्यास सक्षम असणे ही सर्व कल्याणच्या मार्गावर आहेत.

समस्या निराकरण:

भविष्यात, जटिल समस्या ज्यास आपण आत्ता कल्पना करू शकत नाही ते सर्वत्र असतील. जसजसे समाज प्रगती करतो तसतसे त्याच्या व्यवस्थापित संघर्षांची जटिलता आधुनिक काळातदेखील वाढेल. वास्तविक जगातील समस्यांवरील प्रभावी निराकरण करण्याच्या विद्यार्थ्यांच्या क्षमतेवर जितके आपण अधिक केंद्रित केले तितके ते विद्यार्थी जितके यशस्वी होतील. सोल्यूशन फ्ल्युन्सी हेच आहे. याचा अर्थ असा आहे की अद्वितीय आणि काळजीपूर्वक डिझाइन केलेले निराकरण वापरुन रिअल टाइममध्ये जटिल समस्या प्रभावीपणे सोडवणे.

विश्लेषक विचार:

हे महत्वाचे का आहे?: विश्लेषक विचार म्हणजे ब्लूमच्या डिजिटल वर्गीकरण किंवा उच्च-ऑर्डर विचार करण्याची कौशल्ये (एचओटीएस) च्या उच्च टोकाचा वापर करण्यास सक्षम असणे.रेषात्मक विचारसरणीची आणि नियमित ज्ञानात्मक कार्याची आवश्यकता असलेल्या कार्ये अधिकाधिक प्रमाणात आउटसोर्स केल्या जात आहेत. म्हणून विद्यार्थ्यांना विश्लेषक विचार करण्यास सक्षम होण्यासाठी मार्गदर्शन करणे आवश्यक आहे. वर्गखोली नंतरच्या आयुष्यात यशस्वी होण्याच्या त्यांच्या क्षमतेसाठी ते महत्त्वपूर्ण आहे. विश्लेषक विचारसरणी इन्फर्मेशन फ्ल्युन्सी बनविण्यातील महत्त्वाचा भाग आहे.

शिक्षण सहयोगी असले पाहिजे:

विद्यार्थ्यांनी इतरांसह कसे सहयोग करावे हे शिकले पाहिजे. समाजात आज जगभरातील लोक सहयोग करीत आहेत. विद्यार्थ्यांनी त्यांच्या वर्गात दररोज पाहिलेल्या लोकांसह कार्य करण्यास सक्षम नसल्यास, त्यांच्या स्वत: च्या भिन्न मूल्यांसह अन्य संस्कृतीतील लोकांसह कार्य करण्याची अपेक्षा कशी केली जाऊ शकते?विद्यार्थ्यांना माहिती शोधण्यासाठी एकत्र काम करण्यास प्रोत्साहित केले पाहिजे, एकत्रित कार्याचे भाग करणे आणि त्याचा अर्थ तयार करणे. सहयोग देखील गतिशील असावा. विद्यार्थ्यांनी प्रकल्पामध्ये योगदान देणाराप्रत्येक व्यक्ती विविधता आणू शकणारी भिन्न शक्ती आणि कौशल्ये कशी ओळखावी आणि त्या गुणधर्मांच्या आधारे भूमिका बदलल्या पाहिजेत. या द्वारे प्रशासकीय कौशल्य वृन्दिगत होण्यास हातभार लागतो, नेतृत्व गुण वाढ होऊ शकते.विद्यार्थ्यांनी जटिल समस्या उद्भवल्यामुळे त्यांचे निराकरण करण्यास सक्षम असणे आवश्यक आहे. प्रभावी समस्येचे निराकरण करण्यासाठी अनेक घटकांचा समावेश आहे:

१) मागील समस्यांपासून शिकणे.
२) विद्यमान समस्या सोडवण्याचे नवीन मार्ग शोधणे.
३) स्वतंत्रपणे किंवा सामूहिकरीत्या समस्या सोडवणे.
४) भिन्न वातावरणात वर्तन स्वीकारणे.

निष्कर्ष:

आजच्या जलद आणि सतत बदलत्या जगात, २१व्या शतकातील कौशल्ये आवश्यक आहेत. जेव्हा विद्यार्थी नवीन आवश्यकतांशी जुळवून घेण्यास आणि अनपेक्षित अडथळयांना पार करण्यास सक्षम असतात, तेव्हा त्यांचे आयुष्य कोठेही नेले तरी काहीही फरक पडत नाही.21 व्या शतकाच्या कौशल्यांवरील आपले लक्ष आपल्या शालेय मिशन विधानातील एका रेषेच्या पलीकडे आणि व्यावहारिक वर्ग आणि शालेय-अनुप्रयोगांमध्ये जावे. यासाठीहळूवार प्रारंभ करा आणि जर ते त्रासदायक वाटत असेल तर त्यासाठी अधिक मेहनत घेणे आवश्यक आहे. अनिश्चिततेशी जुळवून घेण्याची क्षमता, नवीन नोकरीच्या भूमिका आणि जबाबदाऱ्या, वेळापत्रक आणि साहित्य हे२१ व्या शतकातील आधुनिक शिक्षणाचे मूळ घटक असतील. स्मार्ट आणि डायनॅमिक अभ्यासक्रम म्हणजे विद्यार्थ्यांना उद्याच्या ज्ञानाच्या अर्थव्यवस्थेसाठी तयार करण्यासाठी शिक्षण व्यवस्था करू शकणारी सर्वोत्तम गुंतवणूक असेल.

संदर्भ:

1) eacher Education in the 21st Century – by Rashmi Kumar (Editor), SubhashChander (Editor) (16-21)
2) 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times by Bernie Trilling & Charles Fadel (111-114)
3) https://www.prodigygame.com/main-en/blog/21st-century-skills
4) K. E. Hoque, A. Z. Abdul Rzak, and M.F. Zahora, "ICT utilization among teachers and principals in Malaysia," Journal of Academic Research in Progressive Education and Development, vol. 1, pp. 26-42, October 2012.
5) M. J. Koehler, and P. Mishra, "What is technological pedagogicalcontent knowledge?," Contemporary Issues in Technology andTeacher Education, vol. 9, pp. 60-70, 2009.
6) R. L. Mahajan, R. W. Mueller, J. Reed, T. A. Cambell, and N.Ramakrishnan, "Cultivating Emerging and Black Swan Technologies,"ASME Proceedings, vol. 6, pp. 549-557, November 2012[International Mechanical Engineering Congress and Exposition.Texas, USA 2012].
7) N. Chen, and B. Wellman, "The global digital divide-within andbetween countries," Information Technology and Society, vol. 1,pp. 39-45, 2004
8) https://www.unicef.org/georgia/stories/innovative-teaching-new-approach-education
9) A. Garg, B. Shukla, and G. Gendal, "Barriers to implementation ofICT in educational institutions," The International Journal of Informationand Learning Technology, vol. 32, pp. 94-108, 2015http://dx.doi.org/10.1108/IJILT-11-2014-0026

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - X Issue - I January - March - 2021

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

Peer Reviewed Refereed and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.), M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Vasundhara Arts & Science College, GHATNANDUR

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

VOLUME - X, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2021
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	नागपूरकर गोंड राजे व भोसले राजे यांचे संबंध (इ.स. १८५४ पर्यत) **प्रा. डॉ. श्रीकांत म. सोनटक्के**	१-५
२	कामगार संघटनेचा इतिहास **Dr. Vijay R. Bhange**	६-१२
३	लातूर जिल्ह्यातील नेतृत्वाची राजकीय फलश्रुती **डॉ. प्रमोद लक्ष्मणराव चव्हाण**	१३-१७
४	प्रबोधन चळवळींचा इतिहास **प्रा. श्रीपाद श. नायब**	१८-२०
५	इतिहास आणि ललितसाहित्य परस्पर संबंध **डॉ. बाळासाहेब नामदेव खोमणे**	२१-२४
६	पौर्वात्यवादी (ओरिएंटलिस्ट) इतिहासलेखन प्रवाहाचे प्राचीन भारतीय इतिहास लेखनातील महत्व **प्रा. डॉ. शारदा गोविंदराव बंडे**	२५-२९
७	प्राचीन भारतीय वैदिक साहित्य आणि पर्यावरण जन जागृती **प्रा. डॉ. सरवदे एम. पी.**	३०-३३
८	भारतीय राष्ट्रवादी इतिहास लेखन प्रवाहाच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास **प्रा. बालासाहेब गोविंदराव कानडे**	३४-३९
९	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व स्त्रीवाद **डॉ. राजेंद्र नामदेव रासकर**	४०-४४
१०	सुफींची खानखाह व तेथील शिक्षण व्यवस्था **प्रा. डॉ. सय्यद मुजीब मुसा**	४५-४८
११	महाराष्ट्रातील प्रबोधन चळवळीचा इतिहास : एक दृष्टीक्षेप **डॉ. जयश्री प्र. बारई**	४९-५२
१२	शिवकाळातील जल व्यवस्थापन **प्रबुद्ध दत्तू कांबळे**	५३-५६
१३	पर्यावरणीय बदल आणि भटक्या जमाती **प्रा. डॉ. घार एस. जी.**	५७-५९

Arts & Science College, GHATNANDUR

Vaidyanath Arts ... Science College, GHATNANDUR

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	ध्वनि प्रदूषण : भारतासमोरील एक गंभीर आव्हान **अनिल बबन नलावडे**	६०-६६
१५	भारतातील स्त्रीवादी चळवळीची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी **डॉ. श्रीमती कल्पना महादू वाजे**	६७-७४
१६	आदिवासी (तडवी भिल्ल) समाजाचे महाराष्ट्राच्या ग्रामीण विकासातील समस्या **मोईन फकीरा तडवी**	७५-७६
१७	२० व्या शतकातील स्त्रीवादी इतिहासाचे अध्ययन **प्रा. डॉ. गंगणे अमोल उत्तमराव**	७७-८१
१८	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे हिंदू कोड बील एक स्त्री हक्काची सनद **डॉ. लक्ष्मीकांत मारोतीराव जिरेवाड**	८२-८५

ISSN 2231 4342

Akhil Maharashtra Itihas Parishad's

"SHODH NIBANDH SANGRAH"

Multi disciplinary International Research Journal

Peer Reviewed

March 2021 Special Issue

Chief Editor

Dr. Satish Kadam

President,

Akhil Maharashtra Itihas Parishad

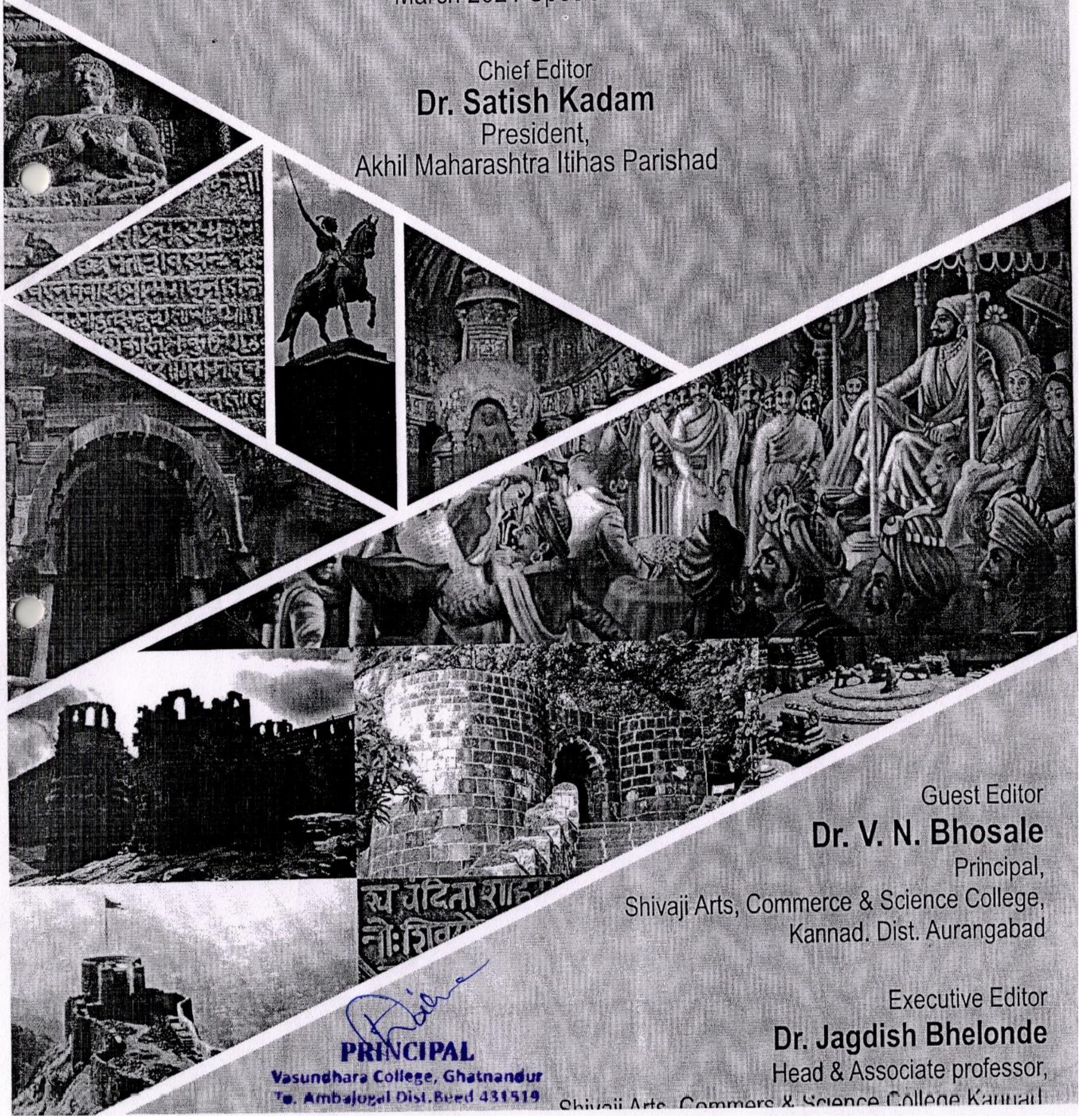

Guest Editor

Dr. V. N. Bhosale

Principal,

Shivaji Arts, Commerce & Science College,

Kannad. Dist. Aurangabad

Executive Editor

Dr. Jagdish Bhelonde

Head & Associate professor,

Shivaji Arts, Commers & Science College Kannad

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

Vasundhara Arts & Science College, GHATNANDUR

21	मध्यकालीन भारत में नगरीकरण की प्रक्रिया (1206 – 1398): एक अध्ययन	डॉ. आभा ए. द्विवेदी	132
22	ग्वालियर राज्य की प्रशासनिक डाकव्यवस्था	डॉ. प्रकाश बाबाराव महाजन	137
23	शारीरिक शिक्षणात मूल्यमापनाचे योगदान-एक अभ्यास	डॉ. दिनेश हरिभाऊ वंजारे डॉ. उदय परमेश्वर डोंगरे	142
24	मिलिंद महाविद्यालय: महारेतरांच्या परिश्रमातून बहरलेला बोधीवृक्ष	डॉ. सुर्यकांत महादेवराव कापशीकर	147
25	पर्यटनाच्या दृष्टिकोनातून फलटणचा मुधोजी मनमोहन राजवाडा	प्रा. डॉ. संतोष तुकाराम कदम	153
26	महात्मा जोतीराव फुले: सत्यशोधक समाज चळवळ आणि वर्तमानस्थिती	प्रा. डॉ. संजय बाबुराव वाकळे	158
27	क्रांतिवीर शिवराम जानबा कांबळे यांनी सोमवंशीय मित्रच्या माध्यमातून देवदासी, मुरळी प्रथे विरुद्ध दिलेले योगदान	Dr. Vandana Rajesh Shinde	163
28	कोळगिरी (जि. सांगली) येथील वैशिष्ट्यपूर्ण वीरगळ शिल्पे	श्री. सचिन पांडुरंग शिंदे	170
29	महात्मा गांधीजींची शिक्षण विचारधारा आणि वर्तमान स्थिती	प्रा. डॉ. केशव अंबादास लहाने	177
30	हैदराबाद संस्थानाचे अखेरचे पंतप्रधान :मीर लायक अली	श्रीनिवास सातभाई	182
31	21 व्या शतकातील शैक्षणिक दृष्टीकोन	डॉ. मोकाटे नाथा रामभाऊ	187
32	आधुनिक काळामध्ये वस्तुसंग्रहालयाची बदलती भूमिका	Mrs. Deshmukh Sujata Sachin	193
33	कन्नड ते चाळीसगाव दरम्यानच्या औट्रम घाटाचा इतिहास	प्रा. डॉ. सतीश कदम	199
34	सयाजीनगरीतील 'सयाजीकल्चर'	प्रा. पंकजा अहिरे डॉ. जगदीश भेलोंडे	205
35	21 व्या शतकात भारतीय अर्थव्यवस्थेचे बदलते स्वरुप – एक अभ्यास	डॉ. योगेश अ. पाटील	214
36	पहिला बाजीराव पेशवे- एक अपराजित योध्दा पालखेड मोहिम ऐतिहासिक अभ्यास (1728)	प्रा. श्रीकांत पांडुरंग तळेकर डॉ. शरद गावंडे	218
37	भारतातील आदिवासी समाज व नक्षलवादी चळवळ	डॉ. आर.आर. पिंपळपल्ले	223
38	21 व्या शतकातील आव्हाने	डॉ. गंगणे अमोल उत्तमराव डॉ. दळवे अरुण यादवराव	228
39	डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे शिक्षण क्षेत्रातील कार्य	पंढरीनाथ पोपट शेजुळ	233

Shodh Nibandh Sangrah
Peer Reviewed
Multi Disciplinary International Research Journal

ISSN 2231 4342

Vasundhara Arts & Science College GHATNANDUR

"21 व्या शतकातील आव्हाने"

डॉ. गंगणे अमोल उत्तमराव
इतिहास विभाग,
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर
ता.अंबाजोगाई, जि.बीड
मो.8180972831

डॉ. दळवे अरुण यादवराव
प्राचार्य,
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर
ता.अंबाजोगाई, जि.बीड
मो.9923019540

प्रस्तावना :

21 वे शतक गतीमान आणि प्रगतीशिल म्हणून ओळखले जात आहे. या शतकात सामाजिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक, राजकीय, औद्योगिक, आर्थिक, तांत्रिक, दळणवळण, अंतरजाल, कृषी इत्यादी क्षेत्रामध्ये प्रगती घडून येत आहे. या सर्वांगीन प्रगतीमुळे देशाचा भौतिक आणि तांत्रिक विकास प्रखडपणे निदर्शनास येत आहे.

21 व्या शतकात मानव स्वप्नातील जग प्रत्यक्षात साकार करण्याकरिता सातत्याने प्रयत्न करीत आहे. या करीता तो नैतिकता, मानवता, कर्तव्य, या कडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करीत आहे. त्यामुळे भौतिक व तांत्रिक विकासामुळे प्रगती जाणवत असली तरी या प्रगतीमुळे दहशतवाद, आतंकवाद, भ्रष्टाचार, जागतिकीकरणाची स्पर्धा, प्रदुषण, बेरोजगारी, लिंगभेदाचा असमतोल, अतिरिक्त लोकसंख्या, धुम्रपान, कुटुंब विघटन इत्यादी आव्हाने निर्माण झाली आहेत. या आव्हाणांना समोरे जाताना मानव आणि मानवी मुल्ये संपूष्टात येत आहेत. म्हणूनच 21 व्या शतकातील भौतिक आणि तांत्रिक प्रगतीच्या पाठी मागील आव्हाने व त्यांचे स्वरुप स्पष्ट करण्याच्या उद्देशाने संबंधीत शोध निबंधाची मांडणी करण्यात आली आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या मांडणी करीता पुढीलप्रमाणे उद्दिष्टांची मांडणी करण्यात आली आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

1) 21 व्या शतकातील भौतिक व तांत्रिक विकासाचा आढावा घेणे.
2) 21 व्या शतकातील अव्हानांच्या स्वरुपाचे अध्ययन करणे.
3) अव्हानांच्या घटकांचे अध्ययन करणे.
4) अव्हानांच्या निर्मुलनाकरिता उपाय योजना सुचविणे.

सदरील उद्दिष्टांच्या अध्ययनाकरिता पुढील प्रमाणे गृहितकृत्यांची मांडणी करण्यात आली आहे.

गृहितकृत्य :

1) विकास प्रक्रियेतून समस्यांची निर्मिती झाली आहे.
2) भौतिक आणि तांत्रिक विकास मानवी मुल्यांच्या ऱ्हासाला कारणीभूत आहे.

ISSN 2231 4342

Yashwantrao Arts & Science College, GHATNANDUR

3) संघटित स्वरुपातून अव्हानांचे निर्मुलन करता येते.

सदरील गृहितकृत्यांच्या पडताळणी करीता खालीलप्रमाणे संशोधन पध्दतीचा आवलंब करण्यात आला आहे.

संशोधन पध्दती :

सदरील शोध निबंधाच्या मांडणीकरिता प्रमुख्याने दुय्यम स्त्रोताताचा अवलंब करण्यात आला आहे. या मध्ये संदर्भग्रंथ, क्रमीक पुस्तके, मासिके, वार्षिक अंंक, नियतकालिके, वर्तमानपत्रे, शासकीय व निम्म शासकीय संस्थांचे अहवाल इत्यादीचा आवलंब करण्यात आला आहे. त्याच बरोबर अप्रकाशित तथ्यामध्ये एम.फील, पीएच.डी प्रबंध, इंटरनेट, खाजगी संस्थांनी अप्रकाशित केलेली माहिती यांचाही उपयोग करण्यात आला आहे.

सदरील शोध निबंधाच्या मांडणी करिता प्रामुख्याने वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याचा आवलंब करण्यात आला आहे. सदरील आराखडयाच्या माध्यमातून संकलीत सांख्यिकीय तथ्यांना शाब्दिक स्वरुपात मांडण्याची प्रक्रिया पूर्णत: करण्यात आली.

विषय प्रतिपादन :

21 व्या शतकातील आव्हानांचा आढावा घेत असताना समाज, मानव, राष्ट्र यांना कोणकोणत्या समस्या प्रामुख्याने जानवत आहेत. याचा चिकित्सक शोध घेणे उचित ठरते. यामध्ये आव्हानात्मक पुढील घटक दिसून येतात.

1) दहशतवाद :

21 व्या शतकात सर्वांगीन विकास घडून येत असला तरी या विकासात काही जाती, धर्म, समुदाय वंचीत आहेत. असे वंचीत घटक सांघीक बळाचा आवलंब करुन समाज, राष्ट्र समुदाय यांना वेटीस धरुन आपल्या मागण्या मान्य करुन घेत आहेत. त्याच बरोबर विकास प्रक्रिया मध्ये आपल्याला आधिक संधी मिळाली पाहिजे, या करीता दहशतवादातुन आपले वर्चस्व निर्माण झाले पाहिजे या करीता दहशतवादातुन आपले वर्चस्व निर्माण करीत आहेत. यामध्ये बॉम्बस्फोट करणे, स्कुलबस, प्रवासी बस यांचा अपघात घडवून आनणे. समुदायातील काही कत्तलकरणे इत्यादी स्वरुपातील दहशतवादाचे आव्हान समोर आले आहे.

2) आंतकवाद :

विकास प्रक्रिया मध्ये सर्वच मानव, समाज, समुदाय प्रांत यांना समान संधी मिळालेली नाही. त्यामुळे ज्या व्यक्ती, समाज, समुदाय, प्रांत विकासापासून वंचीत आहेत. ते आपल्या मागण्या मान्य करुन घेण्याकरिता आंतकवाद करीत आहेत. यामध्ये कार्यालयांची जाळपोळ, प्रवाशी वाहतुक बंद करणे, प्रवासी गाड्या जाळणे, शासकीय संपत्तीची लूट करणे, नेता, अधिकारी यांची हत्या करणे अशी आव्हाने समोर येत आहेत.

3) भ्रष्टाचार :

ISSN 2231 4342
Vasundhara Arts & Science College, GHATNANDUR

विकास घडवून आण्ााण्ो ही प्रत्येक व्यक्तीची महत्वकांक्षा आहे. ही आकांक्षा पूर्ण करण्याकरिता मानव अनैतिक मार्गाने पैसा मिळवित आहे. यामध्ये लाचलुचपत घेणे. शासकीय योजनात घोटाळे करणे, शासनाच्या वस्तु विकणे, अतिरिक्त बिले काढणे. यामुळे सामान्य नागरीकांना जीवन आवश्यक वस्तु मिळत नाहीत. म्हणून भ्रष्टाचार हे एक प्रमुख आव्हान समोर आले आहे.

4) **जागतिकीकरणाची स्पर्धा :**

विकास प्रक्रियेत सर्वच देश खुल्या बाजारपेठेचे धोरण स्विकारत आहे. या खुल्या बाजारपेठे मध्ये ज्याची कमी किंमत त्याला आधिक ग्राहक, त्याचची आर्थिक विक्री हे सुत्र विकसीत झाले आहे. या स्पर्धेत आपले अस्तित्व टिकवण्याकरिता प्रत्येक देश मुलभुत सुविधाकडे दुर्लक्ष करीत आहेत. त्यामुळे सामान्य नागरीकांना उपासमार, भुकबळी, उपोषण, या समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे.

5) **लोकसंख्यावाढ :**

मालथस या लोकसंख्या शास्त्रज्ञाने नमुद केल्याप्रमाणे भौतिक सुविधा, अन्नधान्य हे गणितातील बेरजेप्रमाणे वाढते तर लोकसंख्या गुणाकार पध्दतीने वाढते. त्यामुळे कितीही विकास घडवून आण्याचा प्रयत्न केला तरी वाढत्या लोकसंख्यामुळे तो सातत्याने अपूर्ण पडतो. ही वाढीव लोकसंख्या आणि अपूर्ण विकास यातून अनैतिक मार्गाला दिशा मिळुन विकास संपूष्टात येवून देश अद्योगतीकडे वळतो. त्यामुळे वर्तमान काळात लोकसंख्याचा विस्फोट हे आव्हान उभे राहिले आहे.

6) **लिंगभेदाचा असमतोल :**

21 व्या शतकात तांत्रिक विकास मोठ्या प्रमाणात घडून आला आहे. या विकासातून लिंग चिकित्सा आणि स्त्रीभूणहत्या यावर अधिक भर देण्यात आला त्यामुळे देशातील मुलीच्या जन्माचे प्रमाण 1000 मुला मागे 920 आहे. त्यामुळे लिंगभेदाची असमानता निर्माण झाल्यामुळे अनेक पुरुषांना अविवाहित जीवन जगावे लागत आहे. तर कामवासना पुर्तते करीता नैतिकमुल्ये, नातेबंध यांची पायमल्ली केली जात आहे. यातून सामाजिक हिंसा, हत्या, खुन, आत्महत्या घडू येत आहेत.

7) **बेरोजगारी :**

विकास प्रक्रिया ही तांत्रिक व यांत्रीकीकरणाच्या माध्यमातून घडून येत आहे. त्यामुळे शासन नोकर भरतीकडे पूर्णतः दुर्लक्ष करीत आहे. खाजगी कंपन्या, गुत्तेदार हे यंत्राद्वारे आपली कामे करीत आहेत. त्यामुळे सुशिक्षतांना रोजगाराची व नोकऱ्यांची संधी उपलब्ध होत नाही. त्यामुळे अभियांत्रिकी, आय.टी.आय, आर्ट, कॉमर्स पदवीधर, व्यावसायिक पदवीधर इत्यादींना बेरोजगार म्हणून जीवन जगावे लागत आहे. ही बेरोजगारांची संघटना अतंकवाद,

दहशतवाद, अतिरेकी टोळया, गुंडगीरी अशा संघटनामध्ये सहभागी होवून हिंसक कृत्य करीत आहेत.

8) **व्यासनाधिनता :**

शासन देशातील नागरीकांचे आरोग्य सुद्दढ राहावे त्यांनी व्यासनाच्या अहारी जावू नये या करीता सातत्याने जनजागृती करीत आहे. त्याच बरोबर अमलीपदार्थावर बंदी घालीत आहे. तरीही वर्तमान काळात बालक, तरुण, वृध्द या गटातील मंडळी, दारु, गांजा, चरस, कोकीन, गुटखा, ब्राऊनशुगर, बीडी, सिगारेट तंबाखु इत्यादी अमली पदार्थाचा आवलंब करीत आहेत. या आमली पदार्थाकरिता अनेक आत्महत्या, खुन घडून येत आहेत. व्यासनाधिनतामुळे सामाजिक, नैतिक मुल्य पायदळी तुडवीली जात आहेत.

9) **प्रदुषण :**

विकास प्रक्रिया बरोबरच कारखाने, दळणवळणाची साधने, औष्णिक विद्युत निर्मिती केंद्र, औषध निर्मिती कारखाने इत्यादीची मोठ्या प्रमाणात निर्मिती झाली आहे. या कारखान्यातून बाहेर पडणारे रासायनिक द्रव्य, कार्बन, शिसे, अमलीपदार्थ हे हवेत मिसळले जात आहेत. तेच मानवाच्या शरीरात जात आहेत. त्यामुळे फुफुसाचे आजार, दमा, मधुमिया, पेशीचे प्रमाण कमी अधिक होणे, त्वचा रोग इत्यादी प्रदुषणामुळे समस्या निर्माण झाल्या आहेत. त्याचबरोबर हवा, जल, ध्वनी प्रदुषण मोठ्या प्रमाणावर होत आहे.

10) **कुटुंब विघटन :**

ग◌ातीमान विकास प्रक्रियामुळे मानव आत्मकेंद्रीत वृत्तीचा बनत चालला आहे. तो स्वत: पुर्ताच विचार करु लागला आहे. त्यामुळे तो मी माझी पत्नी आणि मुले यालाच महत्व देत आहे. यातून वृध्द व्यक्तींना अनाथ आश्रमात ठेवले जात आहे.पती पत्नी यांच्यात अधिकार समान हक्क यातुन मतभेद होवून घटस्फोट घडून येत आहेत. त्याच बरोबर पती-पत्नी मध्ये हत्या, आत्महत्या, खुन असे अनुचित प्रकार घडुन येत आहेत, आज देशात पश्चिमात्य संस्कृतीप्रमाणे कुटुंबाची परिस्थिती केंद्रीय झाली आहे.

11) **फुटीरतावाद :**

विकास प्रक्रियत काही समाज समुदाय प्रांत याकडे दुर्लक्ष होत आहे. ज्या घटकावर अन्याय अत्याचार झाला आहे. ते स्वतंत्र राज्य निर्माण झालेले आहे. जसे की, महाराष्ट्रात मराठवाडा, विदर्भ हे स्वतंत्र राज्याची मागणी करीत आहेत हीच परिस्थिती इतर राज्यात ही आहे. हा फुटीरतावादी दृष्टीकोन देशात निर्माण झाल्यामुळे विकास प्रक्रियेला मर्यादा निर्माण होत आहेत.

12) **कोविड-19 :**

Vasundhara Arts & Science GHATNANDUR

सध्या देशात कोविड या व्हायरस चे थैमान निर्माण झाले आहे. या व्हायरसचे निर्मुलन करण्याकरिता अनेकवेळा देशात संचारबंदी करण्यात आली. त्यामुळे रोजगार व उद्योग धंद्ये बंद पडले. अनेक मजुर, गरीब नागरीक, वृध्द अपंग व्यक्ती उपासमारीला समोरे जात आहेत. कारखाने व दळणवळणाची सुविधा बंद असल्यामुळे देशातील आयात निर्यात बदं झाली. त्यामुळे देशाचे आर्थिक उत्पादन बंद झाले. देशाचा विकास थांबला आहे. देशात जीवन आवश्यक वस्तुंचा तुटवडा निर्माण झाल्यामुळे गरीब व्यक्ती आत्महत्याला जवळ करीत आहेत. अशा कोविड-19 व्हायरसला समोरे जाणे सद्य: देशापुढील आव्हान आहे.

वरीलप्रमाणे 21 व्या शतकातील अव्हानाची मांडणी सविस्तरपणे करता येत असली तरी मांडण्यात आलेल्या तथ्यांचे महत्व थोडक्यात पुढीलप्रमाणे मांडता येते.

महत्व :

सदरील शोध निबंधामध्ये मांडण्यात आलेली संक्षिप्त माहिती ही वर्तमान काळात देशापुढे 21 व्या शतकात निर्माण झालेली आव्हाने आहेत. या आव्हानांची तीव्रता सविस्तर पाहिली तर देशात सध्या किती प्रमाणात हिंसाचार, भ्रष्टाचार, हत्या, आत्महत्या, कोविड-19 चा परिणाम घडत आहे याची परिचीती येईल. त्यातून ह्या आव्हानांचे निर्मुलन करण्याचे उपाय शोधणे सोपे होईल.

सारांश :

21 व्या शतकातील आव्हाणे या शोधनिबंधामध्ये सद्य: स्थितीत देशापुढ प्रामुख्याने प्रखड स्वरुपात कोणत्या समस्या आहेत. त्या समस्यांची तीव्रता, त्यांचा परिणाम, या संबंधीचे सविस्तर विवेचन करण्यात आले आहे. सदरील शोध निबंधातून मांडलेल्या आव्हानाचे शासनाने निर्मुलन केले तर देशाला विकास प्रक्रिया राबविण्यातकरिता अधिक गती मिळेल.

संदर्भसूची :

1) डॉ.काचोळे दा.धो.- 'संशोधन पध्दती' कैलास पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद. 2000.
2) प्रा.गंदेवार एस.एन.- 'सामाजिक संशोधन पध्दती' अरुणा, प्रकाशन, लातूर.2005.
3) डॉ.दा.धो.काचोळे -'सामाजिक समस्या' कैलाश पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद. 1997.
4) डॉ.उषा पाटील- 'भारता समोरील आव्हाणे' योजना मासिक, 2008.
5) किरण बेदी, 'देशाच्या संरक्षणातील समस्या' योजना मासिक, 2008.
6) जगदाळे अशोक- 'गुन्हा आणि गुन्ह्याची तीव्रता' दै.सम्राट 2006.
7) डॉ.भांगे कालीदास - 'विकासात्मक समाजशास्त्र' चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद, 2019.

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist.Beed 431519

Political Science

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2348-7143

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

12 April 2021 Special Issue- 40 Vol. II

Thoughts of Dr. B.R. Ambedkar

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal Dr. Kishan Pawar

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

Shaurya Publication, Latur

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 40, Vol. 2 April 2021 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

SPECIAL ISSUE – 40 Vol II

Title of the issue : - Thoughts of Dr. B.R. Ambedkar

© All rights reserved with the College & publisher Price : Rs. 600/-

Editor – Arun Godam
Latur

Guest Editor
Principal Dr. Kishan Pawar

Published BY
Shaurya Publication
Old MIDC , Near Kirti Gold Chowk, Latur
Email- hitechresearch11@gmail.com , 8149668999

Printed By.
Shaurya Offset
Old MIDC , Near Kirti Gold Chowk, Latur
Email- hitechresearch11@gmail.com

EDITION :
April 2021

19.	स्त्री-पुरुष समतेचे पुरस्कर्ते: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर* प्रा.डॉ.विनोद गणपतराव जगतकर	60
20.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्त्री विषयक विचार शेख उजमा खलील	63
21.	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे बौद्ध धर्मासंबंधी विचार संजय सदाशिव जाधव	66
22.	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर : व्यक्ती आणि वाङमय प्रा. डॉ. रागहारी मायकर	69
23.	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक न्याय अंतर्गत प्रस्थापित केलेली समता आणि सद्य परिस्थिती प्रा.डॉ. प्रतिभा अ. भुतांगे	71
24.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरः महिलांना कायद्याद्वारे मिळणारी सुरक्षितता रागिनी लक्ष्मण पाचांगे	74
25.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार डॉ. के. एम. पवार , नागनाथ दाजिबा साळुंके	76
26.	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची कामगार प्रश्नासंबंधीची भुमिका प्रा.महेंद्र पद्माकरराव देशपांडे	79
27.	हिन्दी साहित्य और डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर जी का भारतीय संविधान डॉ. गोविन्द पांडव	82
28.	डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकरांचेः शेती विषयक विचार डॉ. भालचंद्र गोविंदराव कुलकर्णी	84
29.	समाज परिवर्तक युगपुरुष डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर डॉ.बाळासाहेब देवकाते	87
30.	संत आणि संतसाहित्य विषयक डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार डॉ.अनिता व्यंकटराव शिंदे	89
31.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व बहिष्कृत हितकारिणी सभा डॉ. दामाजीवाले एम.डी	93
32.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार गादेकर पी.सी.	97
33.	भारतातील पत्रकारितेच्या विकासात डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान. डॉ. कालिदास मारुती भांगे	99
34.	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन प्रा.मकरंद जोगदंड	103
35.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची पत्रकारीता प्रा. चांदण पोपट साबळे	105
36.	अंबादेवी मंदिर प्रवेश सत्याग्रहात सवर्ण हिंदुचे कार्य प्रा.राजकुमार ज्ञानोबा चाटे	109

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 40, Vol. 2 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
April 2021 | SJIF | Impact Factor : 7.139

Vasundhara Arts & Science College, GHATNANDUR

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन

प्रा.मकरंद जोगदंड
(राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख), वसुंधरा महाविद्यालय,घाटनांदूर

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे जगातील मोजक्या विद्वानापैकी एक प्रकाण्डपंडित होते. ज्ञान-विज्ञान आणि शिक्षण हा त्यांचा अत्यंत जिव्हाळ्याचा विषय होता. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी शिक्षण आणि चारित्र्य या दोन बाबींना अधिक महत्व दिले होते. शिक्षण असून चारित्र्य नसेल तर त्या शिक्षणाची किंमत शून्य होईल, असे त्यांचे मत होते. सर्वप्रकारच्या विषमता दूर करण्यासाठी आणि सामाजिक लोकशाही प्राप्त करुन घेण्यासाठी शिक्षण हा राजमार्ग आहे, असे बाबासाहेब म्हणत. शिक्षणाचा हेतू लोकांचे नैतिकीकरण व सामाजिकीकरण करणे हा होय. सभ्यता आणि संस्कृती यांचा शिक्षण हा पाया आहे असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी जाहीर केले होते. थोडक्यात लोकशाही यशस्वी करावयाची असेल तर जनता आणि समाज नैतिक मूल्याधिष्ठीत शिक्षणाद्वारे संस्कारित असावा. लोकशाहीसाठी सुशिक्षित समाजाची गरज आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शिक्षण विषयक विचाराचा परामर्ष या शोधनिबंधात घेतला आहे.

उद्दिष्टे :

1) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार अभ्यासणे.
2) आजच्या शिक्षणपध्दतीतील दोष शोधणे.
3) शिक्षणातून एकसंघ समाज निर्माण होतोते अभ्यासणे.
4) मूल्याधिष्ठीत शिक्षणाची तंत्रे अभ्यासणे.

गृहीतके :

1) माणसाच्या सर्व प्रश्नांचे मुळ अज्ञानात आहे.
2) शिक्षणासंदर्भातील उदासिनता देशास व लोकशाहीस घातक आहे.
3) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शिक्षणविषयक विचारांचा देशवासीयांनी अभ्यास करावा.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या मांडणीसाठी अध्ययनाकरिता द्वितीय स्रोताचा प्रामुख्याने वापर करण्यात आला आहे. त्यामध्ये विविध संदर्भ ग्रंथ, वर्तमानपत्रातील प्रकाशित लेख, मासिके, शासनाचे अहवाल आणि इंटरनेट यांचा उपयोग करण्यात आला आहे. संशोधनाच्या मांडणीकरिता वर्णनात्मक संशोधन पध्दती वापरण्यात आली आहे.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, शैक्षणिक तत्वज्ञान मनुष्याचे डोळे, हृदय आणि हात यांच्या अंतर्गत गुणवत्ता जोपासणारी प्रक्रिया संकल्पित करते. पशुतूल्य अस्तित्वाच्या पातळीपर्यंत त्याग, विशुध्दता, सद्‌गुण आणि सात्विकता यांच्या पातळीपर्यंत ती उन्नत करते. स्वाभिमान, स्वावलंबन आणि आत्मोध्दार हे परिणामकारक शिक्षणाचे ध्येय होय. शिक्षण हाच खऱ्या अर्थाने राष्ट्रीय उन्नतीचा मूलमंत्र आहे. शिक्षण म्हणजे परिवर्तन, शिक्षण हे सामाजिक क्रांतीचे प्रभावी साधन आहे. व्यक्तींना जाणीव करुन देते ते शिक्षण होय. शिक्षणाचा परिणामा हा शील आणि चारित्र्य निर्मितीसाठी करण्यात यावा अशी आंबेडकरांची धारणा होती.

आपल्या समाज बांधवांमध्ये शिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी तत्कालामध्ये बाबासाहेबांनी मिळेल त्या साधनांचा उपयोग केला होता. वहिष्कृत समाजात शिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी त्यांनी भारतीय बहिष्कृत शिक्षण प्रसारक मंडळ स्थापन केले. या समाजातील लोकांना आपल्या मुलांना शिकविण्यासाठी येणारा खर्च झेपत नव्हता. अशा मुलांना शिक्षण घेता यावे म्हणून बाबासाहेबांच्या शिक्षणसंस्थेने वसतिगृहे उघडण्याचे कार्य सुरु केले. यासाठी त्यांनी सरकारला मदतीसाठी आवाहन केले. सरकारने बाबासाहेबांचे लोकहिताचे कार्य लक्षात घेऊन फक्त दलित समाजातील मुलांसाठी म्हणून पाच वसितगृहांसाठी मान्यता आणि मदत देऊ असे जाहिर केले. बाबासाहेबांनी आपल्या शिक्षणसंस्थेचे, वसतिगृहाचे कामकाज व्यवस्थित चालविण्यासाठी एक विश्वस्त मंडळ स्थापन केले. सरकारी मदत, देणगी म्हणून मिळालेली मदत यातून विद्यार्थ्यांच्या राहण्याची, जेवण-खाण्याची सोय झाली व त्यांच्या शैक्षणिक गरजाही संस्था भागवू लागली.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या तत्वज्ञानाचे आणि सम्रग चळवळीचे आधारभूत असणारे तीन शब्द आहेत. शिका, संघटीत व्हा आणि संघर्ष करा. हा क्रम मार्गदर्शक आणि दिशादर्शक आहे. शिक्षण हे पक्षपातविरहित समाजाभिमूख असावे. ते विज्ञाननिष्ठ आणि पक्षपात विरहित असावे. शिक्षणाचा उद्देश हा केवळ वस्तुस्थितीपूरक माहिती पुरविणे किंवा काही सिध्दांत शिकविणे हा नसावा तर विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व विकसित करणे, त्यांच्या बौध्दीक व मानसिक क्षमतांची वाढ करणे, हा आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर पिपल्स एज्युकेशन सोसायटीचे मिलिंद महाविद्यालय, औरंगाबाद येथील शिल्यान्यासा प्रसंगी भाषण करताना म्हणतात, खालच्या वर्गाची ज्यांच्यामूळे

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 40, Vol. 2 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
April 2021 | SJIF | Impact Factor : 7.139

प्रगती खुंटून त्यांना दुसऱ्याचे गुलाम व्हावे लागते. तो न्यूनगंड त्यांच्यापासून नाहिसा करणे चालू समाज पध्दतीमुळे जे त्यांचे जीवन निर्दयीपणे लुबाडण्यात आले आहे. त्यांचे त्यांच्या स्वत:च्या आणि राष्ट्राच्या दृष्टीने काय महत्त्व आहे. याची जाणीव त्यांना करुन देणे हाच खालच्या वर्गाचा प्रश्न आहे. उच्च शिक्षणाच्या प्रसाराखेरीज हे कशानेच साध्य होणार नाही. आमच्या सर्व सामाजिक दुखण्यांवर माझ्या मताप्रमाणे शिक्षण हेच औषध आहे. मनमाड येथील अस्पृश्य विद्यार्थी बोर्डिंगच्या इमारतीच्या कोनशिला समारंभा प्रसंगी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर भाषण करताना म्हणतात. आपण राजकीय चळवळीला जितके महत्व देतो. तितकेच महत्त्व शिक्षण प्रसाराला दिले पाहिजे. कारण शिक्षणाशिवाय आपल्याला मोक्याच्या जागा काबीज करता येणार नाहीत. प्रोफेसरांनी अध्ययन आणि अध्यापनाच्या कार्यात स्वत:ला वाहून घ्यावे. जेणेकरुन आपल्या हाताखालून जाणारी पिढी सर्वांगाने युक्त बनेल.

सारांश :

1) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचारांचा प्रत्येकाने आपल्या जीवनात अंगीकार करावा.
2) शिक्षणाचे नियंत्रण सामाजिक सद्‌गुण असलेल्या सुशिक्षित वर्गाने करणे गरजेचे आहे.
3) शिक्षण क्षेत्रात असलेली जळमटे नष्ट करुन एकसंघ भारतीय समाज निर्माण करण्यास प्राधान्य दिले पाहिजे.
4) शिक्षणासंदर्भातील उदासिनता ही लोकशाहीस घातक आहे.
5) शिक्षणातून सामाजिक जाणिवांचे आदान-प्रदान झाल्यास जातीसंस्थेचा समूळ अंत होण्यास वेळ लागणार नाही.
6) प्रत्येकाच्या अंगी चांगल्या गुणांची रुजवन होते ती शिक्षणामुळेच.

संदर्भ :

1) प्रा.भोळे भा.ल., भारतीय विचारवंत, कैलाश पब्लीकेशन्स औरंगाबाद.
2) डॉ.गेडाम प्रशांत महापुरुष, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर अमोल प्रकाशन, पुणे.
3) दै.पुण्यनगरी- दि.13-04-2014 पेज क्रं. 3 .
4) दै. सम्राट - 14-04-2012 प्र.क्र. 7.
5) लोखंडे भाऊ - डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा विद्यार्थ्यांना उपदेश व मार्गदर्शन व, शिक्षणविषयक विचार, सुधीर प्रकाशन, वर्धा.

PRINCIPAL
Vasundhara ... Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 7.387(IIJIF) | Printing Area® Peer-Reviewed International Journal | July 2020 Issue-67, Vol-01 | 01

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

July-2020, Issue-67, Vol-01

Date of Publication 01 July 2020

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

❖ **विद्यावार्ता** या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. **न्यायक्षेत्र:बीड**

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

GHATNANDUR

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

14) Maltreatment of minorities in India: A Study of Arundati Roy's 'The ...
Tahir Mahmood ||72

15) Structuralist Approach
Dr. Nilish A. Tare, Distt. Amravati ||78

16) A COMPARATIVE FINANCIAL ANALYSIS OF MARUTI SUZUKI AND TATA MOTORS
Dr. Rupali A. Shah & Prof. Trusha P. Gajjar, Surat ||80

17) DuPont Analysis of Electricity Distribution Companies of Gujarat Urja Vikas ...
Dr. Rupali A. Shah & Varsha Vora, Surat ||83

18) FUZZY FULLY LINEAR FRACTIONAL PROGRAMMNG PROBLEM UNDER FUZZY ...
Mr. Ramesh B. Ghadge & Mr. Sasane P. G., Dist. Beed ||86

19) मनोविश्लेषणात्मक कादंबरीतील नायक
वसंत बाजीराव शिंदे, नांदेड ||91

20) अरूण काळे यांची कविता : 'ग्लोबलचं गावकूस'च्या संदर्भात
प्रा.डॉ.संजय हापगुंडे, नांदेड ||96

21) बीड जिल्ह्यात पाटोदा तालुक्यातील आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंब – ...
प्रा.डॉ. यादव घोडके, जि. बीड ||101

22) डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे आर्थिक, सामाजिक, राजकीय कार्ये
कु. उज्वला गिरीधर नागोसे ||106

23) १९९० नंतरची मराठी कविता
डॉ. कल्याणी शेजवळ, वज्रेश्वरी ||109

24) अभिजीत बॅनर्जी आणि गरीबी निर्मूलन एक दृष्टीकोण
प्रकाश जंगले, ठाणे ||114

25) स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये मातंग समाजाचे राजकीय नेतृत्व : एक अध्ययन
प्रा. जोगदंड मकरंद बळीराम, जि. बीड ||116

26) इ.स. २००० नंतरची मराठी कविता : शोध आणि बोध
प्रा. डॉ. व्यंकटी पावडे, नांदेड ||119

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Arts & Sc... GHATNANDUR

Vasundhara Arts & Science College GHATNANDUR

७. कार्यक्रम अपयशाचे खरे कारण

अभिजीत बॅनर्जी यांच्या मते, कोणत्याही कार्यक्रमाचा उद्देश हा देशात सकारात्मक बदल घडविण्यासाठीच असतो. पण धोरण ठरवतांना व्यवस्थित अभ्यास केला जात नाही. कार्यक्रमाची जोडणी योग्य प्रकारे केल्या जात नाही. तसेच कार्यक्रमाची योग्य माहिती लोकापर्यंत पोहचवल्या जात नाही. लोकांच्या श्रद्धा आणि विश्वास यांच्यात योग्य बदल केला जात नाही. त्यामुळे देशातील जनता कर्ज या साधनाचा वापर योग्य करू शकत नाही. परिणामी जनता योग्य विकास साधु शकत नाही. म्हणून साधने भरपूर असतांनाही गरीबी मात्र हटत नाही.

त्याच बरोबर प्रत्यक्ष काम करणार्या सहकारी संस्था किंवा तत्सम संस्था कामात हलगर्जीपणा करतात, कामात दिरंगाई करतात, पैसे देण्यासाठी चालढकलपना करतात त्यामुळे कार्यक्रम कोसळला जातो.

थोडक्यात अभिजीत बॅनर्जी यांनी आता पर्यंतच्या गरीबी निर्मूलन कार्यक्रमावर टीका केली नाही. तर ते कार्यक्रम का यशश्वि ठरले नाहीत याची कारणे शोधली. कोणत्याही कार्यक्रमात त्रुटी असल्या तर त्या दूर केल्या पाहिजेत.म्हणजेच कार्यक्रमाचे मूल्यमापन झाले पाहिजे असा त्यांचा समन्वयाचा विचार होता. या विचारांची अविकसित आणि विकसनशील देशांनी अमलबजावनी केल्यास फार लवकर गरिबीचा दर कमी करता येईल.

संदर्भ:—

१. Banerjee Abhijeet 'Poor Economics' (2011)Publisher-PublicAffairs

२. दास्ताने संतोष 'मराठी विश्वकोश'

३. दामले निळू 'द वायर मराठी'

□□□

25

स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये मातंग समाजाचे राजकीय नेतृत्व : एक अध्ययन

प्रा. जोगदंड मकरंद बळीराम

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,

वसुंधरा महाविद्यालय घाटनांदूर, ता. अंबाजोगाई, जि. बीड

****

प्रस्तावना :

भारतीय राज्यघटनेमध्ये सवर्ण-दलित समानता देण्यात आली आहे. परंतू ही समानता राजकारण्यांनी फक्त कागदावरच ठेवली. या समानतेला प्रत्यक्षात राजकीय, सामाजिक व आर्थिक स्वरुपात प्राप्त होऊ दिली नाही. त्यामुळे मातंग समाज सवर्ण समाजाच्या प्रगतीच्या तुलनेत मागे राहिला. मातंग समाज प्रगतीच्या दृष्टीने मागे राहिल्यामुळे मातंग समाज आणि सवर्ण समाज यांच्यामध्ये असमानतेची दरी निर्माण झाली. विकास व मागासल्यापणाची दरी भरुन काढण्यासाठी आज मातंग समाजाच्या राजकीय नेतृत्वाची गरज भासत आहे. मातंग समाजाच्या नेतृत्वामुळे अस्पृश्यांच्या समस्या अधिक चांगल्या पध्दतीने व लवकर सोडवल्या जातील.

सवर्ण समाजाचे राजकीय क्षेत्रात निर्माण झालेले वर्चस्व एकाधिकारशाही आणि भ्रष्टाचार हे मातंग समाजाच्या नेतृत्वामुळे कमी होण्यास मदत होईल. त्याच बरोबर शासकीय कामकाज आणि कार्यालयातील प्रशासन यात सुधारणा घडून येतील. त्याचबरोबर मातंगसमाजाच्या व्यक्तीमत्त्वाचा विकास आणि आत्मविश्वास वाढीस लागेल. सामाजिक, सांस्कृतिक, भौतिक, धार्मिक सार्वजनिक विकास कामात मातंग समाजाचा सहभाग लाभल्याने विकासकामे अधिक गतीने होतील. या प्रस्तूत केलेल्या कारणाकरिता स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये मातंग समाजाच्या नेतृत्वाची गरज भासत आहे.

मातंग समाजाच्या राजकीय नेतृत्वाची गरज लक्षात घेऊन भारत सरकारने १९९३ मध्ये ७३ व्या घटना दुरुस्तीत स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये अस्पृश्य जातींना एकूण जागेच्या १७ टक्के आरक्षण दिले. या राजकीय आरक्षणामुळे स्थानिक स्वराजय संस्थामध्ये मातंग समाजाला राजकीय प्रतिनिधित्वाचा अधिकार प्राप्त झाला. या अधिकारामुळे मातंग समाजाचा राजकीय विकास विकास पोषक परिस्थिती निर्माण

झाली. मातंग समाजाच्या नेतृत्वामुळे स्थानिक विकासाच्या धोरणात मोठ्या प्रमाणात बदल झाल्याचे दिसून येते. स्थानिक स्वराज्य संस्थाच्या राजकारणात झालेला सकारात्मक बदल हे समाज व राष्ट्राच्या विकासाचे पाऊल होय. स्थानिक स्वराज्य संस्थेमधील मातंग समाजाच्या नेतृत्वाचे स्वरुप अभ्यासण्याकरिता पुढील प्रमाणे अध्ययनाची उद्दिष्टये मांडण्यात आली आहेत.

अध्ययनाची उद्दिष्टये

१) मातंग समाजाच्या राजकीय सहभागाचे स्वरुप अभ्यासणे.

२) शुद्र व मातंग समाजातील व्यक्तींना राजकीय प्रतिनिधित्वाची जाणीव करुन देणे.

३) मातंग समाजात राजकारणातून सामाजिक व आर्थिक सबलीकरणाची जाणीव निर्माण करणे.

४) मातंग समाजाच्या विकासात स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या भूमिकेचे अध्ययन करणे.

सदरील उद्दिष्टांच्या पूर्तते करिता खालीलप्रमाणे गृहितकृत्यांची मांडणी करण्यात आली आहे.

गृहितकृत्ये

१) स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या राजकीय नेतृत्वातून मातंग समाज ग्रामीण विकास व दुर्बल घटकाचे सबलीकरण करीत आहे.

२) स्थानिक स्वराज्य संस्थामुळे मातंग समाजाला राजकीय नेतृत्वाची जाणीव झाली.

३) मातंग समाजाने स्थानिक स्वराज्य संख्यांच्या नेतृत्वातून कल्याणकारी योजना राबविल्या आहेत.

सदरील गृहितकृत्याच्या पडताळणी करिता पुढीलप्रमाणे अध्ययन पध्दतीचा आवलंब करण्यात आला आहे.

संशोधन पध्दती

प्रस्तुत अध्ययनाकरिता प्रामुख्याने द्वितीय स्त्रोताचा (कागदोपत्री तथ्याचा) आवलंब करण्यात आला. त्यामध्ये विविध संदर्भग्रंथ, क्रमीक पुस्तके, मासिके, साप्ताहिके, वृत्तपत्रे, शासनाचे प्रकाशित अहवाल निम्न शासकीय संस्थेचे अहवाल, प्रकाशित व अप्रकाशित एम.फिल, पीएच.डी प्रबंध, इंटरनेट इत्यादीचा आवलंब करण्यात आला. संशोधन आराखडयाचा आवलंब करण्यात आला.[१]

अध्ययन विषय

भारतात स्थानिक स्वराज्यशासनाची स्थापना बळवंतराय मेहता यांच्या शिफारशीनुसार तत्कालीन पंतप्रधान पंडित नेहरु यांच्या हस्ते २ ऑक्टोबर १९५९ रोजी झाली. स्थानिक स्वराज्य संस्था देशात सर्वप्रथम राज्यस्थान राज्यातील गागोर जिल्हयाने लागू केली.[२]

स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या उद्देशानुसार सत्तेचे विकेंद्रीकरण करुन लोकशाही बळकट करणे आहे. सत्तेच्या विकेंद्रीकरणात स्थानिक पातळी (ग्रामपंचायत) पासून नागरीकांना सहभागी करुन घेणे. त्यामुळे स्थानिक पातळीवरील सदस्यांची सोडवणूक आणि विकास या प्रक्रिया गतीने घडून येतील. या उद्देशानुसार भारतीय शासनाने स्थापन केलेली स्थानिक स्वराज्य संस्था १९९२ पर्यंत कार्यरत राहिली. परंतू या स्थानिक स्वराज्य संस्थेवर वर्चस्व प्रबळ जाती, धर्माच्या व्यक्तींचेच राहिले, दुर्बल घटकातील व्यक्तींना सत्तेत अधिकार मिळत नसे.

स्थानिक स्वराज्य संस्थेत सर्वच नागरीकांना सत्तेच्या पदावर विराजमान होता यावे या करिता स्थानिक स्वराज्य संस्थेत सत्ता विकेंद्रीकरणासाठी आरक्षण तरतूद लागू करण्याकरिता ७३ वी घटना दुरुस्ती १९९३ मध्ये करण्यात आली.[३] या घटना दुरुस्ती मध्ये अनुसूचित जाती जमातीकरिता एकूण जागेच्या २७ टक्के आरक्षण देण्यात आले. तर मागासवर्गीय जाती करिता एकूण जागेच्या १७ % आरक्षण देण्यात आले. त्याचबरोबर ६६ स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या एकूण जागेच्या ३३ टक्के आरक्षण महिलांना देण्यात आले. हे आरक्षण ११० व्या घटनादुरुस्ती मध्ये ५० टक्के करण्यात आले आहे.[४]

स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या आरक्षणामुळे खेडयातील मागासवर्गीय व्यक्तींना व महिलांना ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हा परिषद यांच्या राजकीय पदावर विराजमान होवून राजकीय कारभार करण्याची संधी प्राप्त झाली.

राजकीय आरक्षणातून मिळालेल्या संधीचे सोने करण्याचा प्रयत्न मातंग समाज सातत्याने करीत आहे. मातंग समाजातील व्यक्ती ग्रामपंचात सदस्य, उपसरपंच, सरपंच पंचायत समिती सदस्य, सभापती, जिल्हापरिषद सदस्य, जिल्हापरिषद अध्यक्ष इत्यादी पदावर विराजमान होत आहेत. ते ज्या पदावर आहेत त्या पदाची जबाबदारी, कार्य, आणि अधिकार योग्यरित्या पार पाडीत आहेत.

मातंग समाजाच्या व्यक्ती स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या माध्यमातून ग्रामीण भागात शैक्षणिक सुविधा, रस्ते, नाल्या, पाणीपुरवठा आरोग्य सुविधा, कृषी विकास व शासनाच्या विविध योजना राबवित आहेत.

मातंग समाजातील अनेक व्यक्तींनी स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या राजकारणातच राजकारणाच्या पध्दतीचे प्रशिक्षण घेतले. राज्याच्या व केंद्राच्या राजकारणात राजकीय नेतृत्वाचे यशस्वीपणे नाव लौकीक केले आहे. त्यामध्ये ६६ हरिभाऊ मोरे, श्री.शि.मा. तोंडविकर, श्री.लक्ष्मण के. ढोबळे, श्री.जयवंतराव ग.आवळे, श्री.मधुकर आर. घाटे, राम स.गुंडिले, श्री.म.श.कांबळे, उ.वा.खंदारे, रा.पी.नावंदीकर, श्री.वि.पु.गायकवाड, श्री.त्र्यं.पा.कांबळे, श्री.सं.ग. अवघड इत्यादी मातंग समाजाच्या व्यक्तींनी राजकीय नेतृत्वाची

कारकिर्द यशस्वीपणे पार पाडली आहे.[५]

मातंग समाजाच्या व्यक्तींनी स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या कारभारापासून आपल्या राजकीय कार्याची सुरुवात यशस्वीपणे केली आहे. ते स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या कारभारातून शासनाच्या कल्याणकारी योजना राबवून स्वतःची जात, धर्म आणि इतर समाजातील व्यक्तींचा विकास करण्याकरिता सातत्याने प्रयत्नशील आहेत.

राज्यघटनेतून मिळालेले स्वातंत्र्य आणि अधिकार यामुळे मातंग समाज सामाजिक प्रवाहात सामील झाला. ७३ व्या घटना दुरुस्तीच्या स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या आरक्षणामुळे मातंग समाजाला राजकीय क्षेत्रात हक्काचे स्थान मिळाले. त्यांना समाज नेतृत्वाचा आधार प्राप्त झाला. सवर्ण समाजाच्या बरोबरीने सामाजिक निर्णय, कार्यक्रमाचे नियोजन, करण्याचे नेतृत्व प्राप्त झाले. ते आपल्या समाज संघटनेतून नेतृत्वाची यश संपदा वृंध्दीगत करीत आहेत.[६]

मातंग समाजाच्या व्यक्तींच्या राजकारणा पुरताच सहभाग अथवा नेतृत्व मर्यादित नाही. तर मातंग समाजाने सामाजिक अन्याय, अत्याचार, नष्ट करुन समाज विकास करणे या करिता नेतृत्व केले आहे. त्यामध्ये लहुजी साळवे, मुक्ता साळवे, डॉ.बाबासाहेब गोपले, साहित्य सम्राट अण्णाभाऊ साठे, मोहन वाघमारे, विष्णू सकट, बापू पाटोळे चंद्रकांत वानखेडे नाना कांबळे बाबुराव खरात, दौलतराव लांडगे इत्यादी मंडळींनी शैक्षणिक, सामाजिक, आरक्षण, आर्थिक विकास इत्यादी करिता विविध संघटनांचे नेतृत्व केले आहे.

मातंग समाजाचे स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील नेतृत्व आणि विविध संघटना चळवळी या मधील नेतृत्व हे मातंग समाजातील भविष्यामध्ये येणाऱ्या पिढयांना प्रेरणा व प्रोत्साहन देणारे आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील ग्रामपंचायत पंचायतसमिती आणि जिल्हापरिषद यामधील नेतृत्वावर दृष्टिक्षेप टाकला तर निदर्शनास येते की, महाराष्ट्रातील ग्रामपंचायत मध्ये मातंग समाजाच्या नेतृत्वाची टक्केवारी ३.२३ टक्के आहे. तर पंचायत समितीच्या नेतृत्वात ती १.१८ टक्के आहे.[७]

या आकडेवारी वरुन स्पष्ट होते की, मातंग समाजाचे लोक असंख्येच्या प्रमाणात त्यांच्या नेतृत्वाचे प्रमाण अति अल्प आहे. ते वाढणे आवश्यक आहे. मातंग समाजाच्या नेतृत्वाचे प्रमाण वाढले तरच ते आपल्या समाजाच्या संघटीतरित्या विकास घडवून आणू शकतील अन्यतः ते शुद्र समाजात सर्वात खालच्या स्थानावर राहतील.

अध्ययनाचे महत्त्व

स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये मातंग समाजाचे नेतृत्व या विषयाच्या अध्ययनामुळे मातंग समाज स्थानिक स्वराज्य संस्थेत खरोखरच सहभाग घेत आहे काय हे स्पष्ट होण्यास मदत होते. मातंग समाज स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या राजकारणातून शासनाच्या कल्याणकारी योजना स्व-जाती धर्म आणि इतर समाजा करिता राबवित आहेत काय ? राबवित असेल तर त्यामुळे मातंग समाज आणि स्थानिक समुदाय यांचा विकास घडून आला आहे काय ? या प्रश्नांची उकल होण्यास मदत होते. मातंग समाजाची स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या नेतृत्वातुन राजकीय प्रगती घडून आली आहे काय ? राजकीय प्रगती घडून आली असेल तर ती कोणत्या स्वरुपात आहे. हे या अध्ययनास मार्गदर्शक ठरते.

सारांश

स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या राजकारणात मातंग समाजाने आरक्षणाच्या माध्यमातून प्रवेश केला आहे. ते राजकीय पदावरुन सामाजिक कार्यक्रमाचे आयोजन करित आहेत. त्याचबरोबर ते सामुहिक कार्याचे नियोजन, सार्वजनिक उत्सव, शासकीय योजनांची अमलबजावणी, राष्ट्रीय कार्यक्रम इत्यादी मध्ये सहभाग घेऊन ते कार्यक्रम पार पाडीत आहेत. या राजकीय स्थितीतून जरी मातंग समाजाची प्रगती दिसून येत असली तरी त्यांच्या लोकसंख्येच्या तुलनेत राजकीय सहभाग सर्वच जाती, धर्माच्या तुलनेत कमी आहे. ही भविष्यातील विकास प्रक्रिये करिता धोक्याची बाब दिसून येते.

संदर्भसुची :

१) डॉ.दा.धो.काचोळे समाजशास्त्रीय संशोधन पध्दती, कैलाश पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद, प्रथमआवृत्ती २००६, पृष्ठ क्र.१३.

२) डॉ.शाम शिरसाठ / प्रा.भगवान सिंग बैनाडे, पंचायतीराज आणि नागरी प्रशासन, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, २०१४, पृष्ठ क्र. ४३.

३) प्रा.जे.बी.नाडे, पंचायतराज व ग्रामीण विकास कैलाश पब्लिकेशन्स औरंगाबाद, २०१६, पृष्ठ क्र. २६.

४) डॉ.अर्जुनराव दर्शनकार पंचायतराज आणि नागरी प्रशासन कैलाश पब्लिकेशन्स औरंगाबाद २०११ पृष्ठ क्र. २३.

५) डॉ.दा.धो.काचोळे, मांगवाडा कैलाश पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद, २०१९, पृष्ठ क्र.३९०.

६) शंकरराव हातोले महार-मांग समाजाचा एकोपा आनंद प्रकाशन, औरंगाबाद, २०१७,पृष्ठ क्र. ३९४.

७) डॉ.दा.धो.काचोळे, मांगवाडा कैलाश पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद,२०१९, पृष्ठ क्र. ३९४.

❑❑❑

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 40, Vol. 2 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
April 2021 | SJIF | Impact Factor : 7.139

प्रगती खुंटून त्यांना दुसऱ्याचे गुलाम व्हावे लागते. तो न्यूनगंड त्यांच्यापासून नाहिसा करणे धातू समाज पध्दतीमुळे जे त्यांचे जीवन निर्दयीपणे तुडवण्यात आले आहे. त्यांचे त्यांच्या स्वतःच्या आणि राष्ट्राच्या दृष्टीने काय महत्व आहे. याची जाणीव त्यांना करुन देणे हाच खालच्या वर्गाचा प्रश्न आहे. उच्च शिक्षणाच्या प्रसाराखेरीज हे कशानेच साध्य होणार नाही. आमच्या सर्व सामाजिक दुखण्यांवर माझ्या मताप्रमाणे शिक्षण हेच औषध आहे. मनमाड येथील अस्पृश्य विद्यार्थी बोर्डिंगच्या इमारतीच्या कोनशिला समारंभा प्रसंगी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर भाषण करताना म्हणतात. आपण राजकीय चळवळीला जितके महत्व देतो. तितकेच महत्व शिक्षण प्रसाराला दिले पाहिजे. कारण शिक्षणाशिवाय आपल्याला मोक्याच्या जागा काबीज करता येणार नाहीत. प्रोफेसरांनी अध्ययन आणि अध्यापनाच्या कार्यात स्वतःला वाहून घ्यावे. जेणेकरुन आपल्या हातातून जाणारी पिढी सर्वांगाने युक्त बनेल.

सारांश :

1) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचारांचा प्रत्येकाने आपल्या जीवनात अंगीकार करावा.
2) शिक्षणाचे नियंत्रण सामाजिक सद्गुण असलेल्या सुशिक्षित वर्गाने करणे गरजेचे आहे.
3) शिक्षण क्षेत्रात असलेली जळमटे नष्ट करुन एकसंध भारतीय समाज निर्माण करण्यास प्राधान्य दिले पाहिजे.
4) शिक्षणासंदर्भातील उदासिनता ही लोकशाहीस घातक आहे.
5) शिक्षणातून सामाजिक जाणिवांचे आदान-प्रदान झाल्यास जातीसंस्थेचा समूळ अंत होण्यास वेळ लागणार नाही.
6) प्रत्येकाच्या अंगी चांगल्या गुणांची रुजवन होते ती शिक्षणामुळेच.

संदर्भ :

1) प्रा.भोळे भा.ल., भारतीय विचारवंत, कैलाश पब्लीकेशन्स औरंगाबाद.
2) डॉ.गेडाम प्रशांत महापुरुष, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर अमोल प्रकाशन, पुणे.
3) दै.पुण्यनगरी- दि.13-04-2014 पेज क्रं. 3 .
4) दै. सम्राट - 14-04-2012 प्र.क्र. 7.
5) लोखंडे भाऊ - डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा विद्यार्थ्यांना उपदेश व मार्गदर्शन व, शिक्षणविषयक विचार, सुधीर प्रकाशन, वर्धा.

ISSN-2320-4494
RNI No.MAHAUL03008/13/2012-TC
Impact Factor : 2.7286

POWER OF KNOWLEDGE

An International Multilingual Quarterly Peer Review Refereed Research Journal

SPECIAL ISSUE
IV JAN. 2021

ARTS | COMMERCE
SCIENCE | AGRICULTURE
EDUCATION | MANAGEMENT
MEDICAL | ENGINEERING & IT | LAW
PHARMACY | PHYSICAL EDUCATION
SOCIAL SCIENCE | JOURNALISM
MUSIC | LIBRARY SCIENCE |

www.powerofknowledge.co.in
E-mail : powerofknowledge3@gmail.com
Editor
Professor Dr.Sadashiv H. Sarkate

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist.Beed 431519

RNI No.MAHAUL03008/13/1/2012-TC

ISSN 2320-4494

POWER OF KNOWLEDGE

An International Multilingual Quarterly Peer Review Refereed Research Journal

January Special Issue IV

Editorial Officer

Kranti Publication
Georai Dist.Beed
Beed -431 127
Contact : 7875827115
E-mail : Sarkatelata@gmail.com

Published By :
Mrs. Lata Sadashiv Sarkate

Price : Rs. 300/-

Advisory :-

Hon. Dr. Sudhir Gavhane
Vice Chancellor M.G.M.U. Aurangabad & Ex.Vice Chancellor Y.C.M.U. Nasik & Professor of Mass Communication & Jornalism Dr.B.A.M.U. Aurangabad

Hon. Dr.Pratibha Aher
Management Council Member
Dr.B.A.M.U. Aurangabad

Hon. Dr. Madan Shivaji
Ex-Management Council Member
Dr.B.A.M.U. Aurangabad

Hon. Dr. Bhagwat Katare
Ex. Director, BCUD
Dr.B.A.M.U. Aurangabad

Hon. Dr. Sanjay Nawale
Head of Dept. Hindi
Dr.B.A.M.U.Aurangbad

Hon. Dr. Paralikar Kanchan
Principal, Mahila College, Georai

Hon. Dr. Ashok Mohekar
Ex-Magement Council Member
Dean, Faculty of Science,
Dr.B.A.M.U. Aurangabad

EDITOR

Dr.Sadashiv Haribhau Sarkate
Senate Member, Ex-Chairman-BOS in Marathi, Dr.B.A.M.U.Aurangabad
Associate Professor & Head, Dept. of Marathi, JBSPM's
Arts & Science College, Shivajinagar, Gadhi Tq. Georai Dist. Beed.

EDITOR BOARD

Dr. Mala Nurilmala
Dept.of Aquatic Product Technology
Faculty of Fisheries and Marine Sciences
Bogor Agricultural University, Indonsia

Dr. Bharat Handibag
Ex-Dean, Faculty of Arts
Dr.B.A.M.U.Aurangabad

Dr. Dhere R.M.
Dept.of Zoology
Swa.Sawarkar Mahavidayala, Beed

Dr. Vasant Biradar
Princial, Mahatma Phule
Mahavidyalaya,Ahmedpur,Dist.Latur

Dr.Sudhakar Shendge
Professor of Hindi
Dr.B.A.M.U.Aurangbad

Dr.D.P. Takale
Professor & Head
Dept. of Economics
L.B.S.College, Partur Dist.Jalna

Dr.Ganesh Adgaonkar
Kalika Devi ,Collage
Shirur Kasar Dist.Beed

Dr.Aparna Ashtaputre
Dept. of Psychology,
Dr.B.A.M.U.Aurangbad

Dr. Vitthal S. Jadhav
Dept. of Pub.Administration,
Kalikadevi College, Shirur (K.), Dist.Beed

Dr. Kadam Mangal S.
PG Dept.of Zoology
Yeshwant Mahavidayala, Nanded

Dr. Rajesh Karpe
Management Council Member
Dr.B.A.M.U.Aurangabad

Dr. Taher H. Pathan
Aligad Muslim university, Aligad (U.P.)

Dr.S.D.Talekar
Professor, Dept. of Commerce
L.B.S.College, Partnr Dist Jalna

Dr.S.R.Takale
Principal, Sant Sawatamali, College,
Phulambri Dist. Aurangabad'

Dr.Bharat Khandare
Principal, Swami Vivekanand College, Mantha.
Dist. Jalna

Dr.Vishwas Kadam
Principal, JBSPM's Arts & Science College,
Gadhi Tq.Georai, Dist. Beed

Dr.Fulchand Salampure
Management Council Member
Dr.B.A.M.U.Aurangabad

PEER REVIEW / REFERECS

Dr.Shahaji Gaikwad
Ex-Chairman, BOS in English
Dr.B.A.M.U.Aurangabad

Dr.Vishwas Patil
Radha Nagari College,Radha
Nagari, Dist. Kolhapur

Dr. Dilip Khairnar
Professor, Sociology
Deogiri College, Aurangabad

Dr. Santos Chavan
Shivchhatrapati College,
Pachod, Dist. Aurangbad

Dr. Shivaji Yadhav
Shivchhatrapati College,
Pachod, Dist. Aurangbad

Dr. Laxmikant Shinde
Assit.Professor
JES College, Jalna

MANGING EDITORS

Mr. Ramesh Ringne
Prof. Bapu Ghokshe
Mr. Shivaji Kakade
Dr. Shakur Shaikh Husain

Mr. Vinod Kirdak
Dr. Datta Tangalwad
Mr. Kalandar Pathan
Dr. Suhas Morale
Dr. Baliram Katare

Assit.Prof.Mohan Kalkute
Dr. Adgaonkar Ganesh
Dr. Santosh Chavan
Dr. Rajkumar Yallawad

Power of Knowledge Peer Review Journal, January Special Issue:IV 2021 ISSN 2320-4494 Impact factor 2.7286

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	प्रकरण	संशोधक	पृष्ठ क्र.
1	Indian Sensibility in Nissim Ezekiel's Poetry	Dr. S.L.Wankhede	1-4
2	Science : The Source To Achieve Utopian Reality	Pawar Sharad Subhashrao Dr. Swapna C. Vyawahare	5-9
3	Foresight of Maharaja Sayajirao Gaekwad Regarding Education and Social Reforms Reflected in his Speeches and Addresses	Dr. Sunanda S. Shelake	10-13
4	Problems And Prospects Of Scheduled Tribes In Maharashtra .	Mr. Tukaram Bhivsen Jadhav	14-17
5	The Status Of Issue Rights To Education During Covid-19 Pandemic	Prof. Dr. Dattatraya S. Tambe	18-24
6	Impact of Goods and Services Tax on Indian Economy	Bhurke Gajanan Amruta	25-27
7	Maharashtrian Folk Music	Mr.Prashant V. Nandanvare	28-30
8	Importance of Cycling	Sathe Sanjay Sadashiv	31-32
9	Peasants Movement in India an Economical Approach	Prof. Dr. Sawargaonkar Shankar Laxmanrao	33-37
10	Spots and Economy	Thorat Sainath Dattatray	38-40
11	Benefits of Yoga for College Going Youth	Lt.Dr.Nirajkumar N. Uplanchwar	41-43
12	महात्मा जोतिबा फुले यांचे स्त्री विषयक विचार व कार्य	श्री.अय्युबखान समशेरखान पठाण	44-46
13	महात्मा गांधी यांच्या विषयी प्रासंगिकता	डॉ.ढिगोळे बालाजी विठ्ठलराव	47-54
14	आदिवासी साहित्यातील स्त्री दर्शन	डॉ.के.एन.सोनवणे	55-61
15	जात्यावरील आईवडील विषयक ओवीगीतातील दर्शन	डॉ.सुशीलप्रकाश चिमोरे	62-66
16	'आठवणीचे पक्षी' मधील प्र.ई. चे व्यक्तिचित्र	डॉ. अविनाश श. धोबे	67-71
17	आदिवासी आयकॉन्स : स्वरूप व आकलन	डॉ. व्ही.एस. केदारी	72-74
18	सत्यशोधक जलशाचे प्रयोजन आणि आशय	प्रा.डॉ.बाळासाहेब गावडे	75-77
19	आई विषयक कवितेतून नीतिमूल्यांची उधळण	प्रा.डॉ. संजय बाबुराव खाडप	78-81
20	वामन कर्डक यांच्या लोकगीतांतील परीवर्तनवादी अविष्कार रूपे	प्रा.डॉ. सदू दिगंबर वाघमारे	82-89
21	बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेतील स्त्रीजीवन	श्री. मधुकर बालासाहेब जाधव	90-91
22	"अशोक कौतिक कोळी आणि त्यांचे काव्य लेखन"	प्रा. डॉ. राजीव वैजनाथराव यशवंते पालंचेवार पोतन्ना गंगन्ना	92-95
23	नवदोत्तर आदिवासी कादंबरीतील स्त्री शोषणाचे आकलन	डॉ. राजेंद ठाकरे श्री. अनिल मोतीलाल वळवी	96-101
24	महाराष्ट्राच्या लोकसंस्कृतीत शाहीर विठ्ठल उमप व इतर काही लोककलावंतांची योगदाने	संजय साहेबराव जाधव	102-107
25	मराठी साहित्यातील 'भारुड' वाङ्मय संकल्पना	डॉ. सुभाष भगवान देशमुख	108-112

आई विषयक कवितेतून नीतिमूल्यांची उधळण

प्रा.डॉ. संजय बाबुराव खाडप
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर, ता. अंबाजोगाई, जि. बीड

आई लहानपणापासून बाळावर संस्कार करीत असते. चांगल्या गोष्टींची शिकवणूक देत असते. वाईट गोष्टीपासून, त्याला दूर ठेवीत असते. त्याला वेगवेगळ्या नीतिमूल्यांची शिकवणूक देत असते. मूल लहान असेल तर त्याला झोपेतून उठवणे, त्याला चुळ भरण्यास, दात घासण्यास, डोळे स्वच्छ करण्यास, नाक—तोंड साफ करुन दूध पिण्यास सांगणे. अभ्यासाला बसवणे, त्याचा डब्बा, दप्तर भरून घेतले का म्हणून विचारते. शाळेतून घरी आले की, मुलांना खायला देणे इत्यादी आई पहिल्यांदा शिकवीत असते.

आईला, मुलांनी इतरांशी नीट बोलावे, नीट वागावे. घरामध्ये येणाऱ्या पाहुण्यांचे स्वागत करावे असे वाटत असते. तशी आई शिकवणही देत असते. मुलांनी चांगली गोष्ट केली तर आई त्याचे कौतुक करीत असते. मुलाने चूक केली तर त्याला शिक्षाही करते. ही शिक्षा प्रेमापोटी केलेली असते. मुलांनी जोपासलेले छंद, त्याच्या आवडी—निवडी याकडे आईचे लक्ष असते. मुलं व्यसनाकडे, वाईट सवयीकडे जाऊ नये, म्हणून आई मुलामध्ये जे चांगले आहे, त्याचा शोध घेऊन त्याला संधी देत असते. त्याचे चित्रण धनश्री नवगिरे यांच्या कवितेत दिसते—

''राग मनी न धरता
बाळा शिकूनी हो मोठा
वाईट संगतीच्या सोड वाटा
कर बेगमी सद्गुणांची
तुझिया साफल्य जीवनी.''

आई आपल्या बाळाला मनामध्ये राग धरु नको, म्हणून सांगते. प्रत्येक आई आपल्या मुलाच्या हितासाठीच रागावत असते. मुलांना रोज शाळेत पाठवत असते. वाईट मुलांची संगत धरु नको. हुशार मुलांची संगत धरल्यामुळे तुझ्यामध्ये सद्गुणांची वाढ होणार आहे. त्यामुळे तुझे जीवन सफल होणार आहे, असे आई सांगत असते.

मुलं शाळेनिमित्त बाहेरगावी, शहरामध्ये जात असतील, तर आईच्या मनाला हुरहुर लागून राहते. तिचे मन मुलामध्ये गुंतलेले असते. आईला आपले मूल जवळ असावे वाटते, पण शिक्षणासाठी शहरात पाठवल्याशिवाय पर्याय नसतो. तेंव्हा मूल जात असताना आई त्याला नीतिमूल्याचे धडे देत असते. याचे चित्रण शुक्राचार्य गायकवाड यांच्या कवितेत दिसते—

''शहरात राहतो, बिघडू नकोस
चैनी—थाटापासून, वाईटापासून लय दूर रहा.''

आज शहरामध्ये माणसं घडतात आणि बिघडतातही. आज शहारामध्ये सर्व प्रकारचे

चांगले—वाईट धंदे चालू असतात. मुलाला प्रेमाच्या जाळ्यात ओढून फसवणाऱ्या मुलीही असतात. तेंव्हा आईला आपल्या मुलाची सतत काळजी वाटत असते. त्यामुळे आई मुलाला म्हणत असते, तू शहरामध्ये व्यवस्थित रहा. चैनी—विलासामध्ये जगू नको. क्षणिक सुखाच्या नादी लागू नको. वाईट लोकापासून, वाईट प्रवृत्तीपासून सतत दूर रहा. यामध्ये तुझेच कल्याण आहे. असे आई शिकवणूक देत असते.

आई आपल्या मुलाला वेगवेगळ्या मूल्यांची शिकवणूक देत असताना, माणसाने माणसासाठी जगले पाहिजे. दुसऱ्यांच्या मदतीला धाऊन गेलं पाहिजे. दुसऱ्याचे दुःख दूर केले पाहिजे. त्यासाठी आई वेगवेगळे धडे गिरवायला देत असते. मुलाने कधी खोटे बोलू नये. त्याने नेक असावे. त्याचे विचार श्रेशठ असले पाहिजे. त्याने स्वतःच्या विचारापासून दूर जावू नये. कोणाच्याही अमिषाला बळी पडू नये, असे आईला वाटत असते. म्हणून रविचंद्र हडसनकर त्यांच्या ष्माय म्हणाली व्हतीश्श या कवितेत म्हणतात—

''माय म्हनाजी व्हती
वाहनाऱ्या झऱ्यावानी
इचाराची धार ठेव
इमानाची एक तारी
तिची सुरामधी तार ठेव''

आईला आपल्या मुलामध्ये विचाराची, आचाराची धार असावी वाटते. तो इमानदार असावा. नीतिमान असावा, कितीही संकटे आले तरी त्याने आपल्या विचारापासून दूर जावू नये. त्याच्या विचाराला इमानदारीची धार असावी असे आईला वाटते.

आई स्वतःच्या मुलाला त्याच्या जन्मापासून संस्काराचे धडे देत असते. सुख—दुःखामध्ये कसे जगावे, संकटाचा सामना कसा करावा, अपमान कसा पचवावा, गरिबीतही कसे जगावे, इतरांना मदत केली पहिजे. भुकेल्यांची भुक ओळखली पाहिजे. इत्यादी जीवनमूल्यांची शिकवणूक आई देत असते. याचे चित्रण ना. धों.महानोर यांच्या ष्आईश्श या **कवितेत दिसते—**

''जगण्यातल्या प्रत्येक क्षणाचं शिकवलंस
कुटुंबापेक्षाही अधिक
मायाप्रेम सकलांना द्यायचं शिकवलंस
गरीब माणसांसाठी जगायला शिकवलंस.''

मुलांना प्रत्येक क्षणाला कसे जगले पाहिजे. याचे ज्ञान आई देत असते.स्वतःपेक्षा इतरांसाठी जगले पाहिजे. स्वतःच्या कुटुंबापेक्षा इतरांच्या कुटुंबावर प्रेम करावे. दीनदलितांच्या, गोरगरिबांच्या, कष्टकऱ्या लोकासाठी लागले पाहिजे. अशा प्रकारे जीवनाचे मौलिक तत्त्वज्ञान स्वतःच्या मुलाला आई सांगत असते.

आज प्रत्येक आई—वडिलांना शिक्षणाचे महत्त्व पटले आहे. मग ही आई—वडील

साक्षर असो अथवा निक्षर; त्यांना शिक्षणाचे महत्त्व समजले आहे. शिक्षण माणसाला जगायला शिकवते. त्यामुळे आईला आपल्या मुलांनी शिक्षण घ्यावे, ज्ञानी बनावे वाटते. याचे चित्रण हनुमंत काळे यांच्या माय या कवितेत दिसते–

"माय मांडीवर घेते, म्हणे शिक फिरे शाळा
सारे आयुष्य जळते सदा दारिद्र्यात बाळा
नको आम्हागत राहू, लाव ज्ञानाची रे ज्योत
उभ्या जन्मातही कधी, नाही टेकले रे हात."

ही आई आपल्या मुलाला मांडीवर घेऊन समजून सांगते की, तू शाळेत जा, शिक्षण घे आणि कमवता हो. आमच्यासारखं निरक्षर राहू नको. तू ज्ञानाची मशाल पेटवली पाहिजे असा जीवनाचा मूलमंत्र देते.

भरतकुमार गायकवाड यांच्या श्माय म्हणायचीश या कवितेतही आई, मुलाला शिक्षण घ्या म्हणून सांगते–

"दाटलेल्या कंठानं म्हणायची.
बाबांनो शाळा लई शिका
तुम्ही मोठे साहेब व्हा
आपलं दारिद्र्य दूर करा
आणि या गरिबीचा, दारिद्र्याचा
मोबदला तुम्ही मोठ्‍ठ मोठ्या
नोकरीत मिळवा."

आई आपल्या मुलांना शिक्षण घेऊन मोठे साहेब व्हायला सांगते. आपले दारिद्र्य शिक्षणामुळेच दूर होणार आहे. त्यामुळे आपल्या दारिद्र्याचा मोबदला मोठ्या नोकरीमध्ये मिळवा. शैक्षणिक मूल्यांची शिकवणूक ही आई देते.

आई आपल्या मुलाला जिद्दीने जगायला शिकवते. जिद्द बाळगल्याशिवाय माणसाचा विकास नाही. कोणतेही काम करायचे असेल, अभ्यास करुन यश मिळवायचे असेल, तर माणसाकडे जिद्द असावी लागते. त्यामुळे आई आपल्या मुलाला जिद्द बाळगायला सांगते याचे चित्रण दयासागर बन्ने यांच्या 'आई' या कवितेत दिसते–

"तू म्हणते, जगायचं तर जिद्दीन
बाबा, ध्यानात ठेव काम करत ऱ्हावं
शेण ही माती घेऊन उठते
धरणीला भार ठरशील तर
अंगावर वारुळ चढते."

आई आपल्या मुलाला म्हणते, तू सतत काम करीत राहा. काम केल्याशिवाय पोटाला भाकरी मिळणारी नाही. कष्ट केल्यामुळेच आपल्या घरात लक्ष्मी येईल. धन–दौलत

प्राप्त होईल. आपण शेण उचलले, तर त्याच्या बरोबर मातीसुध्दा चिकटून येत असते. ऐतखाऊ प्रवृत्ती सोडून दिली पाहिजे. काम न करता बसून राहिलास तर धरणीला भार ठरशील. तुझ्यावर, तुझ्या घरावर दारिद्र्याचे वारुळ चढेल. त्यामुळे तू सतत कार्यामध्ये मग्न असला पाहिजे; असे आईला वाटत असते.

आज स्वार्थी जगामध्ये माणसं माणुसकी विसरत चालले आहेत. माणूसच माणसाचा वैरी बनू लागला आहे. प्राण्यावर दया करणारी माणसं, आज प्राण्याबरोबर माणसांच्याही जीवावर उठलेले दिसतात. आज माणसं स्वत:च्या अस्तित्त्वासाठी दुसऱ्या माणसाच्या जीवावर उठत आहेत. म्हणून लोकनाथ यशवंत यांच्या 'आई' या कवितेत आई म्हणते—

''आई म्हणते बेटा
माणसाने कदर करावी माणसांची सदासर्वदा.!''

आई आपल्या मुलांना माणसाची कदर करा, माणसांचा आदर करा, त्यांच्याशी नम्र वागा, लोकांची टिंगलटवाळी करु नका. चोरी खूप दिवस लपून रहात नसते. पाठीला डोळे नसले, तरी पाठीवर मरणाचा स्वर्ग असतो. त्याला विसरू नका. एक दिवस सर्वांनाच मृत्यूला सामोरे जावे लागते. जगामध्ये अमर कोणीच नसतो. त्यासाठी माणसाच्या पाठीमागे लोकांनी नाव घेतले पाहिजे; असे वागा. माणूस एकदाच जन्मतो आणि एकदाच मरतो. माणूस जन्मल्यानंतर सोबत काहीच घेऊन येत नसतो आणि मेल्यानंतर रिकाम्याच हाताने जात असतो. त्यामुळे माणसाने इतरांना लुबाडून जगू नये. अशी शिकवणूक दत्ता पांढरी यांच्या 'म्हून एकांदा तरी संन्याशी' या कवितेत आई देते.

''बाबानू पाठीला डोळं नसलं तरी
पाठीवर मरणाचा सर्ग हाये
त्येला इसरू नका पोटाच्या नर्कापाई
ह्यो परवासच हाई पोटापासून पाठीपत्तूर.''

ही आई जीवनातील मौलिक तत्त्वज्ञान सांगते

संदर्भ ग्रंथ

१) प्रा. प्रशांत मोरे, (संपा.) माय अर्थात आईच्या कविता, संघर्ष प्रकाशन ठाणे. प्रकाशक : जितेंद्र आव्हाड, प्रथम आवृत्ती, २५ नोव्हेंबर २००६

२) फ.मुं. शिंदे, आई आणि इतर कविता, शैलेंद्र प्रकाशन पुणे. प्रकाशक : गुलाबराव मारुतीराव कारले, तिसरी आवृत्ती, जाने २००५

३) दै. तरुण भारत सोलापूर, दि. २९ ऑक्टो २००७ सोमवार, अंक २९८

४) डॉ. वि.भि. कोलते, लव्हाळी, मुद्रक : जयराज अँड प्रिंट पुणे. प्रकाशक : श्री.रं. रायरीकर भारतीय विद्या भवन पुणे, प्रकाशन काल नोव्हेंबर १९९९

५) मंगला गोडबोले, आई तुझ्याच ठायी, राजहंस प्रकाशन पुणे. प्रकाशन दिलीप माजगावकर, प्रथम आवृत्ती फेब्रु. २००९

◆◆◆

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.625 E-ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

March-2021

Special Issue 263 (A)

अनुवादित मराठी साहित्य

स्वरुप आणि समीक्षा

अतिथी संपादक -
डॉ. वनमाला गुंडरे (रेड्डी)
प्राचार्य,
यशवंतराव चव्हाण महाविदयालय, अंबाजोगाई,
ता. अंबाजोगाई, जि. बीड.

विशेषांक कार्यकारी संपादक
डॉ. दिलिप भिसे व डॉ. विठ्ठल केदारी
मराठी विभाग,
यशवंतराव चव्हाण महाविदयालय, अंबाजोगाई,
ता. अंबाजोगाई, जि. बीड.

मुख्य संपादक : डॉ. धनराज धनगर (येवला)

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

'RESEARCH JOURNEY' *International E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) - 6.625 (2019),
Special Issue - 263 (A) : अनुवादित मराठी साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा
Peer Reviewed Journal
E-ISSN : 2348-7143
March-2021

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	अनुवाद आणि मराठी भाषा व साहित्य : काही संदर्भ	डॉ . गणेश मोहिते	07
2	अनुवाद लेखनाचे तंत्र आणि स्वरूप	डॉ. किरण वाघमारे	14
3	अनुवाद आणि मराठी अनुवादीत साहित्य	डॉ. साहेबराव शिंदे	19
4	अनुवाद : संकल्पना, स्वरूप व प्रक्रिया	डॉ. रामकिशन दहिफळे	23
5	अनुवाद संकल्पना : प्रकार व प्रक्रिया	डॉ. लक्ष्मण मित्ते	26
6	अनुवादित साहित्य : समस्या आणि उपयोजन	डॉ.मोहन कांबळे, डॉ.बाबासाहेब गोरे	29
7	अनुवादाचे स्वरूप	प्रा.रा.ज.चाटे	32
8	अनुवादित साहित्य आणि तौलनिक साहित्याभ्यास	डॉ. भरत जाधव	35
9	भाषांतर युग : एक चिंतन	डॉ. राजाभाऊ डायगुडे	41
10	अनुवाद : संकल्पना प्रकार	डॉ. संजय धाडगे	45
11	अनुवादीत मराठी लघुकथा	डॉ. छत्रभुज सोळंके	47
12	अनुवादित साहित्य लेखन	डॉ. विठ्ठल केदारी	49
13	भाषांतर युग	डॉ. जगदीश शेवते	52
14	अनुवादित साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा	डॉ. बालाजी रुद्देवाड	56
15	अनुवादाचे प्रकार आणि उपयोगिता	डॉ. म. ई. तंगावार	59
16	अनुवाद प्रक्रिया : भाषा आणि संस्कृती विकासाचा मार्ग	प्रा. दीपक सूर्यवंशी	61
17	अनुवाद : संकल्पना आणि स्वरूप	डॉ. गजानन जाधव	65
18	अनुवादाचे स्वरूप व रोजगाराच्या संधी	डॉ. संतोष देशमुख	69
19	अनुवाद : लेखन प्रक्रिया, स्वरुप आणि चिकित्सा	डॉ. वर्षा गायकवाड	73
20	अनुवादित साहित्य लेखनासमोरील आव्हाने	डॉ. संदीप बाकडे	77
21	दहशतवादी जगताचे वास्तववादी चित्रण करणारी कादंबरी- 'द ब्रेडविनर'	डॉ. ताहेर पठाण	81
22	भाषांतर संकल्पना : प्रकार व प्रक्रिया	डॉ. अनिल बांगर	86
23	भारतीय भाषेतील अनुवादित कादंबऱ्यांचे समीक्षात्मक लेखन	प्रा. वंदना सोनवले	89
24	अनुराधा पाटील यांच्या कवितांचा हिंदी अनुवाद	प्रा. डॉ. प्रेमला मुखेडकर	94
25	अनुवादित साहित्यांची समृद्ध परंपरा आणि 'द अल्केमिस्ट'	प्रा. बाळू मोहन तिखे	99
26	अनुवाद प्रक्रियेतील प्रमुख प्रश्न व समस्या	डॉ. पांडुरंग भोसले, डॉ. सचिन रपनर	103
27	महात्मा बसवेश्वरांच्या 'वचन' साहित्याचा मराठी अनुवाद : एक अभ्यास	उमाकांत चलवदे	109
28	स्टीव्ह जॉब्स : अधिकृत चरित्र	प्रा. महारुद्र जगताप	112
29	'पिंजर' -एक अस्वस्थ मनाची संवेदना	डॉ. सोपान सुरवसे	116
30	'विकारविलसित अथवा शेक्सपिअरकृत हॅम्लेट' नाटकाचे भाषांतर	प्रा. डॉ. सुभाष आहेर, योगेश शेळके	119

'RESEARCH JOURNEY' *International E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue – 263 (A) : अनुवादित मराठी साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा
Peer Reviewed Journal
E-ISSN : 2348-7143
March-2021

अनुवाद : संकल्पना व प्रकार

प्रा. डॉ. संजय बाबुराव खाडप
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर
मो.न.९८२२०३६१७६
ईमेल : sanjay.khadap@gmail.com

जागतिकीकरणाच्या रेटयामुळे आज प्रत्येक व्यक्ती एकमेकांवर अवलंबून आहे. परस्परातील जीवन पध्दती, संस्कृती, परंपरा, ज्ञानव्यवस्था, वैज्ञानिक शोध, तंत्रज्ञान यांची देवाण-घेवाण करण्यासाठी प्रत्येकजन पुढे येतो आहे. अशावेळी भाषा हा घटक फार महत्वाचा आहे. एकमेकांची भाषा समजून घेणे हे, अत्यंक महत्वाचे आहे. यामधूनच 'अनुवाद' ही संकल्पना, परिभाषा विकास पावली. दोन भिन्न भाषिक व्यवहाराचे आदान-प्रदान करण्यासाठी अनुवाद ही संकल्पना अत्यंत महत्वाची ठरली.

'अनुवाद' म्हणजे आधी कोणी सांगितल्यावर मागाहून सांगणे, बोलणे होय. शब्दशः अनुवाद जेव्हा केला जातो, त्यास 'छायानुवाद' म्हणतात. तर आशय किंवा भावार्थ प्रकट करणाऱ्या अनुवादाला, भावार्थानुवाद असे म्हणतात. अनुवाद ही संज्ञा 'भाषांतर' या अर्थानेही वापरली जाते. एका भाषेतील मजकूर दुसऱ्या भाषेत स्पष्ट करुन, उलगडून, विवरण करुन सांगणे म्हणजे अनुवाद होय.

अनुवादाच्या व्याख्या :

१) "अनुवाद म्हणजे मौखीक किंवा लिखीत भाषेच्या माध्यमातून एकदा व्यक्त झालेल्या आशयाची त्याच भाषेच्या किंवा दुसऱ्या एखाद्या भाषेच्या माध्यमातून पुन्हा केलेली मौखीक किंवा लिखीत अभिव्यक्ती."
२) श्री.म.माटे, "मूळ वस्तुतील सर्वच्या सर्व अभिप्राय प्रसादयुक्त वाणीने अन्य भाषेत सांगणे."
३) भालचंद्र नेमाडे, "भाषांतर ही एका संहितेची एका भाषीक - सांस्कृतिक आवरणातून दूसऱ्य भाषिक - सांस्कृतिक आवरनात स्थानान्तर करणारी द्वैभाषिक प्रक्रिया होय."

अशाप्रकारे अनुवादाच्या व्याख्यावरुन अनुवादासंबंधी काही निष्कर्ष काढता येतील.

१. अनुवाद हा मौखीक लिखीत भाषेचा असू शकतो.
२. 'अनुवाद ही एकाच किंवा दोन भिन्न भाषामध्ये होणारी एक भाषिक, सांस्कृतिक प्रक्रिया आहे.'

कुठल्याही एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत अनुवाद करायचा म्हणजे केवळ शब्दकोशाप्रमाणे शब्दाला शब्द वापरुन उपयोगाचे नाही. अर्थानुवाद किंवा त्याहीपुढे जाऊन भावानुवाद, उत्तमरीतीने जमण्यासाठी दोन्ही भाषांतील शब्दाच्या विविध अर्थछटा व त्यांच्या खाचाखोचा यांची चांगली जान पाहिजे. त्या दोन्ही भाषेवर तर प्रभुत्व असायला पाहिजे. परंतु दोन्ही भाषामागील संस्कृती व परंपरेचे ही उत्तम ज्ञान असायला पाहिजे. अनुवादामुळे आपल्याला येत नसलेल्या भाषेतलं साहित्य आपल्यापर्यंत पोहचते. अनुवाद हे एक खास कौशल्य आहे.

माणसाच्या भाषा शिकण्याला मर्यादा पडतात, हे लक्षात घेतल्यास अनुवादाचे महत्त्व अधिक वाटते. आपण पुस्तके वाचतो, तेव्हा आपल्या मातृभाषेतील पुस्तके वाचणे अधिक सहज वाटत असते ही पुस्तक साहित्यीक स्वरूपाचीच असतात. असं नाही. ती माहितीपर, विज्ञान विषयक किंवा तत्वज्ञानविषयक असू शकतात. मराठीमध्ये अनुवाद खूप पुर्वीपासून होत आले आहेत. त्यात संत ज्ञानेश्वरांचा उल्लेख अग्रभागी करावा लागेल. पुढे ब्रिटीश काळात इंग्रजी भाषेची ओळख झाल्यानंतर त्यातील मूळ आणि अनुवादीत वाड्मय वाचण्याचा ओढ दिसून येते. या भाषेतील तत्वज्ञानाचा उपयोग खूप मोठ्याप्रमाणात झालेला दिसून येतो.

अनुवादीत साहित्याबद्दल किंवा अनुवादित पुस्तकाबद्दल बोलताना अनुवाद या गोष्टीकडे डोसळपणे पाहीले पाहिजे आजपर्यंत मराठी भाषेत प्रामुख्याने इंग्रजी, जर्मनी, रशियन या भाषातून अनुवाद झालेले दिसतात, पण चिनी आणि जपानी भाषेतून आपल्याकडे फारच कमी पुस्तके प्रकाशीत झालेली दिसून येतात.

E-ISSN : 2348-7143
March-2021

अनुवाद एक कला :

अनुवादाला आपण एक कला म्हणू शकतो, पण फार खोलात जाऊन याचा विचार केल्यानंतर असे लक्षात येते की, काहींना ती अधिक चांगली साधते, त्यामागे त्या व्यक्तीने बऱ्याच वर्षांपासून भाषेवर घेतलेली मेहनत, व्याकरणाच प्रशिक्षण, आडवे-तिडवे अवांतर वाचन, मूळ लेखनकृतीचा अन्वय लावताना तिने घेतलेली काळजी, तिची संवेदनशीलता, लक्ष्य भाषेतील तिचे समृध्द शब्द भांडार असे अनेक घटक कार्यरत असतात. थोडक्यात ज्याला आपण उपजत कला समजत असतो. ती कष्टपूर्वक कमावलेली क्षमताच असते.

अनुवादाचे काही प्रकार :

१) लक्षनिष्ठ अनुवाद :

या प्रकारात वाक्यरचना जशी आहे तशी शब्दशः अनुवादीत केली जात नाही. तर मूळच्या भाषेतील मजकूराचा अनुवाद करणार आहोत. त्यातील आशय, स्वभाव, विशेष, भाव-भावना विचार यास लक्ष ठेवून अनुवाद साधायचा असतो. अनुवादकाला मूळ संहिता तिचे रूप, प्रकृती व ढाचा सांभाळून साध्य लक्ष्य प्राप्त करायचे असते.

२) भावानुवाद :

या अनुवाद प्रक्रियेमध्ये भाव विचार, अर्थ यासारख्या गोष्टींना प्राधान्य दिलेले असते. मूळ भावनेला जपणे या प्रक्रियेत महत्वाचे असते. विशेषतः कवितेचा 'अनुवाद' करताना 'भावानुवाद' महत्वाचा असतो. मूळ भावार्थ जसाच्या तसा ठेवून कवितांचा घाट किंवा संरचना बदलण्याची आवश्यकता असते.

३) मुक्त अनुवाद :

मुक्त अनुवादामध्ये विशिश्ठ भाषेतील विषयातील आशय आपल्या परीने स्वतःच्या भाषेत मांडण्याचा प्रयत्न होत असतो. आशयाच्या दृष्टीने भाव-भावनेला सांभाळतो, पण भावनेमध्ये अडकून पडत नसताना दिसते.

४) मूल्यनिष्ठ अनुवाद :

मूल्यनिष्ठ अनुवाद हा प्रकार ज्या भाषेतील शब्द आशय अनुवाद करावयाचा असतो, त्या मूळभाषेचा शब्दशः केलेला अनुवाद अनेकदा मूळ शब्दाला पर्याय शब्द नसेल तर त्याच शब्दाचा वापर अनुवाद करताना सर्रास दिसून येतो.

अशाप्रकारे अनुवादाचे विविध प्रकार पडताना दिसतात.

निष्कर्ष :

'अनुवाद' प्रक्रियेमध्ये स्पष्टता, सहजता असणे अत्यंत गरजेचे असते. अनुवादकला स्रोतभाषा (ज्या भाषेतील आशयाचा अनुवाद करावयाचा आहे, ती भाषा) चांगल्या प्रकारे अवगत असणे गरजेचे असते. अनुवादामध्ये सममूल्यकांना महत्वाचे स्थान असते अनुवाद हा एक प्रकारे कौशल्याचा भाग असतो. अनुवाद हो एकाच किंवा दोन भिन्न भाषामध्ये होणारी एक भाषिक सांस्कृतिक प्रक्रिया आहे. अनुवाद हा मौखीक लिखीत भाषेचा असू शकतो

संदर्भ ग्रंथ :

१) मराठी भाषा वाणिज्य आणि व्यवहार : संपा: डॉ. भारत हंडीबाग, प्रा. गौतम गायकवाड
२) जागतिकीकरण समाज आणि मराठी साहित्य, संपा : डॉ. रवींद्र शोभणे
३) भारतीय साहित्याच्या इतिहासातील समस्या अनुवादक : दत्तात्रय पुंडे

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Impact Factor - 7.139

12 April 2021 Special Issue- 40 Vol. I

Thoughts of Dr. B.R. Ambedkar

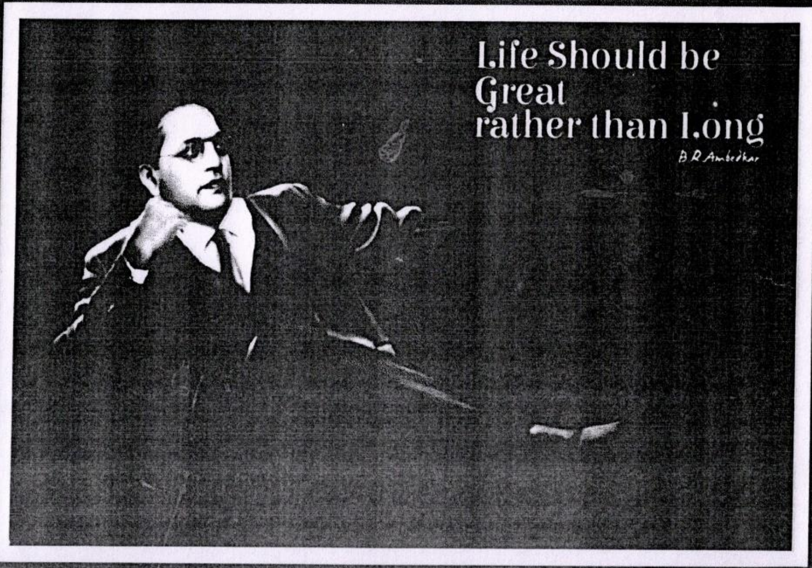

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal Dr. Kishan Pawar

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 40 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
April 2021 | SJIF | Impact Factor : 7.139

GHATNANDUR

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2348-7143

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

12 April 2021 Special Issue- 40 Vol. I

Thoughts of Dr. B.R. Ambedkar

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal Dr. Kishan Pawar

Shaurya Publication, Latur

39. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे बौद्ध धर्माविषयीचे विचार 126
डॉ. संजय बाबुराव खाडप

40. सामाजिक न्यायाला न्याय देणारा युगकर्ता: डॉ. आंबेडकर 128
डॉ. श्वेता बाबूलाल चौधारे

41. "डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय विचार" 130
डॉ.सुनंदा एकनाथराव आहेर

42. जलतज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर 132
प्रा. डॉ. बुवा सूर्यभान रमेश

43. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे हिंदू कोड बील आणि महिला सक्षमीकरण 134
डॉ. सुवर्णा प्रकाश पाटील

44. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्रीविषयक विचार 137
डॉ.सुवर्णा उमाकांत टेंकाळे

45. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे हिंदु कोड बिल 139
स्वाती चेके

46. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची पत्रकारीता 142
प्रा. डॉ. विकास शंकर पाटील

47. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे धार्मिकविचार आणि धोरणात्मक निर्णय. 145
प्रा.विलास सोमा पवार

48. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय विचार 147
अमोल माणिकाराव घुगे

49. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकिय विचार 149
प्रा.डॉ.लोखंडे बी.बी.

50. डॉ.भीमराव रामजी आम्बेडकरकीपत्रकारिता 152
डॉ.विवेकानंद लक्ष्मण चव्हाण

51. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचार 156
प्रा. डॉ. दत्ता जाधव

52. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री विषयक विचार 158
उज्वला मोहनराव शिंदे

53. Critical Analysis Of Nep 2020 With The Views Of Dr. Ambedkar On Hei 161
Dr. Nilesh A. Lohar

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 40, Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
April 2021 | SJIF | Impact Factor : 7.139

GHATNANDUR Arts & Science

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे बौद्ध धर्माविषयीचे विचार

डॉ. संजय बाबुराव खाडप
मराठी विभाग, वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर, ता. अंबाजोगाई, जि. बीड.

गोषवारा:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे एक महान राष्ट्रीय नेते आहेत. ज्यांनी भारतीय राज्यघटना निर्माण करण्यात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले. डॉ. आंबेडकर हे धार्मिक होते, पण त्यांना धर्माच्या नावावर ढोंगीपणा नको होता. त्यांच्यासाठी धर्म ही एक नैतिकता होती आणि त्याचा प्रभाव प्रत्येक व्यक्तीच्या चरित्र वकृती यावर पडलेला दिसून येतो. हिंदू धर्मामध्ये जातिव्यवस्थेची कटुता त्यांनी अनुभवली आणि टीका केली. अस्पृश्यांच्या समस्यांवरील धार्मिक तोडगा म्हणून त्यांनी हिंदू धर्माचा त्याग केला आणि बौद्ध धर्म स्वीकारला. त्यांची त्या काळची दूरदृष्टी उपेक्षित, वंचित समाजासाठी दिशादायी होती,याचा आभ्यास सदरील शोध निबंधात करण्यात आलेला आहे.

प्रस्तावना:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा बौद्ध धाम्माविषयी क्रांतिकारी विचार व त्यांनी केलेले धर्मांतर या बाबी इतिहासात कलाटणी देणाऱ्या आढळतात. ६डिसेंबर हा दलित समाजातील लाखो लोक आणि भारतातील सामाजिकदृष्ट्या मागासलेल्या नागरिकांसाठी दु:खद दिवस आहे. ६३ वर्षांपूर्वी, ६ डिसेंबर रोजी, देशाच्या उपेक्षित समाजातील सर्वात महान योद्धा डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर यांचे निधन झाले. परंतु त्यांचे निधन होण्यापूर्वी दोन महिने अगोदर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी लाखो लोकांच्या जीवनाचा मार्ग ठरविणारे महत्त्वपूर्ण पाऊल टाकले.डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या परिवर्तनामुळे केवळ बौद्ध धर्माची सुरूवात झाली नाही, तर दरवर्षी अधिकाधिक अनुयायी एकत्र येऊनबौद्ध धर्माचा मार्ग स्वीकारतात.डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी दिलेला बुद्ध धम्म व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासासाठी महत्वपूर्ण असलेला दिसून येतो त्यातून प्रज्ञा, शील, करुणा ही नैतिकतेची तत्वे मानवासाठी महान देणगी आहे.

पार्श्वभूमी:

१९३५ मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आधीच येवला मुक्कामी, अशी घोषणा केली की,'हिंदू म्हणून जन्मलो असलो तरी हिंदू म्हणून मरणार नाही'. या निर्णयामागील कारणांवर प्रकाश टाकत ते आपल्या अनुयायांना म्हणाले, "आपण एका अशा धर्मात राहतो,जो एखाद्या माणसाला कुष्ठरोगासारखा वागवायला शिकवतो, आपल्या मनामध्ये खोलवर रुजलेल्या जातीच्या कारणास्तव भेदभावाची भावना, जाऊ शकत नाही. जाती व अस्पृश्यांचा नाश करण्यासाठी धर्म परिवर्तन ही एकमेव विषाद आहे."१४ ऑक्टोबर १९५६ मध्ये त्यांनी बौद्ध धर्म स्वीकारण्याचा निर्णय घेतला आणि "बुद्धांचा धम्म सर्वश्रेष्ठ आहे" आणि बौद्ध धर्म हाच"सर्वात वैज्ञानिक धर्म" आहे याची खात्री करून घेतली. त्यांना खात्री होती की बौद्ध धर्म देशाच्या उपेक्षित वर्गाची सामाजिक स्थिती सुधारू शकतो.१४ ऑक्टोबर, १९५६ रोजी दीक्षाभूमी, नागपूर येथे आपल्या लाखो अनुयायांसह त्यांनी बौद्ध धर्म स्वीकारला.हा कार्यक्रम जितका अनोखा होता तितकाच ऐतिहासिक होता. सामूहिक रूपांतरणाचे भाग काळानुसार सर्वज्ञात आहेत, परंतु भारताच्या अलिकडच्या इतिहासात बहुधा हेच एकमेव धर्मांतर होते जिथे लाखो लोकांनी धर्मांतर केले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरयांचा बौद्ध धम्मा विषयीचा दृष्टीकोन:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी बुद्ध व त्यांच्या धम्माचा लावलेला अन्वयार्थ बघताना असे लक्षात येती कि, गौतम बुद्धांनी त्या काळानुसार आध्यात्मिक मुक्तीचा मार्ग शोधला व त्याचा प्रसार करण्यासाठी भिक्खू संघ स्थापन केला. 'जसे महासागरात सर्व नद्यांचे विसर्जन होते तसेच माझ्या भिक्खू संघात सर्व वर्णाचे विसर्जन होते', अशा प्रत्ययकारी भाषेत तथागत संबुद्धांनी आपल्या भिक्खू संघाचा गौरव केला आहे. म्हणून पूर्वाश्रमीच्या वर्णातून *'डीकास्ट'*होऊन आलेल्या व आध्यात्मिक मुक्तीस्तव वर्णातीत भूमिकेने राहणाऱ्या सदस्यांचा भिक्खू संघ हा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना जातीविरहित समाजाचा आदर्श नमुना वाटत होता. उपालीसारखे पूर्वाश्रमीचे नाभिक समाजाचे भिक्खू तर 'विनयधर' म्हणजे भिक्खू संघाच्या घटनेवरील सर्वश्रेष्ठ अभ्यासक म्हणून गणले जाण्याइतपत प्रज्ञावंत होते. तथागत बुद्धांनी भिक्खुणी संघ स्थापन करून स्त्रियांनाही आध्यात्मिक मुक्तीचे महाद्वार खुले केले. परिणामी वर्णविरोधी व तुलनात्मक लिंगसमानता मानणाऱ्या बौद्ध मूल्यव्यवस्थेने उपाली, आनंद, सोपाक, सारिपुत्त, महेंद्र, महाप्रजापती, विशाखा, आम्रपाली, संघमित्रा आदी व्यक्तिमत्वे विकसित केल्याचे दिसून येते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा 'बुद्ध आणि त्यांचा धम्म' महाग्रंथ:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी बौद्धवादाचा लावलेला अन्वयार्थ समजून घेण्यासाठी त्यांनी लिहिलेल्या 'बुद्ध आणि त्यांचा धम्म' या महाग्रंथाचा अभ्यास करण्याची आवश्यकता आहे. या महाग्रंथातील अनेक पृष्ठे समाधी, ध्यान, चित्तशुद्धी आदी शब्दांनी नटलेली आहेत. मात्र तिसऱ्या खंडातील भाग दोनमधील पृष्ठ २२५ वरील मजकुरानुसार; समाधी वा विपश्यना यांना तथागत संबुद्ध यांच्या शिकवणुकीचे सार समजणाऱ्यांना तसेच बौद्धवाद हा मूठभर ज्ञानी अभ्यासकांसाठी आहे, असे म्हणणाऱ्यांना काही विशिष्ट गोष्टींची आवड आहे, असे प्रतिपादन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर करतात. बौद्धवाद सामान्य जनतेसाठी आहे, असे समजणारे तसेच बौद्धवादाला रुक्ष तत्त्वज्ञान, गूढवाद मानणारे आणि बौद्धवादाच्या नावाने लौकिक जगातील वास्तवापासून दूर जाणाऱ्या स्वार्थी कल्पनाविश्वांत रमणारे व भावनांचे दमन करण्यावर भर देणारे, यांपैकी बहुसंख्य जण हे प्राचीन भारतीय इतिहासाचा अभ्यास करण्याच्या निमित्ताने बौद्धवादाशी प्रासंगिकरीत्या परिचित झाले आहेत. त्यापैकी काही जण बौद्धवादाचे अभ्यासक नाहीत व काहींचा तर धर्माचा उदय विकास शोधणाऱ्या मानववंश शास्त्राचासुद्धा अभ्यास नाही, असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे निरीक्षण आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या बौद्ध धर्माचीआंतरराष्ट्रीयओळख:

असा युक्तिवाद केला जाऊ शकतो की,डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या उशिरा झालेल्या लिखाणातील बौद्ध धर्म ही भावनांचा त्या काळाची प्रेरणा आणि अनेक ठिकाणी प्राचीन बौद्ध धर्माचे संदेश वहनअशी आहे. प्राचीन बौद्ध भूमिकेचा प्रसार करणारे विचारवंत, भिक्षु आणि संयमी बोधिसत्व होते. दक्षिण आशियातील पुनरुज्जीवित बौद्ध धर्माची उदयोन्मुख भूमिका - आंबेडकरांनीच नव्हे तर अमेरिकन थियोसोफिस्ट *हेनरी स्टीलऑलकोट* आणि सिंहली सुधारक *अनगरिका धर्मपाल* यांनीही - मानव हक्क कार्यकर्त्यांच्या उत्कटतेसह थेरवाद आणि महायान संतांचे गुण एकत्र केले. आधुनिक व्यवस्थापनाची कौशल्ये, उच्च शिक्षण, कायदेशीर आणि राजकीय जाणकार आणि सार्वजनिक संप्रेषणासाठी दिलेली भेट ही सर्व नवीन बौद्ध अनुयायांची वैशिष्ट्ये आहेत: श्रीलंका येथील सर्वोदय श्रमदानाचे संस्थापक *ए. टी. व्हिएतनामी झेन मास्टर* आणि शांतता प्रणेता *थिच नट हं, सुलक शिवरक्ष*, थाई असंतुष्ट आणि समाजसुधारक,आणि बर्मी

विरोधी विचारसरणीचेआणि नोबेल पुरस्कार विजेते *ऑंग सान सू की*.या धैर्यशील बौद्ध कार्यकर्त्यांप्रमाणेच, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना वंचितपणा आणि निराशेमध्ये अडकलेल्या लोकसंख्येच्या वतीने चालवल्या जाणाऱ्या संघर्षाची तीव्रपणे जाणीव होती. त्यांच्या धर्मांतरणाच्या चळवळीच्या धार्मिक बाबींनी- विशेषत: जीवनात नवीन प्रतिष्ठा आणि संभाव्यतेची भावना याने भारतीय राज्यघटनेने कायदेशीर संरक्षण, शिष्यवृत्ती आणि रोजगाराच्या संधींचा फायदा घेण्यासाठी असंख्य पूर्व-अस्पृश्यांना उत्तेजन दिले. अशा प्रकारे, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या बौद्ध धर्माचे आध्यात्मिक, सामाजिक आणि राजकीय परिमाण परस्पर अधिक बळकट आहेत.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या पाऊली बौद्ध धम्माच्या पाऊलखुणा:

डॉ. बाबासाहेबआंबेडकर यांनी कोलंबिया विद्यापीठातील त्यांचे गुरू *जॉन डेवी* यांच्या चरणशैलीत युरोपियन प्रवोधनात्मक तत्त्व आणि युरोपियन ज्ञान आणि सार्वत्रिक शिक्षणाच्या शोधावर सामाजिक न्यायासाठी आपली मोहीम अर्पण केली. अस्पृश्य तरुणांना शैक्षणिक संधी उपलब्ध करुन देण्यासाठी त्यांनी पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी आणि त्यातील संलग्न महाविद्यालये, मुंबईतील सिद्धार्थ कॉलेज आणि औरंगावादमधील मिलिंद महाविद्यालयांची स्थापना केली. डॉ.बाबासाहेबआंबेडकर यांनी (जॉन ड्यूईकडून घेतलेल्या भाषा शैलीचावापर करून) लिहिले, "आपल्या धर्मातील भूतकाळाच्या मृत लाकडाचा समावेश होऊ नये अशी इच्छा होती. तो नेहमीच सदाहरित आणि सेवा देणारा असावा अशी त्यांची इच्छा होती. म्हणूनच त्यांनी आपल्या अनुयायांना आवश्यकता म्हणून तोडण्यासाठी स्वातंत्र्य दिले. इतर कोणत्याही धार्मिक नेत्याने असे धैर्य दाखवले नाही." डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान आणि आधुनिक भारताच्या राजकीय क्षेत्रात त्यांच्या योगदानापेक्षा अधिक महत्त्वाचे म्हणजे नव्या युगासाठी बुद्ध-धर्माचे चाक पुनरुज्जीवित करण्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सर्वात चिरस्थायी योगदान आहे.

समारोप:

आज देशातील सर्वाधिक लोकप्रिय महानायक म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे नाव अग्रेसर आहे. वस्तुत:भारतीय समाज नव्या वळणावर उभा असून जातिसंस्थेचे ओझे त्याला असह्य होत आहे. म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे बौद्ध धम्म प्रेरित विचार-व्यवहार आज जास्तच प्रासंगिक झाले आहेत. सार्वत्रिक शिक्षणाचा 'सद्धम्म' पाळला असता तर आज करोना महामारीला आपण अधिक शास्त्रशुद्धपणे तोंड देऊ शकलो असतो.अशा कठीण ळात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर भारतीय समाजाला फार मोठी प्रेरणा देताना दिसून येतात. त्यांच्यासोबत पेरियार, शाहू राजे, महात्मा फुले-सावित्रीमाता, शिवाजीराजे व आपली संतपरंपरा आहे तसेच सम्राट अशोक, सम्राट कनिष्क, सम्राट हर्षवर्धन व नागसेन, असंग, वसुबंधू, नागार्जुन, दिग्नाग, धर्मकीर्ती अशा विद्वान भिक्खूंची ज्ञानपरंपरा आहे. तथागत सम्यक संबुद्ध आहेत. या वैभवशाली समतावादी परंपरेसह आपले पाश्चात्त्य ज्ञानशाखांचे प्रकांडपांडित्य पणाला लावून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर,बुद्ध तत्वज्ञानाच्या आधारे उद्याचा आदर्श भारत घडवण्यासाठी दीपस्तंभ आहेत.

संदर्भ:

- https://www.mea.gov.in/Images/attach/amb/Volume_03.pdf
- http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00ambedkar/ambedkar_buddha/index.html
- https://www.loksatta.com/vishesh-news/article-on-dr-ambedkar-buddhism-abn-97-2148429/(दैनिकलोकसत्ता लेख:०३मे २०२०)
- https://tricycle.org/magazine/great-conversion/
- बुद्ध आणि त्यांचा धम्म – डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (२२५-२२६)
- https://scroll.in/article/898332/why-ambedkar-considered-islam-the-religion-of-choice-for-dalits-before-opting-for-buddhism
- http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00ambedkar/ambedkar_buddha/04_01.html

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

Impact Factor - 6.625

E-ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January 2021

Special Issue 259 (C)

वैश्विक परिदृश्य में भारतीय भाषाएं, संस्कृति और साहित्य की पारस्पारिकता

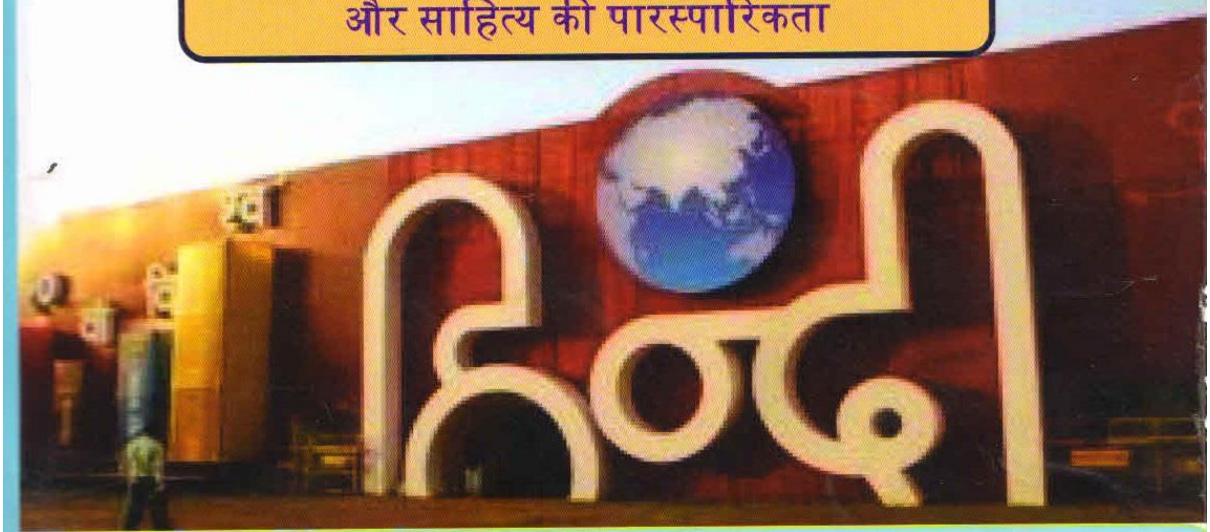

Guest Editor -
Dr. Vanmala Govindrao Gundre,
Principal,
Yeshwantrao Chavan College, Ambejogai
Dist.- Beed

Chief Editor : Dr. Dhanraj T. Dhangar

Executive Editors :
Dr. Arvind A. Ghodke
Dr. Gopal S. Bhosale
Dr. Ramesh M. Shinde
Prof. Dr. Murlidhar A. Lahade

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	तृतीय लिंग संवेदाना के भाष्य	डॉ. प्रिया ए.	07
2	अवधी लोकगीतों की धर्म एंव दर्शनमूलक दृष्टि	डॉ. गरिमा जैन	11
3	हिंदी कहानियों में आदिवासी विमर्श	डॉ. मालती शिंदे - चव्हाण	20
4	समकालीन हिंदी कथा साहित्य में स्त्री – विमर्श कि चुनौतियाँ	डॉ. दीपक पवार	24
5	स्त्री के संघर्ष की व्यथा (सुरेन्द्र वर्मा के 'सूर्य की अंतिम किरण से सूर्य की पहली किरण तक' नाटक के विशेष संदर्भ में)	प्रो. ए. जे. बेवले	28
6	बदलते परिदृश्य में स्त्री का अस्तित्व	डॉ. संगीता लोमटे	32
7	किसान का आदर्श मानविय रूप (सुजान भगत के संदर्भ में)	डॉ. शिवाजी वैद्य	38
8	भीष्म साहनी के नाटको में स्त्री शोषण के विविध आयाम	सोनम सिंह	41
9	वैश्विक साहित्य में प्रवासी हिंदी साहित्य	प्रा. ज्ञानेश्वर बगनर, डॉ. एस. डी. लांडे	44
10	हिंदी उपन्यासों में कृषक चेतना	डॉ. विजय वाघ	47
11	हिंदी दलित साहित्यकार मोहनदास नैमिशराय के उपन्यासों में अम्बेडकरवादी विचारधारा	डॉ. संगीता उप्पे	50
12	स्त्री विमर्श - असहज स्थिति : यातना और संघर्ष का द्वंद्व	डॉ. रश्मि पाण्डेय	58
13	हिंदी दलित कथा साहित्य में नारी	डॉ. रमेश कांबळे	62
14	अंतिम दशक में हिंदी उपन्यासों मे स्त्री विमर्श	डॉ. दत्ता साकोळे	65
15	सामाजिक प्रतिष्ठा में बेचैन नारी	डॉ. अरविंद घोडके	68
16	हिंदी उपन्यासों में दलित विमर्श	आशा फड	71
17	सर्वेश्वर दयाल सक्सेना की कविताओं में समकालीनता	डॉ. नंदकिशोर चिताडे	74
18	अज्ञेय की कविताओं में सामाजिकता	डॉ. प्रकाश खुळे	78
19	सभ्यता, संस्कृति और साहित्य	डॉ. अर्चना परदेशी	82
20	भारत और विदेशों में ट्रांसजेंडर की स्थिति : विशेष संदर्भ 'मैं हिजड़ा...मैं लक्ष्मी'	अमर आलदे	87
21	किसान विमर्श	डॉ. विनोद जाधव	91
22	नारायण सुर्वे की कविता 'अनुवाद के पक्ष'	डॉ. प्रकाश कोपर्डे	96
23	समकालीन भारतीय विमर्श की वैश्विक पारस्परिकता : स्त्री विमर्श	डॉ. राजश्री भामरे, मेघराज खरोटमल	102
24	किन्नर समाज को प्रेरणा देती आत्मकथा 'मै हिजडा मै लक्ष्मी'	डॉ. बायजा कोटूळे	105
25	मिडीया और महिलाएँ	डॉ. सोमा गोंडाणे	108
26	किन्नर विमर्श : दशा एवं दिशा	डॉ. राजश्री भामरे	111
27	किन्नर - जीवन या अभिशाप	लालमोहन राम	116
28	'क्या मुझे खरीदोगे?' : भारतीय स्त्री की विद्रोह कथा	डॉ. सन्मुख मुच्छटे	121
29	विश्व साहित्य में प्रवासी हिंदी साहित्य का योगदान	डॉ. मुक्ता अग्रवाल	125
30	विश्व साहित्य में हिंदी साहित्य का योगदान (उपन्यास तथा कहानी साहित्य के संदर्भ में)	डॉ. विक्रमसिंह पवार	128
31	'आयदान' में व्यक्त दलित क्रांती चेतना	माधवराव जोशी	132
32	किन्नरो में निहित धार्मिक एकता एवं सांप्रदायिक सद्भाव	डॉ. कॅप्टन बाबासाहेब माने	136
33	भारतीय संस्कृति और साहित्य	कु. राजकन्या भगत	141

किन्नर समाज को प्रेरणा देती आत्मकथा : 'मैं हिजडा ... मैं लक्ष्मी'

प्रा. डॉ. बायजा कोटुळे
विभागाध्यक्षा
..वसुंधरा महाविद्यालय घाटनांदूर
तह अंबाजोगाई जि बीड
मो. नं– ९४२०६५२९७०
Email :- drbmkotule@gmail.com

किन्नर या हिजडा समाज को देश में 'तृतीय लिंग' के रूप में सवैंधानिक मान्यता मिले हुए कुछ वर्ष बीत गये है फिर भी उस समाज में कोई अच्छा सुधार नहीं आया है। वह समाज आज भी सामाजिक और आर्थिक स्तर पर पिछडा हुआ दिखाई देता है। इन्हें आज भी हीन और तिरस्कृत नजर से देखा जाता है। क्योंकि किन्नर शब्द सुनते ही लोगो के मन में एक ऐसी शक्ल उभर आती है जो लोगों के सम्मुख ताली बजाकर उनसे पैसे माँगती है और अगर पैसे न मिले तो गालियों कि बौछार करके चली जाती है। इतना ही नही तो किसी मंगल कार्यो में उनकी एक मंडली आकर घंटों तक नाच–गाकर आशीर्वाद देती है। यदि नेग न मिले तो वे दुआओं के बजाय बदुआएँ बरसाती है। इतना ही जानकर लोग उनका अनादर करते है।

किन्नर समुदाय के संघर्ष में मुख्य भूमिका निभाने वाली लक्ष्मी नारायण त्रिपाठी ने आई. ए. एन. एस. को बताया – "दोष ऑख का नहीं, नजरिए का है। लोगों को नजरिया बदलने की जरूरत है। जिस दिन यह बदला, सभी परेशानियाँ खत्म हो जाएंगी।"१समाज से बहिष्कृत, तिरस्कृत और हाशिए पर जीवन जीने वाले थर्ड जेंडर या किन्नर को कुछ हद तक मान्यता प्राप्त कर चुका है। इसके लिए उन्हें संघर्ष करना पड़ा था। अब कई किन्नर सभ्य समाज से प्रश्न कर रहे है। जैसे की, क्यों उन्हें समाज से अलग समजा जा रहा है? क्यों वे मनुष्य नही है? क्या उभयलिंगी होने में उनकी स्वयं की गलती है? आदि। यही सब प्रश्न साहित्य किन्नरों के संघर्षपूर्ण जीवन को समाज को परिचय करवा के दे रहा है। किन्नर किस प्रकार परिवार और समाज से अलग होकर अपनी मंडली में जाता है, और मंडली के कानून को मानता है, और नहीं मानता है तो उसे सजा हो जाती है। मंडली बिखर जाने पर कैसे सडकों पर भीख मांगता है, लोगों से गालियाँ सुननी पडती है। यह सब किन्नर लोगों के संघर्ष भरी जिंदगी का परिचय साहित्य दे रहा है।

पिछले कुछ वर्षो में साहित्य के मध्यम से थर्ड जेंडर यानी हिजडो या किन्नरो के विभिन्न जीवन संदर्भो को उकेरा गया है। अब तो यह कार्य आत्मकथा लेखन के माध्यम से भी किया जाने लगा है। आत्मकथा में थर्ड पेंडर के किसी एक व्यक्ति के जीवन में संघर्ष करके सफलता पर पहुँचने की कथा दी जाती है ताकि अन्य किन्नर उससे प्रेरणा ग्रहण करें। हिन्दी साहित्य में अभी तक एक दो ही प्रयास नजर आते हैं। जिसमें लक्ष्मीनारायण त्रिपाठी द्वारा लिखित आत्मकथा 'मैं हिजडा.....मैं लक्ष्मी' एक प्रमुख कृति के रूप में हमारे सामने आती है। यह आत्मकथा मराठी में लिखी गयी है जिसका बाद में हिन्दी में इसका अनुवाद शशिकला राय और सुरेखाजी ने किया है।

इस रचना में लक्ष्मी द्वारा अपने जीवन में किये गये संघर्ष की कथा है। जिस के कारण समाज में अपनी एक पहचान बनाकर देश व विश्व स्तर पर एक किन्नर के रूप में जो सन्मान प्राप्त किया उसकी पूरी जानकारी देकर किन्नर समुदाय को ऐसा कार्य करने के लिए प्रोत्साहित किया है। साथ ही साथ किन्नर समुदाय का परिचय भी प्रस्तुत किया है। लक्ष्मी की इस जीवनकथा से किन्नर समाज को प्रेरणा मिलती है। जो थर्ड जेंडर के लोग या किन्नर होते है उन्हें न परिवार अपनाता है और न सभ्य समाज अपनाता है। परन्तु इसके विपरित लक्ष्मी को उसके परिवार ने उसका साथ दिया। समाज ने भी उसे दुत्कारा इतना ही नही तो समाज के कुछ समझदार लोगों ने उसे अपना मित्र बनाकर गले भी लगाया। इसका कारण था लक्ष्मी ने अपने समाज में संघर्ष करते हुए समाज को अपने कार्यो से कदमों तले झुका लिया था। इसका एक ओर कारण था उसे उसके

परिवार का साथ और अपनी क्षमता की पहचानते हुए आर्थिक तौर पर स्वतंत्र होकर कार्य करना। यही बाते हर किन्नर को प्रेरणा देती है कि वह समाज से कटकर रहने के बजाय अपनी क्षमता या हुनर को दिखाकर समाज में पहचान बनाए और सम्मानपूर्वक लक्ष्मी के जैसा जीवन बीताए। इसमें बहुत समस्याएँ आएंगी, संघर्ष करना पडेगा लेकिन अंत में जीत तो अपनी ही होगी, यही प्रेरणा देती हुई आत्मकथा अंत तक चलती है।

आत्मकथा की शुरूआत बचपन के कुछ यादों द्वारा होती है। उसमें एक दुख की बात थी कि उसका पूरा बचपण बीमारी में बीता। लक्ष्मी का साथ अस्थमा, टायफाईड, निमोनिया, मलेरिया ने कभी नहीं छोडा। जिसके कारण उसे तरह–तरह की पाबन्दियाँ लगी रही। एक बार एक घटना घटी, स्कूल में स्टेज शो करते हुए लक्ष्मी की लुंगी का खुलने से जुडी. है दूसरी बीमारी के कुछ कंट्रोल होने पर देख–रेख, इधर मत जाओ, उधर मत जाओ, यहाँ मत खेलो, वहाँ मत खेलो।ऐसी तमाम बन्दिशो में गुजरा था लक्ष्मी का बचपन।"२ जबरदस्तीसे उसका सात साल की उम्र में शारिरिक शोषण किया गया। ऐसा कई बार हुआ फिर किसी को न बताने की धमकी दी गई। इस कारण उसका मानसिक शोषण भी हुआ। ऐसा कई बार होने के बाद उसने सोचा की मैं कितने दिन कितने सालो तक सहन करूँगा ये सब। "खामोश रहने पर मुझे सब लोग शायद 'सीधा लडका' 'अच्छा लडका' कहेगें पर खामोशी की मुझे और अधिक कीमत चुकानी पडेगी। अब आगे से जो बात अच्छी नहीं लगेगी उसके खिलाफ आवाज उठाऊंगा। जितना हो सके उतना पसंद न आने वाली बातो के सामने घुटने नहीं टेकूँगा.....।"३ जिस उम्र में बच्चे खेलते है, मौज–मस्ती करते है उस उम्र में लक्ष्मी बहुत समझदार और बड़ी हो गयी थी।

बचपन से उसे डांस बहुत पसंद था। इस डांस ने उसके जीवन को एक नया मोड दिया, इस डांस के माध्यम से लक्ष्मी ने मान सन्मान और प्रसिध्दी प्राप्त की। उसने डांस सीखत सीखते डांस क्लासेस शुरू किये। साथ ही कई डांस प्रतियोगिताओं में भी हिस्सा लेने लगा। यही सब करने के कारण वह आर्थिक रूप से स्वतंत्र हो गयी इससे यह बात स्पष्ट होती है कि किसी भी किन्नर मे कोईना कोई कला रहती है। यदि उसे लक्ष्मी की तरह निखारा जाए तो समाज में उसकी भी एक पहचान और आर्थिक स्वतंत्रता प्राप्त की जा सकती है। और लक्ष्मी की तरह स्वस्थ जीवन जिया जा सकता है। बाद में लक्ष्मी ने वैशाली मिस से फिल्मी स्टाईल का डांस सीखा, साथ ही वसंत कुमार और महालिंग पिल्ले ने उसे भरतनाटयम नृत्यकला में परफेक्ट बनाया। जिसके कारण बाद में शो मिलते रहे और लक्ष्मी को प्रसिध्दी मिलती रही। लक्ष्मी के शिपय बुंगी–बुंगी जैसे कार्यक्रम में हिस्सा लेते रहे। इस प्रकार लक्ष्मी का सम्मान बढ़ता गया। इसका कारण था उसकी जी तोड मेहनत क्योंकि, "अगर हमने खुद को सम्मान दिया, तो दूसरे लोग हमें सम्मान देंगे।"४ स्पष्ट है कि थर्ड जेण्डर के लोग जबतक स्वयं अपने आपको सम्मान नहीं देंगे तबतक समाज उनको सम्मान कैसे देगा, डांस और डांस क्लासेस के बाद लक्ष्मी ने फिल्म, टीवी चैनल के कार्यक्रमों म्यूजिक अलबम आदि के लिए मॉडलस पहुँचाने का भी काम शुरू किया। अगर मॉडलस नहीं मिली तो वह स्वय नाचती थी। 'लावणी ऑन फायर' नामक अलबम से लक्ष्मी को डांसर के रूप में प्रसिध्दी प्राप्त हुई थी। स्वयं लक्ष्मी के शब्दो में – "कलाकार के रूप में मिलने वाली यह प्रसिध्दि मुझे आत्मविश्वास दे रही थी। लोग कुछ भी कहें, कैसा भी चिढ़ाए मैं खुद ऐसा कुछ कर सकता हूँ उसका एहसास ही मेरे लिए सुखद था।"५ यही बात थर्ड जेण्डर के लिए बहुत प्रेरणादायक है।

लक्ष्मी यह कहना चाहती है कि बस आपको आपके हुनर का सही प्रयोग करना है और यह ध्यान रखना है कि समाज पर आपके काम का गलत प्रभाव न पडे। आत्मकथा का यही पहलू प्रेरणा देता है कि प्रत्येक थर्ड जेण्डर व्यक्ति इतना स्वतंत्र बने की वह अपने परिवार, समाज व किन्नर समुदाय के अनुरूप काम करते हुए सम्मान प्राप्त करे जैसे लक्ष्मी ने प्राप्त किया है। किन्नर समुदाय में शामिल होने के बाद उसने सबको बताया की वह हिजडा बन गई है। तब कई लोगों ने उसे छोडा तो किसी ने कहा तुम मेरे लिए पहले भी लक्ष्मी थी अब भी लक्ष्मी हो, कुछ दुखी हुये, कुछ नाराज हुए पर समय के साथ सब मान गये। ऐसा ही परिवार के साथ भी हुआ। किन्नर बनने के बाद लक्ष्मी ने एक एक्टिविस्ट के तौर पर अपने किन्नर समुदाय के लिए काम करना शुरू किया। सामाजिक कार्य उसमे संघर्ष और लड़ाई करना, उसके जीवन का अटूट हिस्सा

बन गया था। अपने समुदाय के लिए काम करते करते वह बहुत दूर पहुँच गई। वर्कशॉप्स, सेमिनार, प्रेजेंटेशन, कॉन्फ्रेंसेस आदि में भाग लेकर किन्नर समाज के प्रश्नों को समाज, देश व विदेश में रखा। प्रशंसा प्रसिध्दी व सम्मान प्राप्त किया। एक किन्नर के रूप में विश्व स्तर पर सम्मान प्राप्त करना थर्ड जेण्डर के लिए बहुत प्रेरणा की बात है। सामाजिक कार्य में सबसे पहले वह अपने समाज के हिजडों के स्वास्थ्य की रक्षा के लिए दाई बनी। इसके लिए लक्ष्मी ने हिजडों को स्वास्थ्य संबंधी जरूरी जानकारियाँ दी। जैसे, "शरीर बेचने वाले हिजड़ो को कंडोम की जानकारी देती थी। उसके इस्तेमाल, सुरक्षा के लिए क्यों जरूरी है, यह बताते थे और कंडोम..। अगर कोई बीमार हो..... अस्पताल में भर्ती कराते थे।"६ इस कार्य के लिए लक्ष्मी को छोटे स्तर पर सम्मान दिलाया। 'दाई वेलफेयर सोसाइटी' की पहली अध्यक्ष बनी और उसकी जिम्मेदारी भी निभाई।

वैश्विक स्तर पर लक्ष्मी ने टोरंटो की सोलहवी आंतराष्ट्रीय कॉन्फ्रेस में 'हिजडे और उनकी समस्याओ' पर बोलना, वहाँ पर आये अनेक अनुभवों से परिचित करवाना। हिजडा समुदाय को समाज के समक्ष मान—सम्मान दिलाने के लिए प्रयास करते रहना। यह सब लक्ष्मी लगातार करती रही और किन्नर समुदाय को प्रेरित करती रही। इसके अलावा लक्ष्मी अन्य कई देशों मे जैसे अमेरिका, बैंकाक, मलेशिया, थाईलैंड आदि देशो में भी बहुत बार गई और वहाँ पर कुछ—न—कुछ थर्ड जेण्डर के लिए करती। इनमें थर्ड जेण्डर की सौंदर्य प्रतियोगिता करवाना, उनके अधिकारों की मांग करना, अन्य देशों के हिजडो की तरह भारतीय किन्नरों को भी सम्मान दिलाने के लिए एक एक्टिविस्ट के तौर पर काम करणा आदि कार्य किये।

निषकर्षत: हम कह सकते है कि लक्ष्मीनारायण त्रिपाठी की ' मैं हिजडा... मैं लक्ष्मी' ऐसी कृति है जो उनके द्वारा किये गये कार्य , संघर्ष और बाद मे उस संघर्ष से सम्मान, नाम, प्रसिध्दि को दर्शाती है। जो उस आत्मकथा का हर संघर्ष किन्नर समुदाय के लिए प्रेरणा देता है, इतना ही नही तो अन्य देशो के किन्नरो के समान भारत के किन्नरो को भी वैसा मान सम्मान प्राप्त हो और उन्हे अपने अनुसार जीवन जीने का अधिकार मिले। किन्नर भी एक मनुष्य है वह भी समाज का एक हिस्सा है। कुलामिलाकर हम कह सकते है कि थर्ड जेण्डर कों प्रेरणा देणे वाली यह एक महत्वपूर्ण आत्मकथा है।

संदर्भ संकेत –

१. थर्ड जेण्डर और साहित्य – सं. डॉ. एम. फीरोज खान, पृ. ०१
२. थर्ड जेण्डर और साहित्य – सं. डॉ. एम.फीरोज खान, पृ. १४६
३. मैं हिजडा... मैं लक्ष्मी – लक्ष्मीनारायण त्रिपाठी, पृ. २९
४. मैं हिजडा... मैं लक्ष्मी – लक्ष्मीनारायण त्रिपाठी, पृ. ३९
५. मैं हिजडा... मैं लक्ष्मी – लक्ष्मीनारायण त्रिपाठी, पृ. ४५
६. मैं हिजडा... मैं लक्ष्मी – लक्ष्मीनारायण त्रिपाठी, पृ. ५९

IMPACT FACTOR 6.10

ISSN 2393- 8412

IAP

INDO ASIAN PUBLICATION

International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for Social Sciences

INDO ASIAN SOCIAL SCIENCE RESEARCH JOURNAL

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XIII, Vol. III

Year-VII,Bi-Annual(Half Yearly)

(Aug. 2020 To Jan. 2021)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Website

www.irasg.com

Contact : - 02382 - 241913
09423346913 / 09637935252
09503814000 / 07276301000

E-mail :
visiongroup1994@gmail.com
interlinkresearch@rediffmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
Indo Asian Publication,
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

EDITOR IN CHIEF

Dr. Jaideep R. Solunke
Dept. of Geography,
Shri Pandit Guru Pardikar Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M. S.)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Santosh M. Dandyagol
Dept. of Physical Education,
SMYK Govt. First Grade College,
Telsang, Dist. Belagavi (K.A.)

Dr. H. P. Kadam
I/C Principal,Head, Dept. Pol. Science,
Shri P. G. P. Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M. S.)

DEPUTY EDITOR

Dr. C. B. Kanase
Head, Dept. of Dramatics,
Shri P. G. P. Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M. S.)

Dr. Atmaram D. Tekale
Director, Physical Education,
Shri P. G. P. Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M. S.)

CO - EDITOR

Dr.G. V. Gatti
Head, Dept. of History
Shri P. G. P. Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M. S.)

Dr. D. B. Maske
Librarian
Shri P. G. P. Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M. S.)

MEMBER OF EDITORIAL BOARD

Dr. Jyoti A. Upadhye
Dept. of Phy. Edu & Sports Sciences,
K. S. A. Women's University,
Vijayapura, Dist. Vijayapura (K.A.)

Dr. Sunil Kumar
Dept. of Physcal Education,
Dr. Babasaheb Anbedkar College,
Amravati, Dist. Amravati (M.S.)

Dr. B. J. Rathod
Dept. of Sociology
P. Vasantdada Patil College,
Patoda, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Chatrapati S. Pangarkar
Director, Physical Education,
Swa. Sawarkar Mahavidyalaya,
Beed, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Vijayanand S. Nimbalkar
Director, Physical Education,
Shri Shivaji College,
Barshi, Dist. Solapur (M.S.)

Dr. G. N. Sonawane
Dept. Defence Study,
Shri P. G. P. Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M. S.)

Issue - XIII, Vol. III
IASSRJ
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2393-8412
Aug. 2020 To Jan. 2021

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Seven Pillars of Sustainable Development **Dr. Jaideep R.Solunke**	1
2	Yoga for Sports Person **Dr. Kalavati Poti, Dr. Jyoti A. Upadhye**	6
3	Yoga for Food Diet **Mahananda S. H, Dr. Jyoti A. Upadhye**	10
4	Study of Attitude Towards Research Among Post Graduate Students **Sanjay S. Biranwar**	13
5	Nutrition and Physical Work Performance for Students **Vijayanand S. Nimbalkar**	19
6	Relationship of Playing Ability Between Physical Fitness Components Among Wardha District Men Soccer Players **Dr. Sugandh Band**	24
7	ईशान्य भारताची शांतता व ईशान्य व्यापार शिखर परिषदेची भूमिका एक आढावा **जी. एन. सोनवणे**	28
8	महाविद्यालयाच्या नॅक मूल्यांकनात ग्रंथालयाची भूमिका **विलास गोपीनाथराव किर्दत**	32
9	महाराष्ट्रातील शाहिरी घराण्यांचा अभ्यास एक विश्लेषण **संतोष रामकृष्ण साळुंके**	36
10	सोलापूर विद्यापीठ अंतर्गत शहरी आणि ग्रामीण भागातील महाविद्यालयांचा क्रीडा सहभागाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास **रामहरी शिवाजी नागटिळक**	40
11	भारतीय महिला खेळाडूंच्या मागासपणाची कारणे एक अभ्यास **डॉ. पी. एल. कराड**	45
12	निवडणूक प्रचारातील आधुनिक साधने व त्यांची भूमिका एक अवलोकन **डॉ. एच. पी. कदम**	51
13	संत सेवालाल महाराजांचे सामाजिक कार्य : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. बी. जे. राठोड**	57

IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2393-8412
Indo Asian Social Science Research Journal (IASSRJ)
Issue : XIII, Vol. III
August 2020 To Jan. 2021
www.irasg.com

Research Paper 8 **Library Science**

महाविद्यालयाच्या नॅक मूल्यांकनात ग्रंथालयाची भूमिका

विलास गोपीनाथराव किर्दत
ग्रंथपाल,
वसुंधरा महाविद्यालय,
घाटनांदुर, जि. बीड

प्रस्तावना :-

महाविद्यालये उच्च शिक्षण देणारी संस्था आहे ही संस्थासंलग्नित विद्यापीठाच्या अंतर्गत अध्यापनाचे कार्य करते. महाविद्यालय शैक्षणिक गुणवत्ता वाढवण्याकरिता सातत्याने वेगवेगळ्या योजना व उपक्रम राबवित असते. महाविद्यालयात अध्यापन आणि इतर कारभार सुरळीत पार पाडण्याकरिता अध्यापनाची इमारत, कार्यालयीन इमारत, ग्रंथालय इमारत वेगवेगळे कक्ष विभाग इत्यादी सुविधा करते त्याचबरोबर महाविद्यालयात भौतिक व तांत्रिक सुविधा निर्माण करून देते ह्या सर्व सुविधा व घटक महाविद्यालयाच्या शैक्षणिक विकासकरिता महत्वाचे आहेत त्याच घटकांमधील एक प्रमुख घटक ग्रंथालय होय.

महाविद्यालयाच्या शैक्षणिक विकासात ग्रंथालयाचा सहभाग मोठ्या प्रमाणात आहे. ग्रंथालय हे महाविद्यालयाच्या ज्ञान वृद्धिंगत करणाऱ्या प्रक्रियातील हृदय आहे. ग्रंथालयाच्या कार्यशीलतेवर महाविद्यालयाचा शैक्षणिक विकास दुप्पट होत असतो म्हणून प्रत्येक महाविद्यालय ग्रंथालयाच्या संविधान ग्रंथ खरेदी वाचन साहित्याची व नियतकालिकांची वर्गणी इत्यादी खर्च यावर अधिक भर देत असते. ग्रंथालयातील सुविधांवर ग्रंथालयातील कर्मचारी व्यवस्थितपणे कार्याचे नियोजन करून वाचकांना तात्काळ सेवा देण्याचे कार्य करू शकतात. महाविद्यालयाने केलेल्या शैक्षणिक प्रगती उपलब्ध केलेल्या भौतिक व तांत्रिक सुविधा यांचे मूल्यमापन होणे महत्वाचे असते. महाविद्यालयाच्या शैक्षणिक, भौतिक, तांत्रिक प्रगतीचे मूल्यमापन करण्याकरिता युजीसी अंतर्गत १९९४ मध्ये अनेक मूल्यांकन संस्थेने स्थापना झाली. ही संस्था महाविद्यालयात प्रत्यक्ष भेट देऊन तेथील सुविधा कार्यपद्धती आणि शैक्षणिक विकास यांचे मुल्यमापन करून त्या महाविद्यालया विशिष्ट श्रेणी प्रदान करते. याने मुल्यांकनामध्ये ग्रंथालयाचा सहभाग महत्वाचा आहे. ग्रंथालय अनेक मुल्यांकनात महाविद्यालयाला जास्तीत जास्त गुण मिळवून देण्याचे कार्य करते म्हणून सदरील शोध निबंधाची मांडणी करण्यात आली आहे. या निबंधाच्या अध्ययनाकरिता पुढीलप्रमाणे उद्दिष्टांची

RATNANDUR College

मांडणी करण्यात आली आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :--

१) नॅक मूल्यांकनाचे स्वरुप जाणून घेणे.

२) ग्रंथालयातील भौतिक व तांत्रिक व त्यांची आवश्यकता चे अध्ययन करणे.

३) ग्रंथालयाचे मूल्यांकन आतील महत्व समजून घेणे.

सदरील उद्दिष्टांच्या अध्यापनाकरिता खालील प्रमाणे ग्रहित कृत्यांची मांडणी करण्यात आली आहे.

गृहीत कृत्य :

१) ग्रंथालय नॅक मूल्यांकनात गुण वाढवण्याचे कार्य करते.

२) ग्रंथालयातील भौतिक व तांत्रिक सुविधाच्या माध्यमातून शैक्षणिक प्रगती दर्शविते.

३) नॅक मूल्यांकनाकरिता ग्रंथालय कामकाजाचे नियोजन व व्यवस्थापन करते.

प्रस्तुत गृहीत कृत्याच्या पडताळणी करिता पुढीलप्रमाणे अध्ययन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला.

संशोधन पद्धती :

सदरील शोध निबंधाच्या तत्यसंकलनाकरिता प्रामुख्याने दुय्यम व त्याचा अवलंब करण्यात आला यामध्ये संदर्भग्रंथ क्रमिक पुस्तके, शासकीय, निमशासकीय, खाजगी संस्थांचे अहवाल, मासिके, साप्ताहिके, वार्षिकांक, नियतकालिके इत्यादींचा अवलंब करण्यात आला. त्याचबरोबर अप्रकाशित झालेले एम.फिल, पीएचडी प्रबंध इंटरनेट यांचाही उपयोग करण्यात आला. सदरील संशोधनाकरिता प्रमुख्याने वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याचा अवलंब करण्यात आला आहे.

विषय प्रतिपादन :

वरिष्ठ महाविद्यालयातील नॅक मूल्यांकन संक्षिप्त स्वरुपातील महाविद्यालयाने केलेल्या शैक्षणिक प्रगतीची कसोटी आहे. या कसोटीमध्ये महाविद्यालयातील ग्रंथालय महत्वाची भूमिका पार पाडीत असलेले दिसून येते. ग्रंथालय करीत असलेल्या योगदानाचे स्वरुप पुढीलप्रमाणे येते.

१) नॅक मूल्यांकनात अधिक गुण :

नॅक मूल्यांकनात ग्रंथालयातील भौतिक सुविधा, तांत्रिक सुविधा, कार्याचे नियोजन, ग्रंथालयातील वाचन साहित्य, ग्रंथालयाची सेवा पद्धती, ग्रंथालयाचा बाह्य घटकांची संबंध यावरुन ग्रंथपालाला मूल्यांकनात अधिक गुण देण्यात आले आहेत ते गुण मिळवून देण्याचे कार्य ग्रंथालय करते.

२) ग्रंथालय कामकाजाचे नियोजन :

ग्रंथालयामध्ये कम्रचाऱ्यांच्या कामकाजाचे एक विशिष्ट पद्धतीने नियोजन केलेले असते. या नियोजनामध्ये देवघेव विभाग, ग्रंथ नोंदणी विभाग, ग्रंथ बांधणी विभाग, विद्यार्थी नाव नोंदणी विभाग, वित्तीय विभाग इत्यादी कामकाजाला विशिष्ट महत्व प्राप्त झाले आहे.

३) ग्रंथालयातील वाचक बैठक व्यवस्था :

ग्रंथालयातील विद्यार्थ्यांना वाचण्याकरिता विशिष्ट बैठक व्यवस्थेची सुविधा केलेली असते. त्या ठिकाणी दैनिक वृत्तपत्रे, मासिके, साप्ताहिके इत्यादींची सुविधा केलेली असते. त्याचबरोबर विद्यार्थ्यांना

बसण्याकरिता टेबल-खुर्च्या इतयादींची सुविधा करून दिलेली असते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना शांततेत वाचन करता येते.

४) स्वतंत्र कक्ष :

ग्रंथालयांमध्ये ग्रंथालयीन दैनंदिन कामकाज वेगवेगळ्या स्वरुपातील वाचक वर्ग ग्रंथालयीन कर्मचारी इत्यादींचा समावेश झालेले असतो. त्यामुळे ग्रंथालयाने गोंधळ निर्माण होऊ नयेत याकरिता ग्रंथालयात वेगवेगळे कक्ष तयार केलेले दिसून येतात. यामध्ये विद्यार्थी वाचन कक्ष, विद्यार्थिनी वाचन कक्ष, संशोधक वाचन कक्ष, कर्मचारी बहिस्त वाचक, देवघेव विभाग, नोंदणी विभाग, ग्रंथालय फिस/दंड शुल्क विभाग या विभागामुळे ग्रंथालयात गोंधळ निर्माण होत नाही.

५) भौतिक सुविधा :

ग्रंथालयांमध्ये आवश्यक असणारे फर्निचर, टेबल-खुर्ची, ग्रंथ कपाटे, वाचन स्टॅन्ड, सूचना फलक, ग्रंथालय नियमावली, ग्रंशालय देत असलेली सुविधा, ग्रंथालयाचे वेळापत्रक, ग्रंथालयातील स्टेशनरी इत्यादी स्वरूपातील सुविधांना महत्व देण्यात आले आहे. या भौतिक सुविधामुळे ग्रंथालयात शिस्तबद्धता आणि व्यवस्थितपणा निर्माण होतो.

६) तांत्रिक सुविधा :

ग्रंथालयातील तांत्रिक सुविधांना वर्तमानकाळात अधिक महत्व प्राप्त झाले आहे. या तांत्रिक सुविधांमध्ये ग्रंथालयात आवश्यक असणारे फॅन, कुलर, प्रतिलिपी मशीन, भ्रमणध्वनी, संगणक, प्रिंटर, दृक श्राव्य साधनांची सुविधा इंटरनेट इत्यादी ला महत्व प्राप्त झाले आहे.

७) वित्तीय व्यवस्थापनाचे स्वरुप :

ग्रंथालयाला जी विविध स्वतःच्या माध्यमाद्वारे आर्थिक रक्कम प्राप्त होते यामध्ये विद्यार्थी शुल्क गहाळ पुस्तकांची रक्कम बहिस्थ वाचक प्रवेश फी प्रतिलिपी सेवा इंटरनेट माजी विद्यार्थी व स्वयंसेवी संस्था कडून देणगी ग्रंथालयातील रद्दी विक्री खासदार-आमदार फंड, महाराष्ट्र शासनाकडून विशेष अनुदान अशा अनुदान व खंड या माध्यमाद्वारे जी रक्कम प्राप्त होते त्या रक्कमेचे ग्रंथालय कशा पद्धतीने व्यवस्थापन करते, प्राप्त रक्कम कोणत्या घटकांवर किती खर्च करते त्याचबरोबर प्राप्त रक्कमेतून ग्रंथालयाकरिता व वाचकांच्या सुविधा करिता कोण कोणत्या घटकांची खरेदी केली आहे त्याचा वाचकांकरिता खरोखरच लाभ झाला आहे काय इत्यादी ची संक्षिप्त माहिती नॅक मूल्यांकनात घेतली जाते.

८) ग्रंथालयाचा सामाजिक दृष्टिकोन :

ग्रंथालय हे फक्त महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांकरिताचे कार्यकर्ते असे नव्हे तर ते समाजातील सर्वच घटकांच्या व्यक्तीकरिता सेवा देते यामध्ये कृषी मासिके, भूगोल, शेतकरी अभ्यास, व्यवसायिक योजना मासिक सामान्य वाचक, वर्तमानपत्रे त्याचबरोबर काही वाचक इंटरनेट द्वारे संगणकावर अद्यावत माहिती घेतात. त्यामुळे ग्रंशालय समाजतील घटकांना कोणत्या स्वरुपात सेवा देते यावरुन ग्रंथालयाचा सामाजिक दृष्टिकोन अभ्यासला जातो.

९) वार्षिक आर्थिक अंदाजपत्रक :

ग्रंथालय प्रतिवर्षी लागणाऱ्या खर्चाचा आराखडा तयार करून आवश्यक असणाऱ्या रक्कमेचे वार्षिक अंदाजपत्रक तयार करते. या वार्षिक अंदाजपत्रकात ग्रंथ खरेदी वरील रक्कम, फर्निचर, खुर्ची,

तांत्रिक सुविधा, स्टेशनरी, वाचन साहित्य वर्गणी, नियम कालिकावरील वर्गणी, रोजंदारी वरील कर्मचारी इत्यादीचा आराखडा तयार केला जातो. या आराखड्याप्रमाणे आर्थिक खर्च केला जातो या आर्थिक आराखड्याला विशेष महत्व आहे.

नॅक मूल्यांकनात महत्व :

ग्रंथालयाचे शिक्षणात योगदान विशाल स्वरुपाचे आहे. त्यामुळे नॅक मूल्यांकनात ग्रंथालयातील ग्रंथ संपदा त्यांची देवघेव पद्धत ग्रंथालयाची कमिटी, नियोजन मंडळ, भौतिक व तांत्रिक सुविधा, वाचन साहित्य व नियत कालिकांची संख्या, ग्रंथालयाचे संगणकीकरण, ग्रंथालयाचे सामाजिक व शैक्षणिक उपक्रम इत्यादीला नॅक मूल्यांकलनात गुण दिलेले आहेत. हे गुण महाविद्यालयाला मिळवून देण्याचे कार्य ग्रंथालय करते म्हणून महाविद्यालयाच्या नॅक मूल्यांकनात ग्रंथालयाचे मोठे योगदान आहे.

सारांश :

ग्रंथालय हे महाविद्यालयाचा आत्मा आहे. ग्रंथालयाच्या विकासावरुनच महाविद्यालयाची शैक्षणिक प्रगती दिसून येते. ग्रंथालयाला मूल्यांकनात असलेले मार्क ते महाविद्यालयाला मिळवून देते. त्यामुळे महाविद्यालय वरिष्ठ दर्जा प्राप्त करू शकते.

संदर्भ सूची :-

१) डॉ. घाटोळे रा.ना. : सामाजिक संशोधनाचे तत्वे व पद्धती श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर

२) डॉ. काचोळे दा.धो. : समाज शास्त्रीय संशोधन पद्धती कैलास पब्लिकेशन औरंगाबाद

३) देशपांडे एच.व्ही. : नॅक पुनर्मूल्यांकन आणि महाविद्यालयाचे प्रशासन सुखद प्रकाशन सातारा २००९

४) कदम रूपाली : यु.जी.सी. चे उच्च शिक्षणातील ग्रंथालयाच्या विकासातील योगदान य.च.म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक

५) ब्रिजमोहन दायमा : नॅकला सामोरे जाताना, अरुणा प्रकाशन, लातूर २००६

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

महाविद्यालय स्थापना : जून 2000

MAH/NAN/10936/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor: 6.91

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 6. Vol.II. Issue-XXVI, 8 March 2021

किसान प्रसारक मंडळ, उदगीर व्दारा संचलित

महात्मा फुले महाविद्यालय

अहमदपूर (पिन–413515) जिल्हा–लातूर महाराष्ट्र (भारत)

(एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय चर्चासत्र)

महिला सबलीकरण–वास्तव आणि अपेक्षा

* मुख्य-संपादक *
प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

* संपादक *
डॉ. डी.डी.चौधरी

* सह-संपादक *
डॉ. एन.यु. मुळे

* समन्वयक *
डॉ. एस.जी. ससाणे

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete
Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Reffered)
Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH, India) Email : shrishprakashan2009@gmail.com
Dr. Rajesh G. Umbarkar
House No. 624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (Kh.) Nanded - 431605 (India - Maharashtra)
Email - umbarkar.rajesh@yahoo.com, shrishprakashan2009@gmail.com Mob. No. 9623979067
Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International Contacts only + 91-8857894082)

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

17.	WOMEN EMPOWERMENT AND INDIAN LAWS	S. S. Pawde U. K. Shirshi R. B. Yedatkar	69
18.	INTERNATIONAL WOMEN'S DAY	Kirti Goyal	74
19.	मैत्रेयी पुष्पा के उपन्यासों में नारी शोषण की समस्या	प्रा. डॉ. बाळु भोपू राठोड	75
20.	महिला सशक्तिकरण और हिन्दी साहित्य	डॉ. पांडुरंग चिलगर	79
21.	'हिंदी साहित्य में महिला सशक्तीकरण'	डॉ. स्मिता हनुमंतराव नायक	82
22.	'महिला सशक्तिकरण और साहित्य में प्रतिबिंब'	लोंढे ज्योती जयदीप	84
23.	हिंदी साहित्य में महिला सशक्तिकरण में उद्योग की भूमिका	प्रा. बालाजी गोविंदराव कारामुंगीकर	87
24.	महिला सशक्तिकरण की आवश्यकता	डॉ.परमेश्वर जिजाराव काकडे	89
25.	प्रतिनिधि हिंदी कहानियों में नारी चित्रण	डॉ. नागराज उत्तमराव मुळे	93
26.	महिला सशक्तीकरण और बदलती हुई सामाजीकरण	मंजुला डी.	96
27.	महिला (सशक्तिकरण) वास्तव एवं सद्यस्थिती	प्रा. दिगंबर ज्ञानोबा गायकवाड	98
28	महिला आंदोलनों में समाज वादी देशों के स्त्रियों की स्थिति	प्रा. विद्या खाडे दलवे	102
29.	भारत की उडनपरी – हिमादास	प्रा.डॉ. राजश्री भामरे	104
30	साहित्य में चित्रित महिला सशक्तिकरण	Indalkar Subhash	107
31	महिला आरक्षण	प्रा. डॉ. कोटुळे बायजा	109
32.	संस्कृत वाङ्मय – सांस्कृतिक उत्सवातील स्त्रियांचा सहभाग	प्रा. डॉ. सौ. पौर्णिमा चंद्रकांत मोटे.	111
33.	स्त्री सक्षमीकरण करूया स्त्रीभ्रूणापासूनच !	प्रा.पायल रामचंद्र शेळके	114
34.	स्त्रियां सम्मान: वैदिककाले: त:अधुनिकीकालेयो:	प्रा. घाडगे शंकर धारबा	117
35.	महिला सक्षमीरण वास्तव, भविष्यकालीन स्थिती आणि भावी वाटचाल	प्रा.डॉ. तेजस्विनी गणपतराव कुलकर्णी	121
36.	स्त्रियापि यान्ति परांगतिम्। स्त्री उद्धारक: कृष्ण:।	प्रा. डॉ. प्रशांत बी. बिरादार	123
37.	महिला सक्षमीकरणात बचत गटाचे योगदान	डॉ.जाधव राजेश्री अप्पाराव	125
38.	महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण	प्रा. डॉ. शिवाजी नामदेव झांझुरणे	131
39.	महिला खेळाडू आणि त्यांचे मानसिक आरोग्य	डॉ. भास्कर माने	136
40.	महिला सक्षमीकरणामध्ये ग्रंथालयाची भुमिका	प्रा. डॉ. शरद सू चव्हाण	139
41.	समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून महिलासबलीकरण, कायदे व चळवळी	प्रा. शरद शंकर गायकवाड प्रा. डॉ. प्रतिभा अहिरे	141

महिला आरक्षण

प्रा. डॉ. कोटुळे बायजा
हिन्दी विभागाध्यक्षा वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर।

आधुनिककाल में आरक्षण की व्यापकता हर एक क्षेत्र में दिखाई देती है। जैसे थिएटर, सिनेमा हॉल, नृत्य वादन, यात्रा की बात हो या अन्य किसी प्रकार का आयोजन क्यों न हो सभी में आरक्षण की व्यापकता फैली हुई दिखाई देती है। इससे महिला आरक्षण कैसे पीछे रह सकता है।

आरक्षण आदिकालीन शब्द है, जो दो शब्द मिलाकर बना है। जैसे "आ + रक्षण से मिलाकर बना है आरक्षण। जिसका अर्थ है किसी अधिकारको आरक्षित करना या सुरक्षा कि व्यवस्था करना।" १समाज स्त्री और पुरूष से बनाहै। फिर भी अनादिकाल से सामाजिक एवं शैक्षणिक स्तरपर स्त्रि और पुरूषमें असमानता विद्यमान रही है। एक सत्य यह भी है कि, महिलाओं के सामाजिक और शैक्षणिक विकास के बगैर किसीभी देश का विकास संभव नहीं है। इसिलिये किसीभी विकास के मुख्य धारा में महिलाओंको सम्मिलीतकरना आवश्यक है। जहाँ महिला आरक्षण का सवाल आता है वहाँ दो मत सामने आते है – पहला मत उन लोंगो का है, जो महिला उत्थान कार्यक्रम महिला आंदोलनों से जुडी है। उनका मानना है कि, राष्ट्रीय निर्माण व विकासमें महिलाओं की भूमिका बहुत महत्वपूर्ण रही है,और इसी लिए आज जब महिलाओं को राजनीति में गैर बराबरी का सामना करना पड़ रहा है, वह चिंताजनक बात है, ऐसे में तैंतीस प्रतिशत आरक्षण उन्हें न केवल राजनीति में शिरकत का मौकादेगा, बलकि समाजमे नये युग का सूत्रपातभी करेगा। तो दूसरा मत यह कहता है कि, नारी शक्तिको सही पहचान देना जरूरी है। जैसे सामाजिक क्षेत्र, शिक्षा, रोजगार सबमें महिलाओं को समान अधिकार, तथा बराबरी का दर्जा देना चाहिए नहीं तो महिलाए सक्षम नेतृत्व देने की बजाय स्वार्थी पुरूष और राजनीतियों की इच्छापूरी करनेवाली कठपुतली बन जायगी। कुछलोग महिला आरक्षण के बिलकुल विरोध में थे, उन्हें लगताथा कि महिलाओं ने अपनी प्रतिभा के बल पर आगे आना चाहिए। लेकिन पूरी परिस्थिती को देखने के बाद उन्हेंभी लगा की बिना आरक्षण से कुछभी हासिल नहीं किया जाता। आरक्षण होगा तो सभी के हाथ बंधेगे। आज संसद और विधान सभाओंमें महिला ओंको कितना आरक्षण दिया जाए इस बातको लेकर संसद में हरबार हंगामा होता है। महिला आरक्षण विधेयक के माध्यम से संसद और राज्य विधानमण्डलोंमे महिलाओं की भागीदारी को बढ़ाना है। इस आरक्षण विधेयक के प्रमुख प्रावधान निम्नत: है–

१ "संविधान के अनुच्छेद ३३ के खंण्ड (१) के तहत लोकसभामें महिलाओं के लिए स्थान आरक्षित करना।

२ अनुच्छेद ३३० के खंड (२) के तहत लोकसभा मे महिलाओं के लिए स्थान आरक्षित होंगे।

३ अनुच्छेद ३३२ के खंड (१) के तहत सभी राज्यविधानसभाओं मे भी महिलाओ हेतु स्थान आरक्षित किये जास कंगे,"२

इस प्रकार महिला के आज के स्वरूपमें लोकसभा ओर राज्य विधानसभाओं में ३३ प्रतिशत आरक्षण महिलाओंको देना है। क्यों कि आज प्रशिक्षित महिलाओं की संख्या लगातार बढ़ रही है। इसलिए उन्हें विधानसभा और लोकसभा मे भी हिस्सेदारी मिलनी चाहिए। वैसे देखा जाए तो पंचायतों में हजारो महिलाए चूनकर आयी है, वह भी आरक्षण के बल पर ही। "अगर उनमे ५० प्रतिशतभी 'डमी' है जो कि पुरी तरह से प्रामाणिक आकडा नहीं है, तोभी ५० प्रतिशत सही उम्मीदवारी करती है और यही सबसेबड़ी उपलब्धि है। फिर इस प्रकार लाखो ऐसी महिला सदस्यो के मन में राजनीतिक शिरकत की भूख भीज गी है, जिन्हें टिकट या जीत हासिल नहीं हुई आगे महिला मतदाता ओं को भी चुनाओं में खडी अपनी बहनोंको देखकर बढ़ावा मिलता है। महिलाओं के उत्थान के लिए यहीं सीढी के रूपमें काम करते हैं।" ३ पत्रकारों का भी मान ना है कि महिलाओंको आरक्षण देना जरूरी है, क्योंकि इससे वे एक जूट होकर अपनी बात सामान्य महिलाओं तक पहुंचाने में समर्थ होगी। आरक्षण से ही महिला एकता होगी और समाज का कल्याणभी। इससे वे अपनी दूसरे बहनों के हितों का ध्यान रख सकती है, जोकि पुरूष प्रतिनिधी नहीं कर पाते।

आज महिला अपना निर्णय स्वयं ले रही है। पहले पूछ – पूछकर काम करने वाली महिलाए अब अपने निर्णय स्वयं ले रही है, फिर लोकसभामें काबिल महिलाओं की कोई कमी नही है। गीता मुखर्जी, सुषमा स्वराज, रेणुका चौधरी, निर्मला सीता रमण आदि ऐसी कितनी महिलाए है जिनकी काबलियत पर कोई प्रश्न नहीं लगाया जाता, शिक्षा के क्षेत्र में भी उन्हें आगे बढ़ाना होगा। क्योंकि शिक्षा जगत में चाहे वे हिन्दी पाठय पुस्तक हो या अंग्रेजी उसमें महिलाओको दबा हुआ, अनपढ़, दुर्बल तथा मुर्ख दिखाया गया है, "भारत की पाठयपुस्तक की समस्या स्त्री–पुरूष अलगाववाद की है। बालकथाओं में दिए गये उदाहरणों से पता चलता है कि महिला शिक्षा नहीं देती, बदलाव नहीं लाती, किसी किस्म का जोखिम नहीं उठाती, महिला घर का कामकरती है जिसमें वह पुरुषों की सहायता लेती है। पुरूष स्वतंत्र रूपसे कार्यकरता है? हर काम मे निर्णय कर्ता पुरूष होता हैं।" ४ स्पष्ट है कि आरक्षण देने से यह भी लगता है कि महिलाए कमजोर है। जबकि महिलाए उतनीही सामर्थ्यवान है, जितने पुरूष। वे भी अपने बलभूते पर आगे बढ़ सकती है। लोकसभामें सभ्य, सुसंस्कृत और पढी लिखी महिलाएँ मौजूद है। आज भी इक्कीसवी सदी में भी महिला अपने जीवन को अपने लिए नहीं जी, बल्कि वह हर समय अपनी भावना, अपनी ममता दूसरों के लिए लुटाती रही है। फिरभी सवाल उठता है कि आज के पुरूष प्रधान समाज में महिला किस स्थितिमें जी रही है। स्वंतत्रता के पश्चात वह आझाद हो पाई है। न जाने

कितने जुल्म, उत्पिडन, हिंसा को वह सहती आरही है। इक्किसवी शताब्दीमें भारत के सुसंस्कृत और स्वतंत्र विचारो वाले समाज ने क्या नारी एक 'चीज' और 'उपभोग्य' से ज्यादा कुछ नहीं है? संविधानमें सर्वाधिकार प्राप्त होने पर भी उन अधिकारो के प्रति जागरूक कही जाने वाली महिलाओं की संख्या अल्प है। आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष १९७५ में जब महिलाओं के अधिकारोंको लेकर कुछ बुद्धिजी विजागृत हुये तब सरकारने एक अध्यादेश भी जारी किया था कि महिलाओं के साथ किसी प्रकार का भेदभाव न किया जाय। सरकारी नौकरियो में आज यह भेद प्राय:मिटचुका है। पर निजी क्षेत्रोंमें आजभी स्थिति शोचनीय है। कुछ लोगों का मानना है कि महिला प्रथम गृहणी और मां है। लेकिन सोचने की बात यह है कि, वह अपने इन दायित्वो को निभाते हुए भी अपनी विशिष्ट योग्यताओं से राष्ट्र की उन्नतिमें महान योगदान दे सकती है। लेकिन इसके लिए उसे अवसर सुविधा एवं सहयोग चाहिऐ। "पुरुष प्रधान समाजमें नारी हमेशा एक 'मादा' बन कर रही है। दहेज लोलुपों से उत्पीडित होकर जल रही है, आत्मदाह कर रही है, बेची जाती है एवं उससे वेश्या वृति करायी जाती है। हमारे देशमें प्रतिदिन हर दो घंटे पर एक औरत बलात्कार की शिकार होती है।"५

भारतीय नारी का विकास आज भी काफी धीमा है। महिला की अस्मिता को दबाया और कुचला जा रहा है इसी का परिणाम महिला टूट रही है। महिला पुरूष की पत्नी ही नही है तो वह परिस्थितियों किजननी है। वह धरती है। क्योंकि धरती के बिना कुछ उपजाया नहीं जाता। पर आज वही धरतीकांच की गुडियां बनी है। मातृत्व एवं पत्नीत्वतो नारी का स्वाभाविक गुण है जो शिक्षा के साथ साथ उसका विकास होता है। जिससे एक सुन्दर परिवार का निर्माण होता है। दूसरी और उच्चशिक्षा प्राप्त लडकी एक समस्या बन जाती है। कभी कभी यह भी देखा जाता है कि दहेज के अभावमें उन्हें अयोग्य वरों को सौपदिया जाता है। जिससे वह विवाह अभिशाप बन जाता है और वह विवाहटूट जाता है। दहेज प्रथादूर न होने के कारण हमारे देश के युवक भी दहेज के आधार पर अपना जीवनसाथी चुनते है न की गुणो के आधारपर, जो राष्ट्र के माथे पर एक कलंक का टीका है। यूतों संविधानमें अब तक दहेज कानून के लिए न जाने कितने संशोधन किए जा चुके है। दहेज मृत्युको रोकने के लिए कितने कानून बने हैं। त्रुटिपुर्ण दहेज हत्याओं का मूल कारण है। दहेज हत्या के पीछे ससुराल वालों की धनलोलुपता होती है। इसलिए नारीको अधिक समानता और स्वतंत्रता मिल जाय तो उसका शोषण और उत्पीड़न नहीं हो सकेगा। आज तो अशक्त कानूनों का लाभ उठाकर एक पत्नीको दहेज मृत्यु के पश्चात पति दूसरी शादी कर लेता है, जो दहेज लेकर आती है। स्त्रियों को चाहिए कि वे पुरूष के वर्चस्व रूपी विचार से स्वयं मुक्त होकर न्याय व समानता के तत्व पर अपना दृष्टिकोन विकसित करें, और ऐसे भी देखा जाए तो स्त्रियों की संख्या अल्पमत में नहीं हैं पर स्त्रियों की विडम्बना तो यह है कि उनकी हालत अल्पमत वालों से भी बुरी है। आर्थिक कमजोरी, सामाजिक रूप से निम्न वर्ग और फिर स्त्री, स्वय तीनाइकट्ठा होतो फिर राजनीतिक ताकत नहीं के बराबर ही हो सकती हैना? गॉधी के कथनानुसार, "स्त्रियोंको मता धिकारतो होनाही चाहिए। उन्हें कानून के तहत समान दर्जाभी मिलना चाहिए।" ६ भारत की लगभग आधी आबादी महिला मतदाताओं की है। संविधान ने यह अधिकार स्त्रियोंकोभी दिया है। मगर इस अधिकार का वैसा प्रभावी अमल नहीं होता। आज महिला कुछ जाग्रत तो हुई हैं किन्तु उनमें निराशा व्याप्त है। आजादी से पहले एवं बाद में भी महिलाओं ने पर्याप्त सामाजिक कार्य किए हैं, किन्तु वे अपनी नारी शक्ति का निमार्ण नहीं कर पायी। संगठित नारी शक्ति या राजनीतिक शक्ति होने महिलाओं के काम भी हो सकते है। समानता के आदर्श की बाते जोर शोर से करने वाले लोकराजनीतिक दल, लोकसभा, विधानसभा, स्थानीय स्वराजसंस्थाओं या ग्रामपंचायतो में महिलाओं को लेतेही नही जो एक अत्यन्त शोचनीय बात है। राष्ट्रीय आयोजनाओं के निर्माण में महिलाकोभी साझेदार बनाने के बाद ही सही अर्थोमें लोकशाही स्थापित हो सकेगी।

निष्कर्ष:

सारांश रूपमें हम कह सकते है कि आज महिला पुरूष में बराबरी स्थापित हो गई है। पर यह तो छलवा मात्र है। पुरुष प्रधान संस्कृतिमें महिला का स्थान गुलाम जैसाही है। वैवाहिक जीवन में पुरूष ही फैसला करता है और महिला उस पर अमल करती है। यह सब समाप्त होना चाहिए। पुरूष नारीको आज भी निजी संपत्ति और भोग की वस्तु मात्र समझता है। लेकिन नारी अपनेको असंतुलित क्यों समझती है। वह पुरूष के प्रताड़नाको सहती क्यों है? नारी को आवश्यकता है कि वह अपने आपको अपने साहस बुद्धि तथा सभ्यता से मजबूत बनाए। भारतीय कानूनमें अनेक ऐसे उदाहरण है जो महिलाको उन मौलिक अधिकारों से वंचित रखते हैं जहाँ पर उनका अधिकार होना चाहिए था। पंडित नेहरू ने कुछ प्रसंगों में कहा कि विधानसभाएँ, नगरपालिकाएँ, जिलापरिषद, संसद आदि के प्रतिनिधियों में महिलाओं की संख्या ५० फीसदी होनी चाहिए। बर्नॉर्ड शॉ का कथनहै कि महत्वपूर्ण जगहोंपर एक पुरूष एक महिला दोनों की नियुक्ति हो। उन दोनों द्वारा दिए गए निर्णय उचित व दूरगामी होंगे। जिसमें महिलाओ का जीवन सूधर सके और वे सम्मान से जीसके।

संदर्भ संकेत:—

१ आधुनिक समाजमें कार्यशील महिलाऐं — श्रीमती प्रमिला दाधीच, मार्क पाब्लिशर्स, पृ. १३१
२ भारतीय संस्कृति एवं महिला सशक्तिकरण — कल्पना पटेल, पैसडाइज पब्लिशर्स, जयपुर पृ. १२९
३ आधुनिक भारतीय महिला एँ परिवर्तन के दौर में — मनोज कुमार, कोहीनूर पब्लिशर्स,जयपुर पृ. १९९
४ भारतीय संस्कृति एवं महिला सशक्तिकरण — कल्पना पटेल, पराडाइज पब्लिशर्स, जयपूर, पृ १२९
५ आधुनिक भारतीय महिला एँ परिवर्तन के दौर में — मनोजकुमार, कोहीनूर पब्लिकेशन, जयपुर, पृ. २०१
६ भारतीय संस्कृति एवं महिला सशक्तिकरण—कल्पना पटेल, पैराडाइज पब्लिशर्स, जयपुर, पृ. २०१

ISSN 2349-638x
Impact Factor 6.293

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL

PEER REVIEW & INDEXED JOURNAL
Email id : aiirjpramod@gmail.com
www.aiirjournal.com

SPECIAL ISSUE No. 81

Physical And Social Vital Issues

Editor
Dr. Tekale A.D.
Director of Physical education and sports
S.P.P. Mahavidyalaya Sirsala, Dist. Beed

Co-Editor
Dr. Nandkumar N. Kumbharikar
Public Administration Dept.
S.P.P. Mahavidyalaya Sirsala, Dist. Beed

Chief Editor
Prof. Pramod Tandale

Sr. No.	Name of the Author	Title of the Paper	Page No.
34	प्रो. डॉ. सी.बी. भांगे प्रा. जी.एन. सोनवणे	भारतीय क्षेपणास्त्र विकासाची वाटचाल : एक अभ्यास	135
35	प्रा.डॉ.चंद्रशेखर काशिनाथ तळेकर	माहितीचा अधिकार कायद्याचे महत्त्व आणि अंमलबजावणी	138
36	प्रा.डॉ.एन.जी. एमेकर	मीरा कांत कृत 'अंत हाजीर हो' नाटक में स्त्री जीवन	141
37	प्रा. दयानंद वामनराव झिंजुर्डे	भारतातील लोकसंख्या वाढ व पर्यावरणीय समस्या: एक भौगोलिक अभ्यास	144
38	डॉ. ए.टी. डोके	बीड जिल्ह्यातील मृदा प्रकाराचा भौगोलिक अभ्यास	150
39	प्रा. डॉ. बायजा कोटुळे	मोहन राकेश की कहानियों में भाषा की सर्जनात्मकता	153
40	प्रा.डॉ.महादेव रावसाहेब मुंडे	महाराष्ट्राचे राजकारण आणि संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ	157
41	डॉ.ओमप्रकाश बन्सीलाल झंवर	राजभाषा नीती और कार्यान्वयन	164

www.aiirjournal.com

मोहन राकेश की कहानियों में भाषा की सर्जनात्मकता

प्रा. डॉ. बायजा कोटुळे
(हिन्दी विभागाध्यक्षा)
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर
तह. अंबाजोगाई जि. बीड (MS)

हर युग में हर रचनाकार ने अपने युग की भाषा की तलाश की है जिससे बदलते समय, परिस्थितियों और परिवेश को भाषिक स्तर पर युगानुकूल अभिव्यक्ति मिले। व्यक्ति के मन की आंतरिक दुनिया विचार के साथ बदलती है। इस बदलते विचार और भावों की अभिव्यक्ति करने के लिए नई भाषा की जरुरत होती है।

मोहन राकेश ने मात्र साहित्यिक भाषा को आधारभूत न मानकर बोलचाल की भाषा से शब्दों का चुनाव कर भाषा को जीवित बनाया है।राजेंन्द्र यादव के अनुसार, "भाषा जिन्दगी की नब्ज है और शब्दों का विद्रोही हो उठना, जिन्दगी का विद्रोही हो उठना है। अगर आज हमारी भाषा को सारे शब्द अराजक, हिस्त्र और दुर्दान्त हो उठे है तो कुसुर उनका नही, जिन्दगी की वास्तविकताओं का है उनसे मनमानी, मुसाहिबी कराने वालों का है।"[१]

मोहन राकेश अपनी कहानियों में भाषाओं के प्रति उतने सजग थे जितने कि शिल्प के प्रति थे। वे मानते थे कि, "भाषा केवल शब्द योजना नहीं है, भाषा का सम्बन्ध इस प्रक्रिया के ही साथ है जो कि प्रयोग के नये सन्दर्भो के शब्दो को नई अर्थवत्ता प्रदान करती है।"[२] इन कथन से मोहन राकेश के भाषागत विशेषताओंपर प्रकाश पडता है। उनकी कहानियों को पढने से स्पष्ट होता है कि उन्होंने अपनी कहानियों में भाषा अपने परिवेश से ही खोजी है और शब्दों को नया अर्थ और संदर्भ दिया है। इसी कारण उनकी भाषा अपने समय के सत्य को अभिव्यक्ति करने में समर्थ है।

राकेश की भाषा को एक नया संस्कार मिला है जिसके कारण वह बदलती हुई स्थिति को बडी गहनता से व्यक्त करने में सफल हुई है इसे ही हम सर्जनात्मकता कह सकते है। स्पष्ट है कि वे भाषा को जीवन के भीतर से खालते थे और अनुभूति के बलभर उसे नया अर्थ और नया संदर्भ देने के लिए प्रयत्नशील रहते थे। उनकी दृष्टि में महत्व शब्द का नहीं बल्कि शब्द से निकलने वाले अर्थ है।

मोहन राकेश के समस्त कहानियों का अध्ययन करने से स्पष्ट होता है कि उनकी कहानियों की भाषा में तीन स्तर दिखाई देते है जो निम्नतः है -

१. परिष्कृत शब्दावली का प्रयोग :-

उनकी प्रारंम्भिक कहानियों में भाषा का सीधा और सपाट रुप दिखाई देता है। उनकी इस भाषा में साहित्य का स्पर्श दिखाई देता है। जहाँ उसमें परिष्कृत शब्दावली का प्रयोग हुआ है। ऐसे स्थलों पर राकेश ने संस्कृत के सत्सम शब्दों का प्रयोग अधिक है। परिष्कृत शब्दावली का प्रयोग अधिकतर वही हुआ है। जहाँ मोहन राकेश अधिक भावुक दिखाई देते हैं। ऐसे अनेक शब्द उनकी

कहानियों में मिलेंगे जैसे - विडम्बना अन्तर्मुख, साथी नवागतुक, पत्नित्व, अधिकृत, वागदान, शून्य आकाश, निद्रित आलहाद, प्रहार, मांसलता अलिगन अन्तर, प्रत्याकर्षन, अन्यमनस्कता, पारदर्शिता, अन्तरिक्ष, वाणी, त्रुटियाँ शांतिपूर्ण, जीवनदर्शन, अनिश्चित, उपासना, शिष्ठता, प्रतिभा, प्रतिबिम्ब, आकृति कृत्रिम, तापमान, अभिवादन आदि ऐसे शतादिक शब्द है। जिसका प्रयोग मोहन राकेश ने अपने शब्दों में किया है। उन्होंने जिस परिष्कृत शब्दावली का प्रयोग किया है वह उनकी कहानियों में अनायास आयी है। सम्भवतः कहानियों में वातावरण निर्मिती के लिए परिपकृत शब्दावली का आधार लिया गया है। कहीं कहीं पर व्यंग्य के लिए और कही काव्यमय भाषा के लिए इस प्रकार के शब्दों का प्रयोग किया गया है। उनकी प्रारंम्भिक कहानियों में पात्रो का वार्तालाप और स्थितियाँ सीधे और सहज ढंग से अभिव्यक्त हुई है। कहीं कही वैचरिकता के कारण ही परिष्कृत शब्दावली का प्रयोग हुआ है।

२. भाषा का कथ्यगत प्रभाव :-

मोहन राकेश की कहानियों की भाषा का दुसरा स्तर है जहाँ उन्होंने बोलचाल के शब्दों से अपने कथ्य को अभिव्यक्ति किया है। यहाँ पर मोहन राकेश ने अपने आस - पास के परिवेश से ही शब्दों को खोज लिया है और नया अर्थ दिया है। वैसे भी राकेश की भाषा का असली रुप दैनिक व्यवहार मं आनेवाले रोजमर्रा के शब्द प्रयोग से ही बना है। इस प्रकार की भाषा के अनेक रुप उनकी कहानियों में मिलेंगे।

आर्द्राङ कहानी की भाषा का यह रुप दृष्टव्य है -च्कमरे की खिडकी खुली थी और दूर तक खुला आकाश दिखाई दे रहा था। खिडकी से दिखाई देते उन नक्षत्रों की स्थितियों से वह परिचित थी। उन्ही नक्षत्रों को वह बम्बई की उन मनहुस बस्ती के ऊपर भी झिलमिलाते देखा करती थी। यहाँ से वे उसे तिरछे कोण से दिखाई देते थे, वहाँ वह अहाते में लेटकर उन्हे ठीक अपने ऊपर देखा करती थी। उसी तरह लेटी हुई वह बिन्नी की आहट की प्रतिक्षा करती थी।छ[३] मोहन राकेश ने जिस समय यह कहानियाँ लिखी उस समय भाषा में तत्सम शब्दों का प्रयोग बहुत कम हुआ हैं। मोहन राकेश की भाषा में एक प्रकार की तिखी व्यंजनात्मकता और गहरी संवेदना दिखाई देती है। जैसे चघिसा हुआ जुता बम्बई की पटरियों पर बहुत सफाई के साथ फिसलता है और राय का जूता तो फिसलते समय शब्द भी किया करता था... मेज के नीचे रद्दी की टोकरी के पास उसका जूता पडा था। जो उसने बाहर से आते ही खोलकर रखा दिया था।छ[४] ऐसे अनेक उदाहरण उनकी कहानियों में मिलते है जिससे स्पष्ट होता है कि उनकी कहानियों की भाषा का यही रुप सर्जनात्मकता है। इसी भाषा में व्यंजना के माध्यम से कथ्यगत प्रभाव कई स्तरों पर प्रकट होता है। भाषा के इस रुप का मूल आधार बोलचाल की और जनभाषा की शब्दावली का प्रयोग है। यही कारण है कि मोहन राकेश की भाषा में एक प्रकार की सर्जनात्मकता दिखाई देती है।

३. भाषा की सांकेतिकता :-

भाषा का तिसरा स्तर राकेश की कहानियों में वहाँ दिखाई देता है जहाँ उन्होनें काव्यात्मकता, नाटकीयता और सांकेतिकता के रुप में अपनाया है। यह कारण है कि उन्होंने उलझी हुई

मनस्थितियों, गहन अनुभूतियों और अमृत भावों को सशक्त अभिव्यक्ति देने के लिए अपनी भाषा में सांकेतिकता, बिब और प्रतिकों का प्रयोग यत्र - तत्र किया है। यह कारण है कि उनकी भाषा सर्जनात्मकता का बोध लिए हुए है। इसके साथ ही उन्होंने इस तिसरे स्तर में अन्य भाषाओं के शब्दों का प्रयोग बराबर किया है। अन्य भाषा के शब्द प्रयोग में अंग्रेजी उर्दू और फारसी शब्दो का प्रयोग अधिक किया है। इस प्रकार के शब्दों का प्रयोग इतनी सहजता और सरलता से हुआ है कि पाठक अनुभव करता है कि इन्हीं शब्दों में सही अभिव्यक्ति हो सकती है। यह उदाहरण दृष्टव्य है, चमिसेस सिंह के चेहरे पर जो भाव आया, वह कुछ-कुछ फ्रांसीसी किस्म का था। कंधे भी उन्होंने खास कॉण्टिनेण्टल अंदाज से हिलाए इससे बांहे सोफे से बाहर फैल गई। उन्हें समेटते हुई वह खडी हुई। उठकर एक जायजा लेती नजर उन्होंने नंगे फर्श पर डाली। दुसरी अपनी सैंडिल पर और तिसरी चौखट की दहलीज पर।छ[५] इस वाक्य में प्रयुक्त अंग्रेजी, उर्दु और फारसी शब्दों में न तो कही कृत्रिमता है और न अस्वाभविकता। इसी प्रकार की सहज अभिव्यक्ति उनकी आखिरी सामान कहानी में हुई। जैसे, चमिस्टर भंडारी के माथे पर हलकी सी शिकन थी। सुधीर की उपस्थिति में उनके माथे पर प्रायः शिकन पड जाती थी। सुधीर उनका कॉलेज के दिनों का दोस्त था, पर उसके पिता मिनिस्ट्री से संबंधित थे, इस लिए वह बहूत शिघ्र उन्नति कर गया.. .. मिस्टर भण्डारी को एक्साइज और टैक्सेशन के महकमें में जो जगह थी वह भी सुधीर के रसूख से ही मिली थी। यूँ दोनों की खासी दोस्ती थी, और रोज का साथ उठना - बैठना था।छ[६] इस वाक्य में अंग्रेजी और उर्दू भाषा के शब्दों का प्रयोग हुआ है किन्तु पाठकों को कही पर भी अस्वाभाविक या थोपे हुये नहीं लगते। यही इनकी सर्जनात्मकता है।

भाषा के इन तीन स्तर के अलावा राकेश की कहानियों में अनेक स्तरोंपर कुछ ऐसे शब्द प्रयोग भी आये है, जो ठेठ बोलचाल के भाषा के है और जिनका सम्बन्ध ग्रामीण परिवेश से है। जैसे मूंदी, बिवाइयाँ, गब्बरू जवान, निपूते, मुंह, गूथकर, सेकना, लेबरदार आदि। वर्तमान जिन्दगी के परिवेश को और सही स्थिति को सही ढंग से अभिव्यक्त करने के लिए इस प्रकार की भाषा व्यवहारिक लगती है। उनकी इन भाषा के विशेषताओं के अतिरिक्त उनकी भाषा में यथार्थ स्थितियों को व्यक्त करने की अदभूत क्षमता है, यथार्थ स्थितियों के चित्रण में राकेश छोटे - छोटे वाक्यों व्दारा सहज और सरल अभिव्यक्ति की है। उनकी भाषा की और एक विशेषता यह है कि उन्होंने आम लोगों से प्रचलित और लोक भाषा की शब्दावली का प्रयोग बडे ही प्रभावशाली ढंग से किया है। लोक भाषा की या बोलचाल की भाषा के शब्द प्रयोग उन्होंने बडी सहजता से किये है। जैसे, च्वह बेचारा तो किसी औरत की तरफ आँख उठाकर भी नहीं देखता। वह गौ की तरह असील और सौ शरीफों का एक शरीफ है।छ[७] इस प्रकार के शब्द प्रयोग भाषा में जहाँ एक प्रकार का नीजिपन महसुस कराते है वही भाषा में स्वाभमिकता और जीवंतता आ जाती है। साथ ही साथ राकेश की कहानियों के शीर्षक भी ऐसे रखे है जो लोक भाषाओं के लगते है। जैसे - सुहागिने, मंदी,

नन्ही, उलझते धागे, परमात्मा, कुत्ता, कटी हुई पतंगे आदि। राकेश की कहानियों के यह शीर्षक भाषा की दृष्टि से बडे अन्तरंग लगते है।

मोहन राकेश ने पुर्व युग के समान अपनी कहानियों में मुहावरों और कहावतों का प्रयोग नहीं किया है। परन्तु कहीं कही पर स्थानीय रंग के प्रतिक मुहावरों का प्रयोग हुआ हैं। जैसे - मिटटी का माधव, माथे पर बल पडना, कान झटकना, गल्ला छुडाना आदि। लेकिन यह शब्द प्रयोग उन्होंने जानबुझकर नहीं लिया है अपने आप आये है। कही कही पर वातावरण को जैसे के तैसे अंकित करने के लिए सार्थक ध्वनिवाचक शब्दों का प्रयोग किया है। जैसे - शत की खामोशी को काटती हुई कई तरह की हल्की - हल्की आवाजे मलबे की मिटटी में से सुनाई दे रही थी। च्यु च्यु च्यु ... चिक चिक चिक ...... किररर ...... रिरीरी ...... चिररर।छ इस प्रकार के अनेक उदाहरण उनकी कहानियों में मिलेंगे, जिनके कारण वातावरण का बोध होता है।

निष्कर्ष रुप से हम कहते है कि मोहन राकेश की कहानियों की भाषा बडी सहज, सरल, सापट, सांकेतिक और व्यंजक है। व्यंजनों की दृष्टि से उनकी भाषा प्रभावशाली तो है ही साथ ही उसमें एक प्रकार की काव्यत्मकता और चित्रात्मकता भी है। उनकी भाषा में वर्तमान जीवन की त्रासदी व्यक्त करने वाले शब्द प्रयोग बडी सहजता से प्रयुक्त हुए है। वास्तव भाषा एक आधुनिक कहानीकार की भाषा है, जिसमें एक खाजगी है। उनकी भाषा आम आदमी की भाषा है जिसमें अनुभूति की सच्चाई है। उनकी भाषा का असर कही मादक कही मिठ्ठ और कही भाषा की कडवाहट से भरा है। इसलिए उनकी कहानियाँ पाठकों को अपनी और आकर्षित है और यही उनकी सर्जनात्मकता है।

संदर्भ संकेत :-

१. राजेन्द्र यादव - हिन्दी कहानी स्वरुप और संवेदना, पृ.११६
२. मोहन राकेश - परिवेश, पृ.सं.१९३
३. मोहन राकेश - कार्टर तथा अन्य कहानियाँ - आर्द्रा, पृ. ६८
४. मोहन राकेश - फटा हुआ जुता, पृ. १३२
५. मोहन राकेश - सेप्टी पिन (पहचान), पृ. ११८
६. मोहन राकेश - आखिरी सामान (पहचान), पृ. ६६
७. मोहन राकेश - गुनाह बेलज्जत, पृ. १९९
८. मोहन राकेश - मलबे का मालिक, पृ. १५८

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

ISSN 2319-8648 | Impact Factor - 7.139 | Indexed (SJIF)

Spet. 2020 Special Issue- 29 Vol. 2

Social Vital Issues

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Dr. Paralkar S.D.

Co-Editor
Dr. Nandkumar Kumbharikar

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 Vol. 2 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Sept. 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

Index

1. "An Approach To The Interrelationship Between Biodiversity And Geography" 5
Dr. Syed Rafat Ali Osman Ali
2. Economic planning in India: Conceptional view 11
Dr. Madhukar Aghav
3. Role of libraries in research and higher education 15
Dr. Maske Dhyneshwar
4. A study of tourism places in Maharashtra: A geographical view 18
Dr.Deshmukh S.B.
5. Mental Health between Yogic Practitioners and Non Yogic Practitioners- A Dietary Base 23
Niranjan Krishanappa Akmar
6. A study of position of irrigation projects in Maharashtra: Geographical view 24
Dr.Doke.A.T.
7. India-China relations: A political perspective 28
Dr.Talekar.C.K.
8. A study of the Indian Kabaddi through Pro Kabaddi league and its seasonal performances 32
Dr. A. D. Tekale
9. A study of Women's sports participation and performances in Olympic games 38
Dr.Wangujare.S.A., Mr.Molane.B.S.
10. Sports Nutrition: An Overview onSports Nutrition for fitness 43
Dr.Karad.P.L
11. A study of Deforestation in Indiaits Causes and Consequences: A Geographical view 47
Dr.Gaikwad.J.R
12. AtmaNirbhar Bharat Abhiyan 51
Dr. Balaji Ananda Sable
13. A Geographical Study of Landuse Efficiency In Ambajogai Tahsil of Beed District 55
Dr. Jaideep Ramkrishna Solunke
14. Satish Alekar's *The Dread Departure*: A Condemnation on Modern Society and Hindu Death Rituals 58
Dr. Anant Vithalrao Jadhav
15. Politics of Maharashtra: Issues and challenges 61
Mr.Gondkar.T.D.
16. A study of advantages and disadvantages of Indian primer League in India 65
Dr.Pandhare.S.M.
17. **केरल में हिन्दीभाषा और साहित्य का विकास** 69
डॉ. सुप्रिया पी
18. गाँधीज़ी के गांधीवाद तत्वगत तथा सैद्धांतिक विवेचन 72
डॉ. ओमप्रकाश बन्सीलाल झंवर
19. **मीडिया का बाजार और बाजार की मीडिया** 74
डॉ. रनमाळ पांडुरंग
20. यशपाल के उपन्यास : सामाजिक विमर्श का यथार्थ 77
प्रा. महमंद रऊफ इब्राहिम
21. शिवमूति कृत 'आखिरी छलाँग' में कृषक जीवन का यथार्थ 79
डॉ. सुरेश मुंढे

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 Vol. 2 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Sept. 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

मीडिया का बाजार और बाजार की मीडिया

डॉ. रनमाळ पांडुरंग
रोल. नं. 412, वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर, तेहसील अंबाजोगाई, जि. बीड, महाराष्ट्र राज्य,

---

सार:

लगभग तीन दशक के आसपास का समय हुआ होगा जब टेलीविजन अवतरित हुआ। पहले पहल तो इसे इलेक्ट्रॉनिक मीडिया कहकर पुकारा गया लेकिन यह नाम असरदायक नहीं लगा और पत्रकारिता और टेलीविजन प्रसारण को मिलाकर एक नाम दिया गया मीडिया। कोई पक्के दावे के साथ नहीं कह सकता कि मिडिया नाम की यह चिड़िया किस देश से उड़कर भारत में आयी। मीडिया इतना सहज और सरल शब्द लगा कि यह तेजी से लोगों की ज़बान पर चढ़ता गया और बिना किसी विरोध मीडिया शब्द ऐसा स्थापित हुआ कि पत्रकारिता नेपथ्य में चला गया और मीडिया का वर्चस्व स्थापित हो गया। मीडिया का बाजारवाद कहें अथवा बाजार का मीडिया, दोनों ही अर्थों में मीडिया और बाजार एक-दूसरे के पर्याय हैं। मीडिया का बाजार के बिना और बाजार का मीडिया के बिना गुजारा नहीं है। दरअसल, दोनों ही एक सायकल के दो पहिये के समान हैं जहां एक पहिया बाहर हुआ तो सायकल विकलांग होने के कगार पर खड़ी होगी। मीडिया का बाजारवाद बहुआयामी अर्थों वाला है। मीडिया से बाजार का संचालन होता है फिर वह मसला खबरों को बेचने और खरीदने का हो, लोगों की भावनाओं को खरीदने या बेचने का हो या समाज की जरूरत की वस्तुओं की तरफ लोगों को आकर्षित करने का हो। अठारहवीं सदी की शुरुआत में अखबार में पहली बार पैसे देकर एक विज्ञापन छपा था। यह एक ऐसे क्रांतिकारी युग का आरम्भ था, जहां धीमे-धीमे छपाई के खर्च की चिन्ता खत्म होने वाली थी। पत्रकार अब केवल अपने उद्देश्य की चिन्ता कर सकते थे, जन-जन तक पहुंचने का जरिया मिल चुका था। आनेवाले दशकों में मीडिया का स्वरूप ज्यों-ज्यों बदला, विज्ञापन भी रंग-रूप बदल-बदल कर ढलते गये। बाजार का विस्तार हुआ. बाजारवाद का जन्म हुआ। मिडिया आगे जाके बाजार बन गया।

परिचय:

कोई भी मीडिया सत्य की अपनी भूख से ही सार्थक बनता है, लोक में आदर का पात्र बनता है। हमें अपने मीडिया को मूल्यों, सिद्धांतों और आदर्श के साथ खड़ा करना होगा, यह शब्द आज की दुनिया में बोझ भले लगते हों पर किसी भी संवाद माध्यम को सार्थकता देने वाले शब्द यही हैं। सच की खोज कठिन है पर रुकी नहीं है। सच से साथ खड़े रहना कभी आसान नहीं था। हर समय अपने नायक खोज ही लेता है। सही मायने में यह समय गहरी सांस्कृतिक निरक्षता और संवेदनहीनता का समय है। इसमें सबके बीच मीडिया भी गहरे असमंजस में है। लोक के साथ साहचर्य और समाज में कम होते संवाद ने उसे भ्रमित किया है। चमकती स्क्रीनों, रंगीन अखबारों और स्मार्ट हो चुके मोबाइल उसके मानस और कृतित्व को बदलने में अहम भूमिका निभा रहे हैं। ऐसे में मूल्यों की बात कई बार नक्कारखाने में तूती की तरह लगती है। किंतु जब मीडिया के विमर्शकार,संचालक यह सोचने बैठेंगे कि मीडिया किसके लिए और क्यों- तब उन्हें इसी समाज के पास आना होगा। रूचि परिष्कार, मत निर्माण की अपनी भूमिका को पुनर्परिभाषित करना होगा। क्योंकि तभी मीडिया की सार्थकता है और तभी उसका मूल्य है। लाख मीडिया क्रांति के बाद भी 'भरोसा' वह शब्द है जो आसानी से अर्जित नहीं होता। लाखों का प्रसार आपके प्राणवान और सच के साथ होने की गारंटी नहीं है। 'विचारों के अनुकूलन' के समय में भी लोग सच को पकड़ लेते हैं। मीडिया का काम सूचनाओं का सत्यान्वेषण ही है, वरना वे सिर्फ सूचनाएं होंगी-खबर या समाचार नहीं बन पाएंगी नाके बाजार बनाके लोगोको भ्रमित करना अत्यंत घातक हो सकता है।

मिडिया बाजार और पत्रकारिता:

पत्रकारिता में हमेशा से यह बहस समय-समय पर जगजाहिर होती रही है कि मीडिया पर बाजारीकरण दिनों-दिन हावी होता जा रहा है। यहां तक की महात्मा गांधी ने भी इस बात का जिक्र समय-समय पर किया

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 Vol. 2 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Sept. 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

था कि पत्रकारिता में बाजारवाद हावी हो रहां है। मीडिया हमेशा से समाज का आइना कहा गया है पर कहीं न कहीं इस आइने पर बाजारीकरण की प्रवृत्ति हावी हुई है। जिसका सीधा असर पत्रकारिता की दशा और दिशा पर पड़ा है। वर्तमान समय में ग्लैमराइज होता मीडिया को एक आर्थिक मजबुती की जरूरत हर समय होती है लेकिन उन जरूरतों को पूरा करने के लिए पत्रकारिता मर्यादा से अपनी दूरी बनाए। मीडिया आज भी समाज का आइना है क्योंकि मीडिया में वही दिखाया जा रहा है जो समाज में घटित हो रहा है। हां, क्या दिखलाना चाहिए या क्या नहीं दिखलाना चाहिए यह अभी भी एक बहस का मुद्दा है।

मिडिया बनाम बाजार:

पेड खबर हम उसे कह सकते है जो किसी व्यक्ति या राजनीति दल के पक्ष में हवा बनाने के लिए परोसा जाता है। अब सबाल यह है कि क्या बाजारवाद के दौर का मीडिया अपनी विश्वसनीयता खो रहा है या फिर वाकई मीडिया पर बाजारवाद वर्चस्व बना चुका है? आज के युग में किसी ईमानदार और सच्चे पत्रकार का कलम चलना दूभर हो गया है। विशेषकर सोशल मीडिया के ज़माने में तकरीबन यह नामुमकिन सा ही लगता है। हम यह कह सकते है कि बेशक आधुनिक युग मे मीडिया का विस्तार हुआ है परंतु इनसे जुड़े मात्र कुछ लोगों के कारण ही इसके विश्वनियता पर सवाल उठाया जा रहा है।

मिडिया और निवेश

मिडिया याने एक प्रकारका मार्केट हो रहा है, हम मीडिया के ऊपर आपना काफी पैसा और समय खर्च करते हैं। इसलिए जरूरी है कि उसपर लागत के हिसाब से भी विचार किया जाए। वास्तव में यह उसी सवाल की ओर निर्देश करता है कि मीडिया के मिशन और प्रोफेशन के बीच की गतिविधियां समझी जानी आवश्यक है। 2004-05 के दौरान भारतीय मीडिया मनोरंजन उद्योग में करीबी 20 अरब रुपये का निवेश किया गया। प्रस्तावित इस आंकड़े को यदि हम 2010-11 के संदर्भ में देखें तो यह क्रमशः 587 अरब और 652 अरब के आस-पास ठहरता है। इसे देखकर यह कहा जा सकता है कि मीडिया विमर्श के नाम पर सिर्फ सामाजिक प्रभाव के चर्चा के अलावा आर्थिक दृष्टि से भी अध्ययन किया जाना जरूरी है। इसलिए इस पर बहस और अध्ययन की आवश्यकता है कि, सामुदायिक सवालों को लेकर मीडिया का रवैया क्या है, इसका झुकाव किस ओर है और क्या समाज को इसको नियंत्रित करने की जरूरत है। वह किन मुद्दों को उठाता है और क्यों, इनका प्रसार कैसे करता है और लोगों की प्रतिक्रिया क्या है। इसके लिए हमें मीडिया का बाजार और जनसरोकार के संबंधों पर पड़ताल करने की जरूरत है।

पेड मीडिया:

अब पेड मीडिया को भी समझ लें। पेड मीडिया जिस सन्दर्भ में प्रयोग किया जाता है, वह अनुपयुक्त है, क्योंकि इसका शाब्दिक अर्थ है एडवर्टाइजिंग के जरिये प्रचार, पर भारत में इसका इस्तेमाल यह कहने के लिए किया जाता है कि अमुक पत्रकार या संगठन ने पैसे लेकर खबर चलायी। यहां पर यह भी समझ लें कि यह एडवर्टोरियल की बात नहीं, बल्कि पत्रकारिता में भ्रष्टाचार का आरोप है। बाजारू पेड मिडिया वह है, जो बिकाऊ है, जिसका पत्रकारिता के मूल्यों से, सिद्धान्तों से कोई लेना-देना नहीं, जो मीडिया को केवल व्यवसाय समझता है। मसलन चुनाव के वक्त पर पैसे लेकर किसी पार्टी विशेष के पक्ष में खबरें चलाना, या जिस पार्टी की सरकार हो। उसकी कमियों को भी नज़रअन्दाज करना ताकि संरक्षण मिले. बड़े कॉरपोरेट घरानों से एड मिलने के लालच में उनकी त्रुटियों पर पर्दा डालना यही पेड मिडिया का कार्य है।

बाजार में जों दिखता है वो बिकता है

बाजार में जो दिखता है वो बिकता है। कुछ लोग सम्मान के लिए मरे जाते हैं और उन्हीं मीडिया संस्थानों के कर्मचारी वेतन के लिए मर जाते हैं। उन्हें रात-दिन काम करने के बाद भी वेतन नहीं मिलता। उदाहरण के तौर पर सहारा का मीडियाकर्मी व कई अन्य मीडिया घरानों के कर्मचारी इसी वेदना में जी रहे हैं। मीडिया का यह ग्लेमर कई घरों का बर्बाद कर रहा है। यह भी सच्चाई है कि जो भ्रष्ट हैं, जो लापरवाह हैं, स्टिंग भी उन्हीं का होता है। ईमानदार अफसर या कर्मचारी का स्टिंग नहीं होता न उसे परवाह होती है। मीडिया में

तरीके अलग-अलग हैं लेकिन हर कोई वसूली में जुटा है। बाजार के इस दौर में मीडिया से ईमानदारी की चाहत ही बेमानी होती नजर दिख रही है।

निष्कर्ष:

अंत में यह अपेक्षा कर सकते है कि मिडिया बाजार तक ठीक है वह मार्केट करे पर विज्ञापन के जरीये न कि देश कि अहम समस्याये प्रताडीत करे जो कि मिडिया गरीबी, भुखमरी, बेरोजगारी, अशिक्षा, काम के समान अवसर की कमी, किसानों की समस्यायें, आत्महत्या, बिचौलियों के कारण किसानों के लाभ पर डाका, प्रशासनिक उपेक्षा, हल्की राजनीतिक बयानबाजी आदि अनेकों ऐसे विशय हैं जिन पर मिडिया द्वारा गंभीरतापूर्वक विचार किया जाना आवश्यक है। सरकार ने तो खाद्य सुरक्षा कानून बनाकर एक रास्ता खोल दिया है। किंतु कानून बनने से ही उपरोक्त चुनौतियां समाप्त नहीं होंगी। यह जरूरी है कि प्रशासनिक स्तर पर इसे पारदर्शी तरीके से लागू कराया जाए। जिसमें जन सहभागिता के साथ मीडिया की भूमिका अत्यंत महत्वपूर्ण हो जाती है। चूंकि समाचार पत्रों की पहुंच अधिक लोगों तक है और वे दूर तक प्रभाव छोड़ने में सफल हो सकते हैं जैसा कि वे करते आये हैं। मीडिया हमारे दैनिक जीवन के प्रत्येक अंग को प्रभावित कर रही है। इसके महत्व को समझना होगा। मीडिया के पेशेवर रुख की वजह से ही उसमें सभी वर्गों की समस्याएं उठाई जाती हैं। वह सरकारी दबाव से भी काफी दूर है। जनता का भी मीडिया पर ऐतबार है। वह अपनी आवाज कार्यदायी संस्थाओं तक पहुंचाने और गलत निर्णयों के खिलाफ लोगों को गोलबंद करने में अपनी महत्वपूर्ण भूमिका निभा रहा है। सामाजिक भ्रष्टाचार से लेकर आर्थिक भ्रष्टाचार तक की निगहबानी कर वह लोकतंत्र को मजबूत कर रहा है। मिडिया एक स्तंभ है किसी भी देश के आधार का वह हमेशा निपक्ष हो और जनता कि सेवा में हो ना कि किसी बाजार कि।

संदर्भ सूची:

1) http://www.thefeaturetimes.com/social-issue/world-of-media-is-in-deep-confusion-due-to-marketism/
2) https://www.samachar4media.com/industry-briefing/45729-45729.html
3) Naye Jansanchar Madhym aur Hindi – Sudhir Pachouri
4) पचौरी, सुधीश – नई मीडिया नए मुद्दे
5) https://www.himwantpradeshnews.com/media/
6) https://aajtak.intoday.in/story/shweta-singh-article-on-media-in-vartika-nanda-book-media-aur-bazar-1-1099593.html
7) https://www.jansatta.com/sunday-magazine/jansatta-article-about-child-literature/239558/
8) http://ggvjournalismdept.blogspot.com/2011/01/blog-post.html

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Tq. Ambajogai Dist.Beed 431519

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

ISSN 2319-8648 | Impact Factor - 7.139 | Indexed (SJIF)

June 2020 Special Issue- 29 Vol. 1

Economical and Social Issues

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 / 8648
June 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

Index

1. Theatre Theory and Therapy of Augusto Boal: A Study — 5
Dr. Chandrashekhar Kanase
2. Bollywood Journey: Touring Talkies to Multiplex (PVR) — 9
Mr. Vikram S Dhanve
3. A Overview on Kamala Das's Poetry — 13
Vanmala Raosaheb Dalvi
4. Advantages and disadvantages of E-resources: A Analytical Study — 15
Mr. Maske D.B.
5. Sports and Exercise — 17
Dr. P. S. Ranmal
6. A study of impact of covid 19 on the environment : A geographical view — 19
Dr. Gaikwad J.R.
7. A Study of Aerobic Exercises for Fitness — 21
Dr. Pandhare S.M
8. The Role of Media in Indian Democracy — 23
Dr. Balaji Ananda Sable
9. A Study of yoga activities which is useful for increase physical immunity with special reference of covid 19 — 26
Dr. Tekale A.D
10. Girish Karnad's *Tale-Danda:* A War between Sharanas and Orthodox Community — 28
Dr Anant Vithalrao Jadhav
11. A Geographical Analysis of General Landaus InAmbajogaiTahsil of Beed District — 31
Dr. Jaideep Ramkrishna Solunke
12. मराठवाड्यातील गड-किल्ल्यांचा ऐतिहासिक अभ्यास — 35
प्रा. साळवे एस.आर.
13. राजकारणातील 'पोलिटिकल मार्केटिंग' तंत्र — 37
डॉ. चंद्रशेखर काशिनाथ तळेकर
14. महर्षी धोंडो केशव कर्वे यांचे समाजसुधारणेतील योगदान — 39
डॉ. शशीकांत दत्तोपंत परळंकर
15. 'मराठी भाषा आणि रोजगाराची संधी' — 41
प्रा. अहिरे रविंद्र महारु
16. भारतातील नदी-खोऱ्यांचे भौगोलिक स्थान व महत्त्व : एक अभ्यास — 44
प्रा. राठोड एन.एम.

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
June 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

Vasundhara ... GHATNANDUR

Sports and Exercise

Dr. P. S. Ranmal
HOD Sports & Physical Education, Vasundhara College, Ghatnandur, Block Ambajogai, Dist. Beed.

Abstract:

Sport & exercise science can impact on people from all walks of life by helping improve people's health, fitness and performance levels. Sport & exercise science involves understanding and interpreting people's responses and adaptations to muscular activity, then using this knowledge to either enhance athlete performance and reduce injury risk, or improve the health and wellbeing of individuals. It involves the study of biomechanics, nutrition, exercise and assessment of health and exercise. You could be working with national sports teams on their training and conditioning, helping track and field athletes improve their techniques, advising and planning fitness programmes for youth or elderly, or helping businesses deliver health and fitness programmes or occupational health and wellbeing to staff.

It is important that you understand the practical and physiological impacts of physical activity, exercise and sport. This article will provide you with an overview of key concepts related to sport, exercise and performance, outline the body's responses, digestion and absorption of macronutrients in sport and exercise adaptations to exercise.

Introduction:

Although often used interchangeably, there is a distinct conceptual difference between physical activity, exercise and sport. Physical activity is any movement that we perform that expends energy. The simplest categorization of physical activity is based on proportioning activities in daily life—namely, sleep, work and leisure. The energy expenditure during sleep is obviously very small, whereas the energy expenditure during work would depend on the type of employment. A nurse who spends a lot of time walking around a hospital ward would expend much more energy than an office worker who spends the majority of the work day sitting down. In regard to leisure time physical activity, humans typically perform this incidentally (such as walking to the shops), in the household (such as gardening), or during exercise and sport. Exercise is a subcategory of physical activity. Although it still includes body movements that result in energy expenditure, it is different to physical activity in that it is planned, structured and repetitive. The purpose of exercise is to improve or maintain components of physical fitness, including: aerobic and anaerobic capacity (described later in this chapter) muscular endurance, strength, body composition, digestion, flexibility & balance.

Methodology:

Data were extracted using a review schema developed by the research team. In most cases, the original author's own words were used in an attempt to convey the intended meaning and to allow for more realistic comparison between studies. The methodology followed by the recommendations on the most appropriate health-related physical fitness test items for athlete's physical activities sports, monitoring on that, recovering from exercise, right digestion for better exercise, improvisation, physiological impacts of physical activity, overall growth mental as well as physical.

- **PHYSICAL ACTIVITY, EXERCISE AND SPORT:**

Structured exercise include a running program to promote fat loss and/or increase aerobic capacity, a conditioning program to increase muscular strength or a stretching program to increase joint flexibility. If we take the example of a conditioning program, for it to be most effective it would be planned before beginning, ideally by an Accredited Exercise Scientist. It has been difficult to develop a universally approved definition of sport. Currently, the most accepted definition is that of the Global Association of International Sports Federations, which states that the following criteria must be met in order for a sport to become a member of the Association (Global Association of International Sports Federations 2012)

- **MONITORING EXERCISE:**

Exercise can be categorized into two main types: cardio respiratory exercise (involving the cardiovascular and respiratory system) and resistance exercise (predominantly involving the musculoskeletal system). Whereas cardio respiratory exercise involves predominantly whole-body, dynamic exercise involving a large skeletal muscle mass, resistance exercise aims to develop physiological, neurological and biomechanical properties of skeletal muscle. Cardio respiratory exercise is predominantly aerobic, while resistance exercise is predominantly anaerobic. The intensity of cardio respiratory and resistance exercise can be expressed in either absolute or relative terms. Absolute exercise intensity refers to the total amount of energy expended (expressed in kilojoules or kilocalories) to produce mechanical work, in the form of skeletal muscle contraction.

- **PRESCRIBING PHYSICAL ACTIVITY AND EXERCISE:**

Whether you are undertaking exercise for general health, or to improve your competitive performance, when exercise sessions are repeated over multiple weeks and months chronic adaptations to exercise begin to occur. These chronic adaptations occur as a result of the specific loading and progression of exercise sessions and can be specific aerobic, anaerobic or strength adaptations, depending on the goals of the individual. One of

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29, Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
June 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

the simplest and most common methods to monitor and progress your training program is by using the FITT (frequency, intensity, time, and type) Principle

- **RECOVERING FROM EXERCISE:**

In order for the body to adapt to the exercise stimulus, sufficient recovery is required following each bout of exercise (short-term recovery) and training block (long-term recovery). It is during this recovery period that the body is able to replenish energy stores and repair damaged tissue to allow the body to develop and adapt, in response to the stimulus. The simplest ways to recover from exercise are to have a rest day from training and to get good-quality sleep. Other common recovery methods include cold or contrast water immersion, compression garments, foam rolling and massage.

1) Energy for sport and exercise

Our bodies require a constant supply of energy to fuel our working organs, including the brain, heart, lungs and muscles. The major energy currency within the human body is an energy-rich molecule known as adenosine triphosphate. In this chapter, we will explore how ATP is produced and the factors that impact how much we need. We will learn about methods used to estimate energy expenditure and how to calculate individual energy requirements. Finally, we will conclude the chapter with a focus on recovery from sport and exercise.

2) Digestion and absorption of macronutrients in sport and exercise

Our understanding of digestion began in 1822, when William Beaumont studied how food was digested by inserting and removing food from the stomach of Alexis St Martin, who had a hole in his stomach as a result of a shooting accident. This chapter will describe the various processes involved in digestion and explore our current knowledge on the impact of exercise on digestion and absorption and emerging evidence on training the gut. We can describe the role of the digestive tract, including accessory organs such as the liver, pancreas and gall bladder, in the digestion and absorption of nutrients we can identify and explain the role of key digestive enzymes and secretions in the digestion of nutrients

Conclusion:

We should understand the importance of physical activity for human health. You will have an understanding of the types of sport played and be familiar with physiological adaptations to sport and exercise. You will understand how exercise is measured and monitored, and be familiar with the principles of exercise prescription. Physical activity is vital for our health and wellbeing, and our daily physical activity levels can be maximised through participation in intentional exercise and recreational or competitive sport. Exercise can be classed as endurance or power, aerobic or anaerobic, and cardio respiratory or musculoskeletal. Digestion regulate this process, which can also be impacted by exercise duration. Hope that everyone understand the standards decided by exercise for sports for better outcome.

References:

1) Borg, G.A., 1982, 'Psychophysical bases of perceived exertion', *Medicine & Science in Sports & Exercise*, vol. 14, no. 5, pp. 377–81.
2) Gellish, R.L., Goslin, B.R., Olson, R.E. et al., 2007, 'Longitudinal modeling of the relationship between age and maximal heart rate', *Medicine & Science in Sports & Exercise*, vol. 39, no. 5, pp. 822–9.
3) Parnabas, V. A., & Mahamood, Y. (2011). Anxiety and imagery of green space among athletes. *3rd ISESEE 2011 - International Symposium and Exhibition in Sustainable Energy and Environment*, 9, 165
4) Navaneethan, B., Ph. D., & Soundara, R. (2010). Effect of progressive muscle relaxation training on competitive anxiety of male inter-collegiate volleyball players. *International Journal of Sports Science and Engineering*, 4(3), 161–164.
5) Jentjens, R.L. & Jeukendrup, A.E., 2005, 'High rates of exogenous carbohydrate oxidation from a mixture of glucose and fructose ingested during prolonged cycling exercise', *British Journal of Nutrition*, vol. 93, no.4, pp. 485–92.

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.625

E-ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January 2021

Special Issue 259 (A)

वैश्विक परिदृश्य में भारतीय भाषाएं, संस्कृति और साहित्य की पारस्पारिकता

Guest Editor -
Dr. Vanmala Govindrao Gundre,
Principal,
Yeshwantrao Chavan College, Ambejogai
Dist.- Beed

Executive Editors :
Dr. Ramesh M. Shinde
Dr. Arvind A. Ghodke
Prof. Dr. Murlidhar A. Lahade
Dr. Gopal S. Bhosale

Chief Editor : Dr. Dhanraj T. Dhangar

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	श्रीलंका में रामायण के सिंहली और तमिल भाषा के अनुवाद	मूळ लेखिका - डॉ. कुमुदिनी मद्दुमगे, अनुवाद – डॉ. अमिला दमयंती	07
2	साहित्य में स्त्री विमर्श	डॉ.व्ही.जी. गुंडरे	11
3	मुक्तीबोध के काव्य में संस्कृति	डॉ. मुरलीधर लहाडे	14
4	भारतीय संस्कृति और साहित्य किसान विमर्श	डॉ. गोपाळ शंकर भोसले	18
5	बदलता भारतीय संस्कृतिक परिदृश्य और भारतीय साहित्य में नारी	अरविंद घोडके	20
6	राजस्थान के संत साहित्य का हिंदी में योगदान	डॉ. हरीश कुमार	24
7	भारतीय साहित्य और संस्कृति	डॉ. सुधीर कुमार विश्वकर्मा	29
8	सरकारी प्रयास और किन्नर समुदाय : समकालीन विमर्श	सुधा मिश्रा	35
9	भारतीय भाषाएं और रामकथा साहित्य	प्रा. विठ्ठल टेकाळे	40
10	नासिरा शर्मा के उपन्यासों में स्त्री विमर्श	योजना नाकाडे	44
11	हिंदी साहित्य में दलित विमर्श	प्रा. शफीक चौधरी	47
12	वैश्विक परिदृश्य : 'कामायनी और अन्य रचनाओं में भारतीय संस्कृति'	डॉ. रज़िया शहेनाज़ शेख अब्दुल्ला	57
13	बाजार और तकनीकी	प्रा. व्ही. डी. कापावार	55
14	भारतीय संस्कृति में विवाह का महत्व	डॉ. विठ्ठलसिंह धुनावत	58
15	आधुनिक बोध की अग्रदूत 'रुकोगी नहीं राधिका'	डॉ. परमेश्वर काकडे	61
16	उपभोक्तावाद और वृध्दावस्था विमर्श	प्रा. संजीवनी पाटील	65
17	आदिवासियों की सभ्यता और संस्कृति	डॉ. माया मसराम	69
18	हिंदी भाषा की वर्तमान स्थिति	मुकेश चौहान	73
19	भारतीय संस्कृति और संस्कृत साहित्य	डॉ. वीरेंद्र कुमार जोशी	77
20	हिंदी उपन्यासों में चित्रित आदिवासी जन-जीवन	डॉ. वनिता कुलकर्णी	82
21	स्वयं प्रकाश के कहानियों में दलित विमर्श	डॉ. अनिसबेग मिर्झा	86
22	भारतीय संस्कृति और संगीत	डॉ. सुरेखा रत्नपारखी	90
23	मणि मधुकर के उपन्यासों में मानवाधिकार	डॉ. मंत्री आडे	94
24	प्रदीप सौरभ कृत 'तीसरी ताली' उपन्यास में चित्रित किन्नर विमर्श	डॉ. सिद्धेश्वर गायकवाड	101
25	भारतीय संस्कृति और साहित्य	डॉ. नागरत्ना एस.	104
26	भास्कर चंदनशिव की कहानी 'लाल किचड' में कृषक जीवन संघर्ष की अभिव्यक्ती	डॉ. दिग्विजय टेंगसे	108
27	दलित विमर्श स्वरूप एंव व्याप्ती	डॉ. गजानन सवने	111
28	'तीसरी ताली' उपन्यास में चित्रित किन्नर विमर्श	प्रा. सौ. कविता तळेकर	113
29	भारतीय नारी का विभिन्न परिवेश में योगदान	डॉ. गीतांजली मोटे	116
30	भारतीय समाज में महिलाओं की स्थिति	डॉ. संगीता मोरे	120
31	आधुनिक हिंदी काव्य में प्रगतिशिलता	श्री. अली शेख	125
32	निर्मल वर्मा के कहानियों में आधुनिक जीवन और संस्कृति	डॉ. मुखत्यार शेख	128
33	हिंदी साहित्य में स्त्री की स्थिति : एक विवेचन	डॉ. अशोक कुमार मीना	132
34	भारत के आदिवासी इस देश के मूल निवासी है।	प्रा. लेफ्ट. ज्ञानेश्वर चिट्टमपल्ले	141

दलित विमर्श : स्वरुप एवं व्याप्ती

प्रा. डॉ. गजानन सवने
सहा. प्राध्यापक,
वसुंधरा महाविद्यालय, घाटनांदूर
चलभाष :- 09421992335
ई - मेल drgajanansawane@gmail.com

भूमिका :-

समकालीन हिंदी साहित्य में अनेक विमर्श एवं आंदोलन निर्माण हुए है। समकालीन हिंदी साहित्य में आत्मसमान, आत्मभान, हक्क, अधिकार के लिए लढनेवाले साहित्यकार निर्माण हो गए थे। इन साहित्यकारोंने अपने जाते, धर्म के प्रति सन्हदय से सृजन करने काम किया है। अपनी वैयक्तिक जीवन में आए सुख, दुःख, बेदनाओं को व्यक्त करने काम किया हैं। इसके कारण अनेक विमर्श निर्माण हो गए। जिस प्रकार दलित विमर्श, स्त्री विमर्श, अल्पसंख्यांक विमर्श, आदिवासी विमर्श, किन्नर विमर्श आदि है। इसके साथ समकालीन हिंदी साहित्य में समकालीन कविता, अकविता, वामकविता, जनवादी कविता इस प्रकार के साहित्यिक आंदोलन निर्माण हो गए थे। लेकिन इन विमर्शो एवं आंदोलनो का उददेश एक ही है सब मनुष्य को मनुष्यत्व प्राप्त हो। कोई उँच - नीच नहीं है, कोई दुःखी, पीडित, पडताडित नही रहे। यह विमर्श एवं आंदोलन विश्व साहित्य में भी दिखाई देते है।

दलित साहित्य का मूल मराठी साहित्य में है। इसका उगम स्थान मराठवाडा के औरंगाबाद शहर है। यहाँ प्रथम 'अस्मितादर्श' नामक मासिक प्रकाशित होती थी। इसमें प्रथम शोषित, पिडीत पडताडित व्यक्ति के संवेदना को प्रकाशित किया गया है। इस पर प्रथम मराठी साहित्य में चर्चा - विमर्श होने लगा। इसके बाद भारत के अनेक भाषा में दलित विमर्श की चर्चा होने लगी है। आज दलित साहित्य विश्वपटलपर दिखाई देता है। विश्वपटलपर निग्रो साहित्य और दलित साहित्य की तुलना होने लगी है। निग्रो साहित्य और दलित साहित्य में अंतर है। दोनों ही साहित्य शोषित, पिडीत, पडताडित व्यक्ति के संवेदनाओं को चित्रण करनेवाला तथा उनके हक्क अधिकार के लिए लढनेवाला विमर्श हमे दिखाई देता है।

"भारत में दलित शब्द का प्रयोग प्राचीन है। 'दलित' शब्द की व्युत्पीत संस्कृत धातु 'दल' से हुई है। दल यानी (अक) विकसना, फटना, खण्डित होना, द्विधा होना।"[1] दलित यानी "दलित (वि.सं.) स्त्री दलिता, मसला हुआ, मर्दित, दबाया, रौंदा या कुचला हुआ। खण्डित, विनष्ट किया हुआ।"[2] इससे स्पष्ट होता है कि, दलित यांनी वह व्यक्ति जो प्रस्थापित व्यवस्थासे दूर पीडित, दबा हुआ है। जो शिक्षा दुर है। इसकी परिभाषा देते हुए डॉ. पुरुषोत्तम सत्यप्रेमी कहते है कि, "समता के अस्मितादर्शी प्रगतिशिल समाज के मानवीय मूल्यों की स्थापना के लिए संघर्षशिल लोग ही 'दलित' है। आज पिछले बर्ग, अनुसूचित जाति, जनजाति ही अपनी अस्मिता के लिए संघर्षरत है।"[3]

वैदिक काल एवं स्मृति काल की वर्णव्यवस्था से दलित शब्द का घनिष्ठ संबंध रहा है। वर्ण व्यवस्था से शुद्र जाति तथा उपजातियों का विकास होता रहा। दास, चांडाल, अस्पृश्य, हरिजन आदि नामो से पुकारा गया। उनके साथ राजसत्ता और समाज ने दुःखद, दुर्व्यवहार किया है। भारतीय समाज व्यवस्था में परंपरागत रुपसे शुद्र माने गये वर्ण व्यवस्था से चतुर्थ श्रेणी की व्यक्ति को दलित माना गया है। इसप्रकार दलित शब्द के अंतर्गत सदियो से सामाजिक व्यवस्था के अंतर्गत उपेक्षित, शोषित, अपमानित सामाजिक नियमों से बाधित, नारी, भूमिहिन लोग, पराश्रित, निराश्रित, बिधवा नारी, दास, गुलाम, बंधुआ मजदुर, दीन आदि आते है।

दलित साहित्य की प्रेरणा :-

दलित विमर्श को मुख्य प्रेरणा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर है। डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर के विचारों प्रेरित व्यक्ति को अपने सुख, दुःखो को व्यक्त करता है। उसे दलित साहित्य कहा जाता है। उस लेखक प्रेरणा डॉ. आंबेडकर होना चाहिए। इसलिए कुछ विदवानोंने दलित विमर्श को आंबेडकरवाद भी कहा है।

दलित साहित्य की परिभाषा :-

साहित्य मानव समाज को भेदभाव रहित उच्च और श्रेष्ठ जीवन जीने के लिए एक सामाजिक क्रांति की कामना करता है। दलित साहित्य का भी यही लक्ष्य है। दलित साहित्य 'सर्वे भवन्तु सुखिन : सर्वेसन्तु निरामया :' के लोकहित सर्वोदय की कामना करता है। दलित साहित्यकारों का काम क्रांतिकारी लेखन दवारा शोषण और उत्पीडन से दलित वर्ग की रक्षा करना है। उसका उददेश सामाजिक विसंगतियों, विषमताओं का नाश करना है। वह अपनी संवेदनात्मक रचना व्दारा सदियो से शोषित, उत्पीडित, पददलित, बेजुबान इंसान की जुबान बन गया है। भारतीय दलित साहित्य अकादमी के अध्यक्ष डॉ. सोहनपाल सुमनाक्षर की परिभाषा देते हुए कहा है कि, "दलित साहित्य दलितोत्थान का साहित्य है। वह साहित्य दलितों, पीडितों, शोषितों और असहाय वर्ग के उत्थान और नव विकास को प्रेरणा देता है। ऐसे व्यक्तिओं के गौरवमय इतिहास से परिचित करता है। जो मानवीयता की पहचान कराते है। यह वह साहित्य है जो धरती से जुडे लोंगो की समस्या और दुर्दशा अवगत कराते हुए अनेक निराकारण और समाधान का उपाय बताता है। दलित साहित्य एक ऐसा साहित्य है जो सभी तरह की वर्ण - व्यवस्था, जात - पांत, उँच - नीच के भेदभाव के दायरे से ऊपर और जिसे धर्म, भाषा और प्रदेश की सिमा में बांधा नही जा सकता। यह साहित्य सर्वहरा वर्ग की तरह निश्चल और सरल है। इसके लिए छन्द और अलंकार की अपेक्षा नहीं। यह दलन की वेदना, शोषण की कुढ़न और अन्याय के उत्पीडन अत्याचार का रुदन, अपमान की पीडा की अभिव्यक्ति है। दलित साहित्य व्यक्ति को भीरु, अकर्मव्य और धर्मांध के स्थान पर जुझारु, संघर्षशील और कर्तव्यशील बनाता है। और उनमें स्वाभिमान, आत्मगौरव जगाकर आडम्बरो को दूर भगाता है।"[4] प्रस्तुत परिभाषा विस्तृत एवं सटीक है।

दलित विमर्श का साहित्य सभी भाषा में लिखा जा रहा है। विश्वपटलपर निग्रो साहित्य के समान दलित साहित्य भी है। निग्रो साहित्य में वर्ण द्वेष है तो दलित साहित्य जाति द्वेष दिखाई देता है। आज हिंदी साहित्य में सभी विधाओंमे दलित साहित्य का सृजन होते हुए दिखाई देता है। जिसमें प्रमुख हस्ताक्षर ओमप्रकाश वाल्मीकी, डॉ. सोहनपाल सुमनाक्षर, डॉ. भगवती प्रसाद शुक्ल, जगदीशचंद्र, मदन दीक्षित, चंद्रमोहन प्रधान, आदि है।

उपर्युक्त विवेचन स्पष्ट हो जाता है कि, दलित साहित्य की आज विश्वपटल अलग पहचान निर्माण हुई है। इसमे उत्पीडित जनसमुदाय को भय, आशंका, पराजय, निराशा और घुटन से मुक्त कराकर आस्थापूर्ण स्वतंत्र जीवन जी ने की प्रेरणा देता है और उनके लोकतांत्रिक मौलिक अधिकारों की रक्षा करता है। दलित साहित्य, दलित समुदाय की एक सांस्कृतिक पहचान बनाता है।

RESEARCH JOURNEY

संदर्भ :-

1. डॉ. शम्मुनाथ द्विवेदी, हिन्दी उपन्यासों में दलित जीवन, प्र.स.2013, पूजा पब्लिकेशन, 6 - B , बौध्दनगर नौबस्ता, कानपूर- 208021, पृ. 29.
2. संपा. करुणापति त्रिपाठी, लघु हिन्दी शब्द सागर, संवत 2034, नागरी प्रचारिणी सभा, वाराणसी, पृ. 43
3. डॉ. एन. सिंह, दलित साहित्य चिंतन के विविध आयाम, प्र.स. 1999, ओमप्रकाशन, बंबई, पृ. 20
4. डॉ. शम्मुनाथ द्विवेदी, हिन्दी उपन्यासों में दलित जीवन, प्र.स.2013, पूजा पब्लिकेशन, 6 - B , बौध्दनगर नौबस्ता, कानपूर- 208021, पृ. 29.

self

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

ISSN 2278-9820

National Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education

VISION RESEARCH JOURNAL FOR GEOGRAPHY & GEOLOGY

(UGC Approved & Peer Reviewed Research Journal)

Year - X, Issue - XIX, Vol. I Impact Factor 6.50 (GRIFI) Dec. 2020 To May 2021

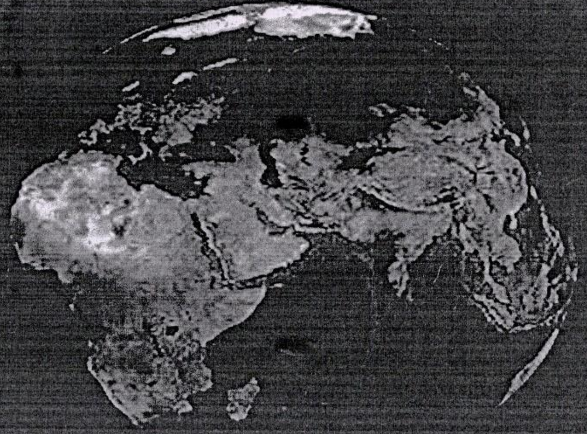

EDITOR IN CHIEF

DR. JAIDEEP R. SOLUNKE

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur

Dr. D. S. Kendere Ghonshi

IMPACT FACTOR 6.50

ISSN 2278-9820

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education

VISION RESEARCH JOURNAL FOR GEOGRAPHY & GEOLOGY

UGC APPROVED, REFERRED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XIX, Vol. - I
Year - X (Half Yearly)
(Dec. 2020 To May 2021)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Website
www.irasg.com

Contact : - 02382 - 241913
09423346913 / 09637935252
09503814000 / 7276301000

E-mail :
visiongroup@gmail.com
interlinkresearch@rediffmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price ₹ 200/-

EDITOR IN CHIEF

Dr. Jaideep R. Solunke
Dept. of Geography,
Shri Panditguru Pardikar Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M.S.)India

EXECUTIVE EDITORS

Dr. O. B. Munde
Head, Dept. of Geography,
Narayanrao Rana College,
Badnera (Rly.), Dist. Amravati (M.S.)

Dr. S. D. Waghmare
Head, Dept. of Geography,
Vasundhara Mahavidyalaya,
Ghatnandur, Dist. Beed (M.S.)

DEPUTY EDITORS

N. M. Rathod
Head, Dept. of Geography,
Shri Panditguru Pardikar
Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M.S.)India

D. V. Zinjurde
Dept. of Geography,
Shri Panditguru Pardikar
Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M.S.)India

CO-EDITORS

G. R. Zadke
Dept. of Geography,
Vasundhara Mahavidyalaya,
Ghatnandur, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Santosh Kanase
Dept. of Geography,
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

EDITORIAL BOARD

Dr. S. S. Tolmare
Dept. of Geography,
Yoganandswami Mahavidyalaya,
Vasmatnagar, Dist. Hingoli (M.S.)

Dr. Hari Waghmare
Head, Dept. of Geography,
Sambhaji Mahavidyalaya,
Murud, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Arun Hange
Head, Dept. of Geography,
Shivaji Mahavidyalaya
Renapur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Pandurang Achole
Head, Dept. of Geography,
Azad Mahavidyalaya,
Ausa, Dist. Latur (M.S.)

Issue - XIX, Vol.- I
VRJFGG
IMPACT FACTOR 6.50
ISSN 2278-9820
Dec. 2020 To May 2021

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Assessment of A Geographical analysis of Rainfall Caractaristics in Paralitehsil **Dr. Jaideep Ramkrishna Solunke,** **Miss. Megha Martand Kulkarni**	1
2	Impact of COVID-19 on Geographical Diversity **Dr. Santosh H. Kanse**	8
3	To Study of the Population Growth, Density and Sex ratio In Beed district **B. R. Gurude, Dr. V. T. Naik**	13
4	Study of Environmental Education in India **Dr. P. B. Achole**	21
5	A study of average Rainfall amount and Rainy Days in Nanded District, Decade 2010 to 2020 **M. V. Narwade, Dr. S. D.Waghmare**	27
6	लातूर जिल्ह्यातील जनावरांचा बाजार नळेगाव - एक भौगोलिक विश्लेषण **डॉ. नामदेव संपतराव गौंड**	32
7	विदर्भातील जन्मदराचे भौगोलिक विश्लेषण **डॉ. ओमप्रकाश बी. मुंदे**	36
8	जलसिंचन आणि पर्यावरणीय बदल एक भौगोलिक अभ्यास **डॉ. अरुण केशवराव हांगे**	45
9	जालना जिल्ह्यातील शहरीकरणाच्या विकास दराचा अभ्यास **डॉ. देविदास सदाशिव केंद्रे**	53
10	लातूर जिल्ह्यातील भूमी उपयोजन व पिकाखालील क्षेत्र **डॉ. डी.जी. माने**	58
11	प्राणी व वनस्पती यांचे पृथ्वीवरील जैवविविधतेचा भौगोलिक अभ्यास **डॉ. सुर्यकांत लालचंद राठोड**	65
12	लातूर जिल्ह्याचे प्रादेशिक नियोजन आणि बदलती शेती **प्रा. श्रीमंत रघुनाथराव दोरवे**	72

Issue - XIX, Vol. - I
V R J F G G
IMPACT FACTOR 6.50
ISSN 2278-9820
Dec. 2020 To May 2021 27

5

A study of average Rainfall amount and Rainy Days in Nanded District, Decade 2010 to 2020

M. V. Narwade
Research Student

Dr. S. D.Waghmare
Dept. of Geography,
Vasundara Mahavidyalaya,
Ghatnandur, Dist. Beed.

Research Paper - Geography

ABSTRACT

The present study focused on the average rainfall amount and rainy days in nanded district decade 2010 to 2020. The climate of Nanded district is hot and dry and mean annual rainfall of Nanded district ranges from 900 to 1100 mm.the above study says the last ten years highest rainfall fall in year 2019 of 169.12 mm.and lowest rainfall in the year of 2014 and the highest rainfall was recorded in SW m0nsoon season season ranging from 82 to 89 percent of all above study period. Rain is an important part of the water cycle, the process by which water on the earth's surface heats up and evaporates, or changes to water vapor, condenses in the clouds, and returns to the land as a form of precipitation. It's kindof like riding an escalator.A rainfall concentration index is calculated by a set of relatively complex equations developed by Markham.In essence a concentration index of 100% would imply that all of a location's rainfall falls very concentrated in one single month, whereas a concentration index of 0% would mean the rainfall of each month of the year is the same. The higher the concentration index, therefore, the less spread the rainfall season is over time (irrespective of whether it is a high or low rainfall area, or in a winter or summer rainfall region).

Keywords : Rainfall, Rainy Days, Monsoon, Rainfall characteristics.

Introduction:

The district lies between 18016' to 19055' North Latitude and 76056' to 78019' East Longitude. It is bounded on north by Yavatmal district, northwest by Parbhani district, southwest by Latur district. Karnataka and Andhra Pradesh form the southern and southeastern boundary of the district respectively. The geographical area of the district is 10502 Km2, which is 3.41% of the total State area, out of which 211.10 Km2 (2.01%) is urban and 10122.2 Km2 (97.99%) is rural. According to 2001 census the population of the district is 28, 68,158.

Nanded is the district head quarter and other important towns are Dharmabad, Biloli, Deglur, Mudkhed, Kandhar, Hadgaon, Kinwat, Umri, Mukhed, and Loha.Administratively, the district is subdivided into three revenue sub-divisions, namely Nanded, Deglur, and Kinwat. These three sub-divisions together comprise 16 talukas. There are total 1580 villages out of which 1515 are habitated and rest enhabitated and 13 urban centers in the district.

Objectives:

1) Toanalysis a yearly rainfall amount in Nanded district
2) To the calculate the yearly rainy days in Nanded district

Data collection and Methodology:

Secondary data are the use of research this study and statistical methods are used to calculate the below rainfall data.

Study Area:

Nanded district lies between 18_0 . 15' and 190 . 55'North latitude and 77_0 . 7' to 78_0 .15' East longitude , the area of Nanded district is about 10,422 square kilometers it is Eastern part of state .Nanded is bounded on the North by Yavatmal district, on the Eastern side lies Adilabad,Nirmal,Nizamabad and Kamareddy district of Telangana state,and the South lies Bidar of Karnataka state. Nanded district is situated in eastern portion of Marathwada region, which corresponds to Aurangabad Division of Maharashtra state. The name Nanded is widely believed to have originated from 'NANDI' the Vahan of Lord Shiva, who performed penance on the banks of

River Godavari.

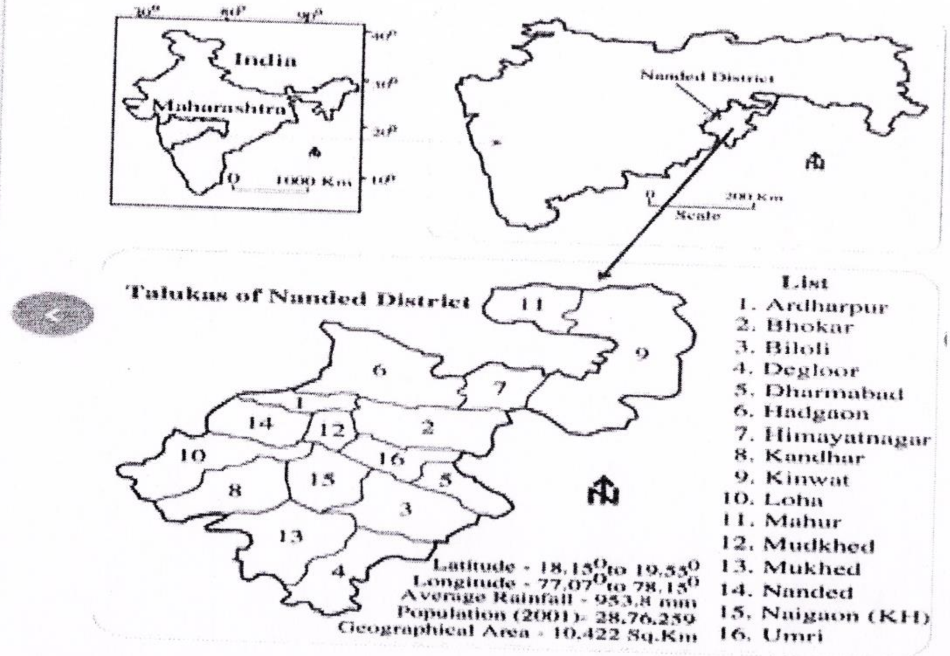

Map of the Study Area with Talukawise Location

We observed that in the year 2010 January to Jun 15.03 mm and July to December 68.395mm rainfall recorded.

Year	Rainfall(mm)	Days
2010	83.42	120
2011	100.20	122
2012	89.40	116
2013	96.90	145
2014	40.10	101
2015	61.75	113
2016	126.23	120
2017	99.40	97
2018	67.60	98
2019	169.12	162
2020	12.6	05

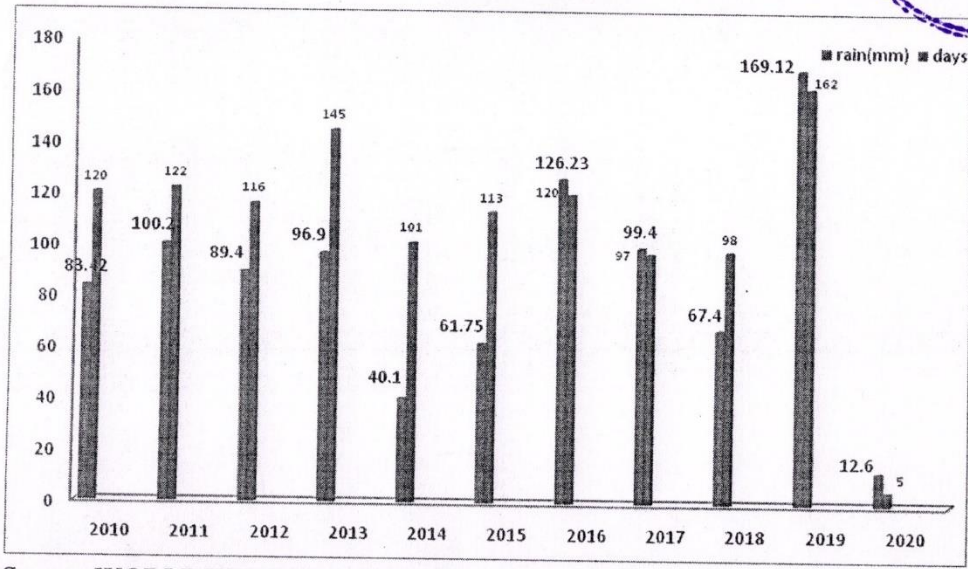

Source: WORLD WEATHER ONLINE

The present data shows in last ten years 2019 is a highest rainfall recorded year and 2014 was lowest rainfall recorded year.2011 this year January to Jun 18.95mmof rainfall and it 35 rainy days so in month of July to December it rained 81.42mm and rain fell 87 days.so in 2012,this year January to Jun 19.4mm rainfall in 26 days and July to December 70.16mm rainfall record in 90 days.in the year 2013 January to July 23.23mm rainfall recorded in 43 days and month July to December 73.9mm rained in 102 days, in year 2014 January to July 8.73mm rainfall recorded in 29 days , July to December 31.08mm rainfall recorded it is lowest rainfall recorded in year 2010 to 2020.in this year record 101 rainy days year 2015 January to July 21.75mmrained in 50 rainy days and July to December record 40.mm rain in 63 days in the year 2016 January to July 23mm rain recorded in 40 rainy days and July to December 126 mm rainfall recorded in 80 rainy days in the year 2017 January to July 29.34mm rain recorded in 28 rainy days in July to December 70.40mm rain recorded in 67 rainy days the year 2017 is lowest rainy days recorded in last decade 2010 to 2020.

In the year2018 January to July 21.31mm rainfall record in 36 days and month July to December 46.30mm rain recorded in 62 days, in the year 2019 January to

July 30.08mm rain recorded and month July to December 339mmrain recorded in 133 days it is highest rainfall and rainy days in last 10 years. Above data shows the clear picture of rainfall condition in nanded district with rainy days.

Conclusion :

The present study the average rainfall amount and rainy days in decade 2010 to 2020 in this ten year study says the year 2019 is highest rainfall recorded year with highest rainy days and year 2014 is lowest rainfall recorded year and year 2017 is lowest rainy days year in last ten year in nanded district. The main conclusion of above study is nanded district under the shadow of rainfall therefore, there is a need to increase the rainfall in nanded and that requires effort from all levels like society, politicians and other private agencies, and with that, the rain needed to get into the soil.

References :-

1) Radar Rainfall Data Estimation and Use-- ChandraS. Pathak and Ramesh S.V.
2) Rainfall Variability and Probability Analysis -Mchd Asam,S.N. Tripathi and S. Nath
3) WORLD WEATHER ONLINE.COM
4) www.envirobiotechjournal.com
5) www,climatedata.org
6) www.weather-forcast.com

PRINCIPAL
Vasundhara College, Ghatnandur
Ta. Ambajogai Dist.Beed 431519

ISSN 2278-9820

National Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education

VISION RESEARCH JOURNAL FOR GEOGRAPHY & GEOLOGY

(UGC Approved & Peer Reviewed Research Journal)

Impact Factor 6.50 (GRIFI)

Year - X, Issue - XIX, Vol. I   Dec. 2020 To May 2021

EDITOR IN CHIEF

DR. JAIDEEP R. SOLUNKE

GHATNANDUR College

IMPACT FACTOR 6.50

ISSN 2278-9820

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education

VISION RESEARCH JOURNAL FOR GEOGRAPHY & GEOLOGY

UGC APPROVED,REFERRED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XIX, Vol. - I
Year - X (Half Yearly)
(Dec. 2020 To May 2021)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Website
www.irasg.com

Contact : - 02382 - 241913
09423346913 / 09637935252
09503814000 / 7276301000

E-mail :
visiongroup@gmail.com
interlinkresearch@rediffmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price ₹ 200/-

EDITOR IN CHIEF

Dr. Jaideep R. Solunke
Dept. of Geography,
Shri Panditguru Pardikar Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M.S.)India

EXECUTIVE EDITORS

Dr. O. B. Munde
Head,Dept. of Geography,
Narayanrao Rana College,
Badnera (Rly.), Dist. Amravati (M.S.)

Dr. S. D. Waghmare
Head, Dept. of Geography,
Vasundhara Mahavidyalaya,
Ghatnandur, Dist. Beed (M.S.)

DEPUTY EDITORS

N. M. Rathod
Head, Dept. of Geography,
Shri Panditguru Pardikar
Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M.S.)India

D. V. Zinjurde
Dept. of Geography,
Shri Panditguru Pardikar
Mahavidyalaya,
Sirsala, Dist. Beed (M.S.)India

CO-EDITORS

G. R. Zadke
Dept. of Geography,
Vasundhara Mahavidyalaya,
Ghatnandur, Dist. Beed (M.S.)

Dr. Santosh Kanase
Dept. of Geography,
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed (M.S.)

EDITORIAL BOARD

Dr. S. S. Tolmare
Dept. of Geography,
Yoganandswami Mahavidyalaya,
Vasmatnagar, Dist. Hingoli (M.S.)

Dr. Hari Waghmare
Head, Dept. of Geography,
Sambhaji Mahavidyalaya,
Murud, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Arun Hange
Head, Dept. of Geography,
Shivaji Mahavidyalaya
Renapur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Pandurang Achole
Head, Dept. of Geography,
Azad Mahavidyalaya,
Ausa, Dist. Latur (M.S.)

ISSN 2278-9820

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education

VISION RESEARCH JOURNAL FOR GEOGRAPHY & GEOLOGY

PEER REVIEW COMMITTEE

Dr. Jaideep R. Solunke, Beed (M.S.)
Dr. O. B. Munde, Amravati (M.S.)
Dr. S. D. Waghmare, Beed (M.S.)
N. M. Rathod , Beed (M.S.)
Dr. D. V. Zinjurde, Beed (M.S.)
G. R. Zadke, Beed (M.S.)
Dr. Santosh Kanase, Beed (M.S.)
Dr. S. S. Tolmare, Hingoli (M.S.)
Dr. Hari Waghmare, Latur (M.S.)
Dr. Arun Hange, Latur (M.S.)
Dr. Pandurang Achole, Latur (M.S.)
Dr. D. G. Mane, Latur. (M.S.)
Dr. G. V. Ghodke, Beed (M.S.)
Dr. Namdev Gound, Latur. (M.S.)
Dr. D. S. Kendre, Latur (M.S.)
Dr. Baban Bobade, Beed (M.S.)

ADVISORY BOARD

Dr. Jaideep R. Solunke, Beed (M.S.)
Dr. O. B. Munde, Amravati (M.S.)
Dr. S. D. Waghmare, Beed (M.S.)
N. M. Rathod , Beed (M.S.)
Dr. D. V. Zinjurde, Beed (M.S.)
G. R. Zadke, Beed (M.S.)
Dr. Santosh Kanase, Beed (M.S.)
Dr. S. S. Tolmare, Hingoli (M.S.)
Dr. Hari Waghmare, Latur (M.S.)
Dr. Arun Hange, Latur (M.S.)
Dr. Pandurang Achole, Latur (M.S.)
Dr. D. G. Mane, Latur. (M.S.)
Dr. G. V. Ghodke, Beed (M.S.)
Dr. Namdev Gound, Latur. (M.S.)
Dr. D. S. Kendre, Latur (M.S.)
Dr. Baban Bobade, Beed (M.S.)

Issue - XIX, Vol. - I
VRJFGG
IMPACT FACTOR 6.50
ISSN 2278-[illegible]
Dec. 2020 To May 2021

20

अंबाजोगाई आणि केज तहसिलअंतर्गत कृषी भूमिउपयोजनाचा तुलनात्मक अभ्यास

गोविंद रामदास झाडके
भूगोल विभाग,
वसुंधरा महाविद्यालय,
घाटनांदूर, जि. बीड

Research Paper - Geography

सारांश

अंबाजोगाई आणि केज तहसिल अंतर्गत कृषी भूमिउपयोनाचे संशोधन केले असताना पंधरा वर्षात पुढीलप्रमाणे कृषी भूमिउपयोजना बदल झालेला दिसून येतो. केज तालुक्यात २००१ ला वनाखालील जमिन २००१ ०.७८% होती तर २०१६ मध्ये वनाखालील जमिन १.२७% एवढी वाढ झाली. पडीक जमिन २००१ मध्ये ११.१०% एवढी होती, तर २०१६ मध्ये ८.२१% होती म्हणजे - २.८९% जमिन कमी झाली. लागवडी खालील जमिन २००१ मध्ये ७६.३७% एवढी होती तर, २०१६ मध्ये लागवडीखालील जमिन ८२.६४% एवढी होती म्हणजे + ६.२७% जमिनीत वाढ झालेली दिसून येते.

अंबाजोगाई तालुक्याचे कृषी भूमिउपयोजनाचे संशोधन करीत असताना अंबाजोगाई तालुक्यात २००१ मध्ये जंगलाखालील जमिन ७.८८% होती तर, २०१६ मध्ये जंगलाखालील जमिन ८.५९% एवढी होती. म्हणजे + ०.७१% ने वाढ झालेली दिसून येते. २००१ मध्ये अंबाजोगाई तालुक्यात पडीक जमिन १२.७३% एवढी होती तर, २०१६ मध्ये ४.२८% जमिन जंगलाखालील होती. म्हणजे - ८.४५% कमी झालेली दिसून येते. लागवडीखालील जमिन २००१ मध्ये ५५.५% एवढी तर २०१६ मध्ये २१.८७% जमिन लागवडीखाली दिसून येते म्हणजे ३३.६३% ने कमी झाली.

बीज संज्ञा :-

भूमिउपयोजन :- भूमिचा वापर आणि उपयोग यांच्यात महत्त्वाची भिन्नता आढळून येते कारण भूमिचा वापर ही वेगवेगळ्या घटकासाठी केला जातो. शहरी भागातील भूमिचा वापर व

SOMANTHA

Issue - XIX, Vol. - I
VRJFGG
IMPACT FACTOR 6.50
ISSN 2278-9820
Dec. 2020 To May 2021 120

संशोधन विषयाची निवड व अभ्यास क्षेत्र :-

महाराष्ट्र राज्याच्या मध्य भागात महत्त्वपूर्ण स्थान असलेल्या बीड जिल्ह्यातील अंबेजोगाई व केज व दोन तालुके अभ्यास क्षेत्र म्हणून निवडण्याचे कारण म्हणजे हे तालुके जुने असून येथील ऐतिहासिक व भौगोलिक पार्श्वभूमी ही महत्त्वपूर्ण आहे. तसेच या प्रदेशात प्रमुख अशी धार्मिक क्षेत्र व पर्यटन क्षेत्र अस्तित्वात आहेत. त्याच प्रमाणे बीड जिल्हा हा ऊस तोड कामगारांचा जिल्हा म्हणून ओळखला जातो. त्यातही केज तालुका हा प्रामुख्याने उस तोड कामगारांचा पुरवठा करणारा तालुका म्हणून ओळखला जातो. केज तालुका हे एक समस्या प्रधान क्षेत्र म्हणून ओळखले जाते. येथील ओकसंख्या, रोजगार, कुशल कामगारांचा अभाव, हलक्या प्रतिच्या जमिनी इत्यादी महत्त्वाच्या समस्या आहेत. त्याचप्रमाणे अंबेजोगाई तालुक्यात डोंगर रांगामुळे पुरेसा विकास झालेला नाही. यामुळे हे दोन तालुके महत्त्वपूर्ण वाटले, म्हणून या ठिकाणच्या परिस्थितीचा अभ्यास करण्यासाठी अंबेजोगाई व केज तालुक्याची निवड करण्यात आली.

सदरील शोध प्रबंधाचे नाव अंबाजोगाई आणि केज तहसिल अंतर्गत कृषी भूमी उपयोजनाचा तुलनात्मक अभ्यास असा आहे. बीड जिल्ह्यातील अकरा तालुक्यापैकी अंबाजोगाई आणि केज तालुक्याचा अभ्यास करणार आहोत. अंबाजोगाई या तालुक्याचा बराचसा भाग भूप्रदेशात येतो तर काही भाग डोंगराळ आहे. या तालुक्याच्या दक्षिणेकडील मांजरा नदीमुळे सीमा सीमांकीत झालेली आहे. तसेच येथील वाण व रेणा ह्या ही महत्त्वपूर्ण नद्या आहेत. तसेच अंबाजोगाई तालुका हे एक समस्या प्रधान क्षेत्र म्हणून परिचित आहे.

गरज आहे. कारण कोणत्याही प्रदेशाच्या विकासात कृषीची भूमिका कशी आहे ? ती व किती प्रमाणात असावी? याची माहिती संशोधनातून मिळत असते. अंबाजोगाई आणि केज तालुक्यात कृषी हा प्रमुख व्यवसाय आहे. निसर्गाची अनुकुलता आणि अपूर्ण संरचनेचा विकासामुळे अंबाजोगाई आणि केज तालुक्यात कृषी विकास थोड्या फार प्रमाणात झालेला दिसून येतो. कृषी क्षेत्रातील अभिक्षेत्रीय वैशिष्ट्ये काही प्रमाणात कमी आहेत. अशा स्वरुपाची परिस्थिती निर्माण होण्यास कोणते घटक जबाबदार आहेत. याचा आढावा घेणे. तसेच या काळात कोणते परिवर्तन झाले यांचे विश्लेषण करणे हा या अभ्यासाचा मुख्य हेतू आहे. संशोधनाचे मुख्य उद्देश साध्य करण्याकरिता क्रमा-क्रमाने एक-एक उद्दिष्टे समोर ठेवून अभ्यास केलेला आहे. संशोधन क्षेत्राचे स्थान व विस्तार अंबाजोगाई तालुक्याचा अक्षयवृत्तीय विस्तार १८°३२' ते उत्तर ते १८°५८' उत्तर तसेच रेखावृत्तीय विस्तार ७६°१७' पूर्व ते ७६°४४' पूर्व तर केज तालुक्याचा अक्षयवृत्तीय विस्तार १८°३०' उत्तर ते १८°३०' उत्तर रेखावृत्तीय विस्तार ७६°१५' पूर्व ते ७६°४६' पूर्व असा आहे.

गृहितके :

अंबाजोगाई आणि केज तहसिल अंतर्गत कृषी भूमी उपयोजनाचा तुलनात्मक अभ्यास या

मोठ्या प्रमाणात औद्योगिक वसाहतीसाठी केला जातो. तर ग्रामीण भागात भूमिचा वापर कृषी उपयोगासाठी केला जातो. कृषीमध्ये विविध घटकात भूमीचा वापर केला जातो. भूमी उपयोग म्हणजे वेगवेगळ्या कारणासाठी जमिनीचा सहज केलेला उपयोग असे ही म्हटले जाते. मात्र भूमी उपयोजनाचा अर्थ सांगत असताना वेगवेगळ्या तज्ञांनी केलेल्या व्याख्या पाहणे महत्त्वाचे असते.

भूमीउपयोजनाचे प्रकार :-

१) जंगलाखालील जमिन

२) बिगरशेती वापराखालील जमिन

३) लागवडी लायकनसलेली जमिन

४) पडीत जमिन

५) लागवडी खालील जमिन

प्रस्तावना :

कृषी हा मानवाचा सर्वात महत्त्वाचा एक व्यवसाय आहे. आपण जेंव्हा कृषीच्या उगमाचा किंवा उत्क्रांतीचा अभ्यास करतो तेंव्हा एक गोष्ट लक्षात घेणे आवश्यक आहे ती म्हणजे कृषीची निर्मिती करणारा घटक हा मानव आहे. यांचा अर्थ मानव या पृथ्वीवर अगोदर आला व नंतर कृषीचा उगम झाला.

मानव त्याच्या गरजेनुसार भूमीच्या उपयोग करत असतो. ज्या प्रकारची गरज असेल त्या पद्धतीने भूमी उपयोजन केले जाते. म्हणजेच भूमी उपयोजन भूमी, पाणी, हवा व मानव या चार घटकाच्या कार्यातून निर्माण होते. भूमी उपयोजन हे स्थळ कालसापेक्ष असते भूमी उपयोजन हे स्थलानुसार व काळानुसार बदलत असते. भूमीचा वेगवेगळ्या घटकासाठी मानव वापर करत असतो. भूमीचा प्रत्यक्षात जो वापर केला जातो त्यालाच भूमी उपयोजन म्हटले जाते. कोणत्याही देशातील आर्थिक व सामाजिक विकास भूमी उपयोजन कशाप्रकारे झालेले आहे यावर अवलंबून असते. जर हे उपयोजन योग्य असेल तर आर्थिक व सामाजिक विकास चांगल्या प्रकारे होत असतो उलट जर हा वापर अयोग्य झाला तर आर्थिक व सामाजिक विकास होत नाही.

उद्दिष्ट्ये :

१) अंबाजोगाई आणि केज तहसिल अंतर्गत प्राकृतिक, सामाजिक आणि आर्थिक घटकांच्या तुलनात्मक अभ्यास करणे.

२) अंबाजोगाई आणि केज तहसिल अंतर्गत येणाऱ्या भूमी उपयोजन पीक क्षेत्राचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

३) अंबाजोगाई व केज तहसिल अंतर्गत येणाऱ्या जलसिंचन सुविधांचा कृषी उत्पादनावर होणारा परिणाम अभ्यासणे.

GHATNANDUR

संशोधन विषयावर प्राथमिक अभ्यासाच्या अवलोकनातून खालील गृहितके तयार करण्यात आलेली आहेत.

१. अभ्यास क्षेत्रातील भूमीउपयोजनाच्या क्षेत्रात वाढ झालेली आहे.

२. जलसिंचन सुविधांचा भूमीउपयोजनावर परिणाम होवून त्यांचा परिणाम घटनात्मक पद्धतीने झालेला आहे.

३. अंबाजोगाई व केज तहसिल अंतर्गत भूमीउपयोजनाचा पीक प्रारुपावर बदल झालेला दिसतो.

४. अंबाजोगाई व केज तहसिल अंतर्गत येणाऱ्या भूमीउपयोजनामध्ये नगदी पीक क्षेत्रात वाढ झाल्यामुळे रोजगाराच्या नविन संधी उपलब्ध होत आहेत.

माहितीचे स्त्रोत आणि अभ्यास पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनामध्ये प्रामुख्याने प्राथमिक आणि द्वितीयक सामुग्रीचा उपयोग केला जाणार आहे. संशोधनासाठी निवडलेल्या अंबाजोगाई आणि केज तहसिल अंतर्गत मागील १५ वर्षाच्या कालावधीतील तलाठ सज्जा, तालुका कृषी कार्यालयाच्या पीक नोंदणीनुसार तसेच जिल्हा कृषी कार्यालयाच्या सांख्यिकीय नोंदीच्या आधारे माहिती प्राप्त करुन विश्लेषण करण्यात येईल.

प्राथमिक सामुग्री संकलनासाठी लोकांच्या प्रत्यक्ष मुलाखतीतून व नमुना पद्धतीने (प्रश्नावली) माहिती संकलन करण्यात येईल. ही माहिती स्थलदर्शक नकाशाच्या साहाय्याने दर्शविण्यात येईल. अन्य प्राथमिक स्वरुपाची माहिती संशोधक स्वतः सर्वेक्षण आकलन व प्रश्नावलीच्या मदतीने गोळा करणे.

सुत्र :- $$d = \frac{\Sigma\, d^2}{n}$$

यामध्ये D= विचलन

D= विचलनाचा वर्ग.

N= पिकाची संख्या

वरील सुत्राचा वापर करुन अंबाजोगाई आणि केज तालुक्यातील कृषी प्रारुपाचा अभ्यास केलेला आहे. तसेच नकाशा विभाजीत वर्तुळाचा आधार घेवून अभ्यास केलेला आहे.

पूर्व अभ्यास :-

सदरील संशोधन पूर्ण करण्यासाठी अनेक भूगोल तज्ञांनी लेखन केलेल्या साहित्याचे

अभ्यास पद्धती :-

अंबाजोगाई आणि केज तालुक्यातील भूमी उपयोजन व प्रारुपांचा अभ्यास करण्यासाठी खालील अभ्यास पद्धतीचा वापर केलेला आहे. प्रस्तुत संशोधनात प्राप्त झालेल्या माहितीच्या

केज तालुक्यातील भूमी उपयोजन (क्षेत्र हे. मध्ये)

अ. क्र.	भूमी उपयोजन	वर्ष व टक्केवारी		एकूण बदल (टक्केवारी)
		2001-2002%	2015-2016%	
१	जंगलाखालील जमीन	1119 (0.78%)	2258 (1.27%)	+ 0.49
२	बिगरशेती वापराखालील जमिन	5862 (5.59%)	689990%)	-1.69
३	लागवडी लायक नसलेली जमिन	5869 (6.15%)	699995%)	-2.2
४	पडीत जमिन	15990 (11.10%)	14540 (8.21%)	-2.89
५	लागवडी खालील मिन	110045 (76.37%)	146226 (82.64%)	+6.27
	एकूण तालुका	144085 (100%)	176922 (100%)	6.76

स्त्रोत :- संशोधकाने संकलित केलेल्या माहितीवर आधारीत.

अभ्यास क्षेत्रातील केज तालुक्यात भूमी उपयोजनाचा आढावा घेण्यासाठी वरील सारणीचे निरीक्षण केल्यास असे लक्षात येते की, २००१-०२ वर्षात केज तालुक्यामध्ये जंगलाखालील जमिनीचे क्षेत्र ०.७८ टक्के आढळते. २०१५-१६ या वर्षात १.२७ टक्के ने वाढ झाली. तर या दोन्ही मध्ये +०.४९ टक्के बदल झालेला दिसून येतो. २००१-०२ वर्षात बिगर शेती वापराखालील क्षेत्र ५.५९ टक्के इतके होते. आणि २०१५-१६ या पंधरा वर्षात ते ३.९० टक्के इतके झालेले दिसून येते. वरील कालावधीचा विचार केला तर या दोन्ही मध्ये -१.६९ टक्के बदल झालेला दिसून येतो. २००१-०२ या वर्षात लागवडी लायक नसलेल्या जमिनीखालील क्षेत्र ६.१५ टक्के इतके आणि २०१५-१६ या पंधरा वर्षात ते ३.९५ टक्के इतके झालेले दिसून येते. वरील कालावधीचा विचार केला तर या दोन्ही मध्ये -२.२ टक्के बदल झालेला दिसून येतो.

२००१-०२ या वर्षात पडीत जमिनीखालील क्षेत्र ११.१० टक्के इतके होते. तर २०१५-१६ या पंधरा ते ८.२१ टक्के झालेले दिसून येते. वरील कालावधीचा विचार केला तर या दोन्ही मध्ये -२.८९ टक्के बदल झालेला दिसून येतो. २००१-०२ या वर्षात लागवडीखालील क्षेत्र ७६.३७ टक्के इतके होते आणि २०१५-१६ पंधरा वर्षात ते ८२.६४ टक्के इतके झालेले दिसून येते. वरील कालावधीचा विचार केला तर दोन्ही मध्ये +६.२७ टक्के बदल झालेला दिसून येतो. याचे विवेचन आलेख क्रमांक ३.२ मध्ये दाखवण्यात आले आहे.

घटकांची टक्केवारी काढण्यासाठी प्रात्यक्षित भूगोल पुस्तकातील पुढील सुत्राचा वापर केलेला आहे.

सुत्र :-

$$\text{घटकांची टक्केवारी (\%)} = \frac{\text{उपघटकाचे मुल्य}}{\text{एकूण घटकाची बेरीज}}$$

या पद्धतीने सर्व घटकांची टक्केवारी काढण्यात आलेली आहे. तर तालुक्यातील विविध पिकाखालील क्षेत्र दर्शवण्यासाठी पुढील सुत्राचा उपयोग करुन उपघटकांचे अंशात्मक मुल्य काढण्यात आलेले आहे.

विषय विवेचन :-

अंबाजोगाई तालुक्यातील भूमी उपयोजन (क्षेत्र हे.मध्ये)

अ.क्र.	भूमी उपयोजन	वर्ष व टक्केवारी		एकूण बदल (टक्केवारी)
		२००१-२००२ (%)	२०१५-२०१६ (%)	
१	जंगलाखालील जमिन	१८०० (७.८८%)	४३६४ (८.५९%)	०.७१
२	बिगर शेती वापराखालील जमिन	२८५० (१२.४६%)	१०१३९९%)	-१०.४७
३	लागवडी लायक नसलेली जमिन	२६१० (११.४२%)	१०२९४ (२०.२६%)	८.८४
४	पडीत जमिन	२९१० (१२.७३%)	२१७५ (४.२८%)	-८.४५
५	लागवडी खालील जमिन	१२६८५ (५५.५%)	३२९५४ (४.२८%)	३३.६३
	एकूण तालुका	२२८५५ (१००%)	५०८०० (१००%)	१००%

२००१-०२ या वर्षात लागवडी लायक नसलेल्या जमिनीखालील क्षेत्र ११.४२ टक्के इतके होते आणि २०१५-१६ या वर्षात ते २०.२६ टक्के इतके झालेले दिसून येते. वरील कालावधीचा विचार केला तर या दोन्ही मध्ये +८.८४ टक्के बदल झालेला दिसून येतो. २००१-०२ या वर्षात पडीत जमिनीखालील क्षेत्र १२.७३ टक्के इतके आणि २०१५-१६ या वर्षात ते ४.२८ टक्के इतके झालेले दिसून येते. वरील कालावधीचा विचार केला तर या दोन्ही मध्ये -८.४५ टक्के बदल झालेला दिसून येतो. २००१-०२ या वर्षात लागवडी खालील क्षेत्र ५५.५ टक्के इतके होते आणि २०१२ या वर्षात ते २१.८७ टक्के इतके झालेले दिसून येते. वरील कालावधीचा विचार केला तर या दोन्हीमध्ये -३३.६३ टक्के बदल झालेला दिसून येतो.

संदर्भ सूची :-

1) Bhatia S.S. (1960) "An Index of crop Diversification" Profession Geographer.

2) Census of India (2001) : District Census Hand Book Beed Director of Census, Maharashtra Mumbai

3) Census of India (2011) District Census Hand Book Beed Director of Census. Maharashtra Mumbai

4) Dr. Shahapurkar O.V. (May-2012) : "A Geographical Analysis of Utilization of Improved seeds in Osmanabad District" Latur Geographer, Vol. I, Year 1 No. 2 May 2012

5) Jasbir Singh, Dhillon S.S. (1995) : "Agriculture Geography" Tata Mc Graw Hill Publishing Co. Ltd. Delhi. P-4.

6) Maharashtra State Gazetteers : Beed District Gazetteers Departments Government of Maharashtra-1974

7) Majid Hussain (1971): "Agricultural Geography" Inter India Publication, Delhi.

8) Mandal R.B. (1969): "Crop Combination Regions of North Bihar"

9) Mr. Kale M. & Mr. Bhure R. (2003): Agricultural Landuse Efficiency in Latur District : A Geographical Study, Latur Geographer, Vol. I year 1 No. 2, May – 2012 P 46-49

10) Reeds L.G. (1964): Agricultural Geography, Progress & Prospects Conadian Geographer

11) Rudder Dutt. Sundaram K.P.M. (2003) : India Economy' S. hand and Co. Ltd. New Delhi PP 480, 481.

PRINCIPAL
Vasundhara C... ...atnandur
Ta. Ambajogai ... 431519